

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Al die onbekende beroemdheden : 250 jaar Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Kalmthout, Ton van; Sigmond, Peter; Truijens, Aleid

Citation

Kalmthout, T. van, Sigmond, P., & Truijens, A. (Eds.). (2016). *Al die onbekende beroemdheden : 250 jaar Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Leiden University Press (LUP). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/57275>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/57275>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Al die onbekende beroemdheden

250 JAAR

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE

ONDER REDACTIE VAN TON VAN KALMTHOUT, PETER SIGMOND, ALEID TRUIJENS

LEIDEN PUBLICATIONS

Al die onbekende beroemdheden

Al die onbekende beroemdheden

250 JAAR
MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE

ONDER REDACTIE VAN
TON VAN KALMTHOUT
PETER SIGMOND
ALEID TRUIJENS

LEIDEN UNIVERSITY PRESS

Joop van Bilsen (fotograaf), *J.C. Denninger en K. Heeroma onthullen een gedenksteen voor Frans van Lelyveld, oprichter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, bij het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij*, Leiden
18 mei 1966

Omslag

Jan Ekels de Jonge, *Schrijver die zijn pen versnijdt*,
1784. Amsterdam, Rijksmuseum

♦♦ 250 ♦ JAAR ♦♦
♦♦ MAATSCHAPPIJ ♦♦
DER ♦ NEDERLANDSE
LETTERKUNDE

BEELDREDACTIE Lieske Tibbe

VORMGEVING Suzan Beijer

LITHOGRAFIE BFC Graphics

ISBN 978 90 8728 258 5

e-ISBN 978 94 0060 254 0 (e-PDF)

NUR 620

© Maatschappij der Nederlandse Letterkunde /
Leiden University Press, 2016

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Er is naar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt geadviseerd contact op te nemen met de uitgever.

Inhoud

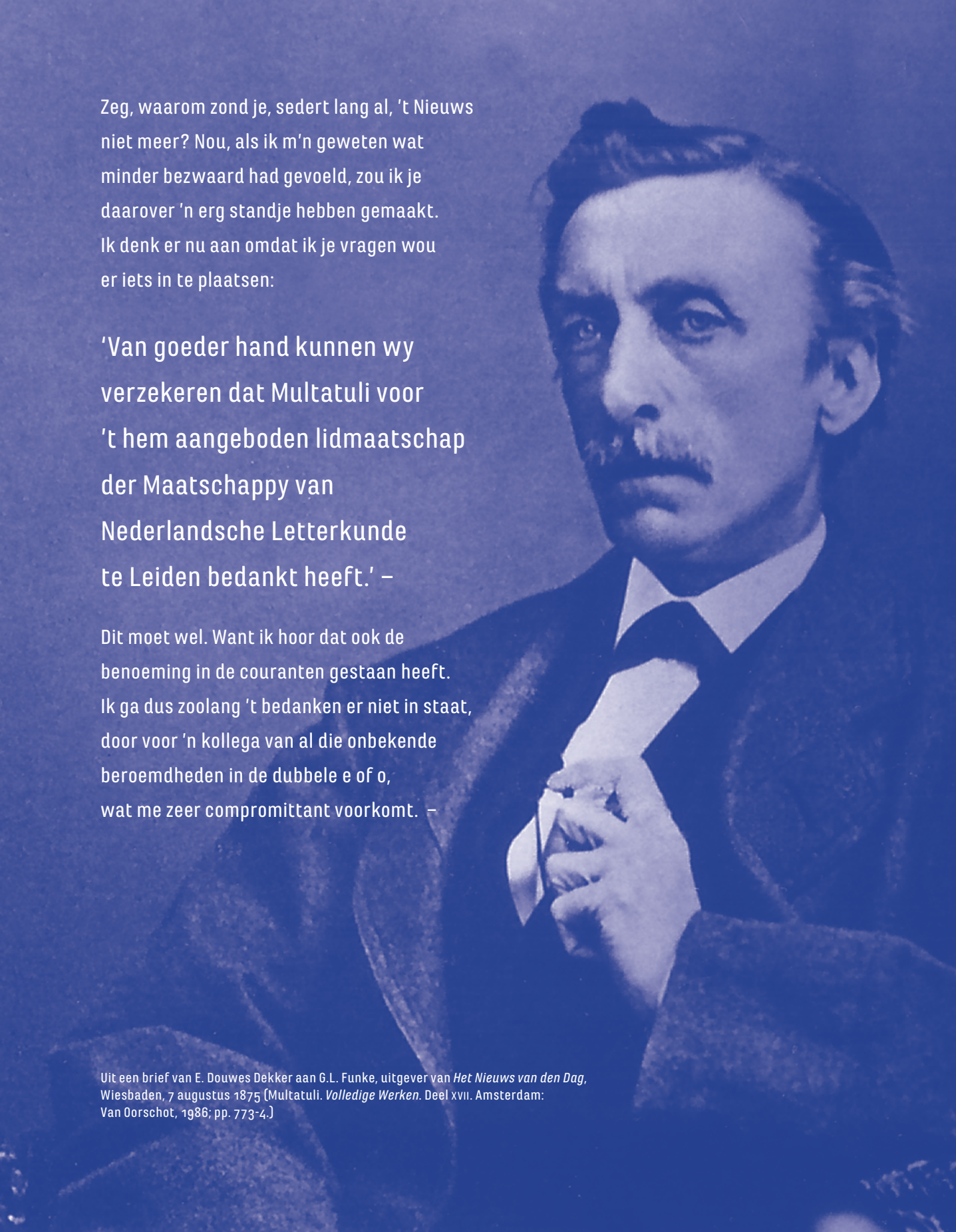
Te oud om teloor te gaan	7
PETER SIGMOND	
Geen weg terug: nationale cultuur in een land van kooplieden en boeren	10
DE MAATSCHAPPIJ 1766-1813	
MARLEEN DE VRIES	
Geborgenheid in kleine kring	50
DE MAATSCHAPPIJ 1813-1848	
RICK HONINGS EN PETER VAN ZONNEVELD	
Kringspiergymnastiek en elektrisch licht	84
DE MAATSCHAPPIJ 1848-1914	
ATTE JONGSTRA	
Een machtig en belangrijk orgaan in het cultuurleven van ons land	124
DE MAATSCHAPPIJ 1914-1945	
TON VAN KALMTHOUT	
Gij letterdames en gij letterheren	172
DE MAATSCHAPPIJ 1945-2015	
ALEID TRUIJENS	
Noten	212
Illustratieverantwoording	218
Register	219

Zeg, waarom zond je, sedert lang al, 't Nieuws niet meer? Nou, als ik m'n geweten wat minder bezwaard had gevoeld, zou ik je daarover 'n erg standje hebben gemaakt. Ik denk er nu aan omdat ik je vragen wou er iets in te plaatsen:

'Van goeder hand kunnen wy verzekeren dat Multatuli voor 't hem aangeboden lidmaatschap der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden bedankt heeft.' –

Dit moet wel. Want ik hoor dat ook de benoeming in de couranten gestaan heeft. Ik ga dus zoolang 't bedanken er niet in staat, door voor 'n kollega van al die onbekende beroemdheden in de dubbele e of o, wat me zeer compromittant voorkomt. –

Uit een brief van E. Douwes Dekker aan G.L. Funke, uitgever van *Het Nieuws van den Dag*, Wiesbaden, 7 augustus 1875 (Multatuli. *Volledige Werken*. Deel xvii. Amsterdam: Van Oorschot, 1986; pp. 773-4.)

Te oud om teloor te gaan

DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSE Letterkunde, Geschied- en Oudheidkunde kan met recht een instituut genoemd worden. Ontstaan in een tijd toen Nederland nog geen Nederland, nog geen nationale staat was, ontplooit de Maatschappij nu na 250 jaar, met zo'n 1500 leden, nog steeds activiteiten op het terrein van de Nederlandse letterkunde, literatuur en geschiedenis.

Een instituut heeft iets menselijks. Soms kerngezond en actief, soms wat kwakkelend of op sterven na dood, nu eens vernieuwend, dan weer afwachtend. De Maatschappij heeft het allemaal doorgemaakt. En alleen dat al kan het bestaan van de Maatschappij rechtvaardigen, als we op woorden van voorzitter K. Heeroma mogen varen die hij uitsprak ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest van de Maatschappij in 1966: 'Het bewustzijn, voort te bouwen op de traditie, is de zin van de Maatschappij.' Dat een instituut menselijke trekken vertoont, is op zichzelf niet zo verwonderlijk. Immers, het zijn mensen die een vereniging maken tot wat het is. En dat lukt de ene keer beter dan de andere, mede afhankelijk van wat zich in de samenleving afspeelt. Want ook daar reageren een vereniging en haar leden op.

Dat was zelfs een belangrijke reden om de Maatschappij in 1766 in het leven te roepen. De oprichters, jonge mensen, twintigers nog, maakten zich zorgen en hadden grote ambities in dit kleine en als los zand samenhangende land. Het middel dat zij kozen om daar verbetering in te brengen, het wetenschappelijk bestuderen van de Nederlandse taal, geschiedenis en oudheidkunde, was in die tijd vernieuwend en paste in de verlichte tijdgeest. Een vereniging die één Nederlandse taal voorstond, was een politiek statement. Net zoals dat gold voor het bestuderen van de nationale geschiedenis met onderwerpen als de Opstand, protestanten versus katholieken, en Oranje versus regenten. Het waren in ook de achttiende eeuw nog steeds voortwoekerende politieke kwesties.

En één Nederlandse taal, één eensluidend woordenboek? Het Nederlands had geen status; Frans was de taal van de gevestigde orde, Latijn de taal van de wetenschap en verder had ieder zijn eigen dialect. Maar daarvoor deden de jonge oprichters van de Maatschappij het niet, het was omwille van de liefde voor het vaderland, een vaderland dat nog niet eens als zodanig gedefinieerd was. De oprichters hadden hun idealen maar waren geen revolutionairen. En zij waren in 1775 zeker tevreden toen stadhouder Willem v het aangeboden beschermheerschap accepteerde; waarin nadien alle vorsten, inclusief Lodewijk Napoleon, hem zijn gevolgd.

Grote namen werden lid maar al snel bleken grote namen grote belangen te hebben, volle agenda's en vaak geen wereldbestormers te zijn. De gehoopte activiteiten en productiviteit vielen tegen en de bakens moesten al snel worden verzet, ambities bijgesteld. En zo zeilde de Maatschappij over de letterenzee, soms hoog opgestuwd op een golftop door enthousiaste roergangers, dan weer berustend weggezakt in een diep golfdal. Het belang lag vooral in het samenbrengen van kritische geesten, die hun intellect ten dienst stelden van een betere samenleving en daarbij landelijk dachten. En platform, zou je nu zeggen, waarbij degenen die elkaar ontmoetten zelfstandig hun activiteiten ontplooiden, al dan niet geïnspireerd door de anderen. Dat landelijk denken werd toch vooral vanuit Leiden gedaan waar de Maatschappij was gevestigd. Reizen was geen sinecure en het waren met name Leidse hoogleraren die hun stempel op de bijeenkomsten drukten.

Een kwestie die tot in de twintigste eeuw de gemoederen bezig hield, was het lidmaatschap van uitvoerders, van schrijvers en dichters in dit academische gezelschap. En daaraan gekoppeld de vraag of vrouwen lid konden worden. Academisch geschoolde vrouwen waren er voorlopig nog niet maar succesvolle schrijfsters wel degelijk. Hoewel al vroeg de vraag rees of vrouwen lid konden worden, werd pas in 1892, toen Wilhelmina en Emma het land regeerden, aan dertien vrouwelijke schrijfsters het lidmaatschap aangeboden. Of moeten we het juist als progressief betitelen met in het achterhoofd dat het vrouwenkiesrecht pas in 1923 werd geëffectueerd en alle clubs nog werden gedomineerd door sigaren rokende heren?

De kwestie rond het lidmaatschap van de schrijvers bleek moeilijker te verteren door de leden-academici maar uiteindelijk was het ei van Columbus: natuurlijk kunnen literatoren lid worden maar dan als ondersteuners van de wetenschap. Het was misschien ook een academische kwestie. Schrijvers en dichters wilden helemaal geen lid worden van zo'n saaie elitaire praatclub. 'Al die onbekende beroemdheden' smaalde Multatuli, die zijn eigen belang ook niet gemakkelijk onderschatte. Pas ruim na de Tweede Wereldoorlog zou het aantal literatoren flink toenemen, hetgeen de ideeënrijkheid en levendigheid van de Maatschappij zeer ten goede kwam.

Tijdens de hierboven genoemde viering van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij in 1966 twijfelden sprekers er aan of de Maatschappij het derde eeuwfeest zou halen. ‘Is de Maatschappij een “aftandse oude vrouw” geworden?’, vroeg bij voorbeeld een van de sprekers, de archeoloog W.C. Braat, zich af. Zijn woorden pasten wonderwel bij de tijd waarin vele gevestigde instituten op hun grondvesten schudden of het veld moesten ruimen. Niet de Maatschappij. Zij liet zich wakker schudden, meezuigen met de dynamiek van de jaren zeventig en organiseerde discussiebijeenkomsten waar honderden belangstellenden op af kwamen. En er ontstonden succesvolle werkgroepen die zich interdisciplinair bezig hielden met verschillende eeuwen. En nog voor het aanbreken van de eenentwintigste eeuw werd op initiatief van de Maatschappij de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) gelanceerd. In dit boek hebben vijf auteurs de geschiedenis van de Maatschappij beschreven, gevat in de tijd, ieder op hun eigen wijze. Daarbij ligt de nadruk op de letterkundige en literaire activiteiten van de Maatschappij.

Halfweg het tweede en het derde eeuwfeest is er weinig reden om te veronderstellen dat het driehonderdjarig bestaan niet gevierd zou kunnen worden. Integendeel, het schip van de Maatschappij heeft beproeven stormen te kunnen doorstaan. De door voorzitter Heeroma in 1966 genoemde bestaansreden van de Maatschappij blijkt daarvoor een solide inspiratiebron te zijn. Met een variant op de uitspraak ‘too big to fail’ over de zogenaamde systeembanken ten tijde van de grote financiële crisis van 2007, zou je van de Maatschappij nu kunnen zeggen: te oud om teloor te gaan.

Peter Sigmund

DE MAATSCHAPPIJ 1766 • 1813

Geen weg terug: nationale cultuur in een land van kooplieden en boeren

Marleen de Vries

HET WAS HARTJE ZOMER 1766 toen elf jongemannen in Leiden de Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde oprichtten. Voor het geld, de eer of om te *pleasen* deden ze het niet. Wat hen dreef was vele malen groter. Ze wilden de Nederlandse taal en literatuur op de kaart zetten en een genootschap, wisten ze, was een probaat middel. In het grootste geheim werden de bekendste letterkundigen in het land aangeschreven.

De mannen beseften dat ze pioniers waren, iets wat de zaken er beslist niet makkelijker op maakte. Weloverwogen kozen ze voor diepgang, voor wetenschap en voor kritische studie van de Nederlandse taal, literatuur, geschiedenis en oudheidkunde. Een kleine vijftig jaar later, toen de balans werd opgemaakt, waren de hooggespannen verwachtingen over het nieuwe nationale instituut slechts gedeeltelijk ingelost. Tussen 1766 en 1813 verschenen niet meer dan acht delen *Werken* c.q. *Verhandelingen*. In vergelijking met de drie grote landelijke dichtgenootschappen in Rotterdam, Den Haag en Leiden, die stukken minder pretentius waren, maar toch meer output hadden, was dat teleurstellend. Natuurlijk, de Maatschappij werd geplaagd door tegenvallers, rampen en veel politieke onrust, maar dat gold voor elk genootschap. Hadden de mannen zich verrekend? Was het louter pech dat de grondige stukken over taal, literatuur en geschiedenis die hen voor ogen hadden gestaan uitbleven? Waarom bleek het zo moeilijk de Maatschappij draaiende te houden? En hoe slaagde het bestuur er, ondanks alles, in om het instituut te behoeden voor de ondergang?

EEN ON-NEDERLANDS INITIATIEF

Het grote publiek kent hem niet en ook Leiden is hem vergeten. Er bestaan slechts geschreven portretten van de oprichter van de Maatschappij. En toch was Frans van Lelyveld een plaatselijke beroemdheid. 'Ik worde hoe langer hoe afkeeriger om bekend te zijn',¹ schreef hij in 1768 aan zijn goede vriend Rijklof Michael van Goens, die, veel meer dan Van Lelyveld, een bekende Nederlander was en te boek stond als wonderkind en *enfant terrible*.

Achtentwintig jaar eerder werd Frans van Lelyveld geboren op de Herengracht in Leiden. Als zesde kind in een welvarend gezin groeide hij op te midden van kleurige rollen laken, zijde, trijp en ribfluweel. Zijn vader was een rijke textielfabrikant. Hij gaf zijn zoon een gedegen opvoeding, inclusief Latijnse school. Een jaar universiteit kon er ook nog van af, maar op zijn veertiende was Frans van Lelyveld hard nodig op het kantoor dat hij in de nabije toekomst zou runnen onder de naam François van Lelyveld Willemsz & Comp. Niets wees erop dat hij dé man achter de toekomstige Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde zou worden, behalve misschien zijn niet te stuiten liefde voor poëzie en literatuur. Al zijn vrije tijd besteedde hij aan 'de liefhebberij'.

In 1758 kreeg Van Lelyveld een verzoek dat de rest van zijn leven zou

bepalen. Hendrik Arnold Kreet, achttien jaar oud, die hij nog kende uit zijn schooltijd en die rechten studeerde, had een krankzinnig plan bedacht. Hij wilde een tijdschrift beginnen dat er nog niet was, een tijdschrift over Nederlandse taal en literatuur. Van Lelyveld leek hem een perfecte redacteur. Hij zou ook Herman Tollius vragen. Die was met zijn zestien jaar jong, maar slim en ook een groot liefhebber van de letteren. Niemand mocht weten wie de redacteurs waren van dit nieuwe tijdschrift dat ze de *Maendelyksche By-dragen ter Opbouw van Neerlands Tael- en Dicht-kunde* (1758-1762) zouden dopen. Ook de leden niet van het Leidse literaire studentengenootschap *Linguaeque animoque fideles* dat Kreet had opgericht en waar Van Lelyveld nu ook deel van zou uitmaken.²

De jonge lakenfabrikant twijfelde geen moment. Hij zou altijd een buitenbeentje blijven in dit gezelschap, maar hij kon met gelijkgestemden over zijn favoriete hobby praten. Zo belandde hij op zijn achttiende toch nog in de wereld van excentrieke Leidse studenten, een 'volk op zyn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende'.³ 'In those loose Gowns, with Swords on, Perukes, Hats, brown Slippers, and a book or two often under their Arms, they make an odd grotesque Figure enough in the Eyes of Strangers', schreef een Britse reiziger in 1743.⁴

Het ging niet goed met Leiden in de periode dat de Maatschappij werd opgericht. Aan het begin van de eeuw bood de stad nog onderdak en werk aan 53.000 mensen, maar in de tweede helft van de achttiende eeuw sloeg de verpaupering toe en daalde het inwonertal naar 35.000. De neergang van Leiden was gelijk opgegaan met de neergang van de textielindustrie. Toegenomen concurrentie uit het buitenland zorgde

voor hoge werkloosheidscijfers. Veel kooplieden teerden in op hun vermogen en koersten af op een faillissement. De Leidse jurist en boekhandelaar Elie Luzac slaagde er niet in om zonder droge ogen door Leiden te wandelen vanwege de schrijnende armoede die hij om zich heen zag.⁵

De honderden studenten die bij voorkeur over straat gingen in 'Japonse rokken', luxe zijden kamerjassen, waren naar Leiden gekomen omdat de universiteit in 1765 nog altijd bekend stond als 'de beste in Europa', aldus de beroemde Franse *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert.⁶ Dat het de duurste universiteit van het land was, mocht de pret niet drukken. In de vele boekwinkels in de stad verkocht men voor onwaarschijnlijk hoge prijzen boeken. Colleges, zoals in Oxford en Cambridge, zocht men in Leiden tevergeefs, simpelweg omdat er niet voldoende 'able and publick spirited men' waren in Nederland om colleges mee te vullen. Ook niet als men de vele buitenlandse studenten meetelde die naar Leiden kwamen. Iedereen was natuurlijk welkom en menig Leidenaar verdiende bij door kamers te verhuren, maar Polen en Bohemers werden regelmatig uitgemaakt voor 'luizevolken' of 'luizebossen', Duitsers voor 'moffen'.⁷

In dit klimaat, waar de kloof tussen rijke studenten en arme arbeiders slechts groter werd, vergaderden de student-leden van Linguaque om de veertien dagen op vrijdagavond, tussen 17.00 en 21.00 uur. Ze lazen elkaar mooie passages uit de Nederlandse literatuur voor, verbeterden elkaars gedichten en redevoeringen en verdiepten zich in grammaticale regels. Wat hen bond was niet minder dan liefde voor het vaderland.

Van Lelyveld was gretig; hij las alles wat los en vast zat. Na zeven jaar redacteurschap kende iedereen hem als een inspirerende, sympathieke en vooral gedreven persoonlijkheid. In 1765 had hij de enigmatische rokkenjager en hoogbegaafde Rijklof Michael van Goens leren kennen die een paar briljante essays had gepubliceerd in de *Bijdragen* onder het pseudoniem 'philosophe sans fard'. Nooit had hij zo'n getalenteerde en erudiete wetenschapper ontmoet. Hoewel Van Goens acht jaar jonger was dan Van Lelyveld, was hij hoogleraar Grieks aan de universiteit van Utrecht. Zijn rusteloze geest en complexe karakter waren tegelijkertijd intrigerend en intimiderend. Van Lelyveld had respect voor zijn bovenmatige intelligentie, ook al maakte die hem soms tot een betweter. Zijn bibliotheek was gigantisch en bestond voornamelijk uit buitenlandse werken. Ze schreven elkaar veel over literatuur. Altijd wist Van Goens Van Lelyvelds enthousiasme en optimisme over de Nederlandse literatuur iets te temperen. Nederlanders lazen niet, schreef hij, en zelf had hij ook weinig op met het literaire klimaat in de lage landen.⁸

Anoniem,
Rijklof Michael van Goens,
1782

De Republiek stond in de achttiende eeuw niet bekend om een al te grote liefde voor taal en literatuur. Dichter en journalist Willem van

Anoniem, *Vignet van Minima Crescunt*, niet gedateerd

Swaanenburger schamperde in 1726 dat ‘Een Obligatie van hondert gulden meer geagt is op de Beurs, dan alle de werken van Pindarus, Homerus, en diergelyk gezellen’.⁹ Volgens Voltaire maakte men zich in Amsterdam ‘drukker om een vracht peper dan om de paradoxen van Rousseau’.¹⁰ Het meest gelezen boek was de bijbel. Achttiende-eeuwse boedelinventarissen uit een geciviliseerde stad als Den Haag geven een ontluisterend beeld van het toenmalige boekenbezit. 39 procent van de Hagenaars bezat geen enkel boek, en 27 procent bezat er slechts tussen de 1 en de 5.¹¹ Aan de andere kant reisden Nederlanders wel af naar Abtswoude om een glimp op te vangen van de beroemdste boer van Nederland, de wonderbaarlijk getalenteerde Poot die kon dichten alsof hij door God persoonlijk werd ingefluisterd. Schrijversduo Betje Wolff en Aagje Deken klaagde dat ze sinds hun succesroman *Sara Burgerhart* voortdurend werden gestoord door dagtoeristen die de dames aan het werk wilden zien.

De leden van het literaire genootschap *Linguaque*, dat in 1761 werd omgedoopt tot *Minima Crescunt*, wisten dat ze niet de *x-factor* hadden die Poot en Wolff en Deken zo populair maakten. Ze behoorden tot hoogst opgeleide mensen van het land en waren voorbestemd voor carrières in de wetenschap, de politiek, de advocatuur of de geneeskunde. Waarom zouden ze hun tijd besteden aan een tijdschrift over de Nederlandse taal en cultuur? Maar de *Maendelyksche by-dragen* bleken onverwacht succesvol en door de voortdurende behoefte aan kopij was er regelmatig contact tussen Leiden en soortgelijke literaire gezelschappen in Hoorn en Utrecht.

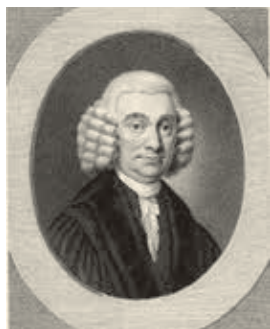
Langzaam rijpte bij Van Lelyveld het plan om een landelijk genootschap voor de Nederlandse letteren op te richten. In 1763 schreef hij aan Meinard Tydeman:

Ja, ik zou wel lust hebben, en mijn goede vr[iend] Macquet heeft er my toe aangezet om een bestendig genootschap op te rechten van gezette luiden hier te Leyden. [...] Een algemeen genootschap over de Vaderlandsche tael- dicht- geschicht- en oudheidkunde, en alles wat van eenigen smaek is.¹²

Anoniem, *Meinard Tydeman*,
niet gedateerd

Drie jaar en vele brieven en vergaderingen verder hakte men op 26 maart 1766 bij Van Lelyveld thuis de knoop door. Op 18 juli 1766 vond de oprichtingsvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde plaats. De vereniging telde eenendertig leden. Er werden die dag zeventien nieuwe uitgenodigd.¹³ Vrouwen niet, dat leidde te veel af.¹⁴ De harde kern van het kersverse genootschap bestond in de jaren daarna uit acht mannen die zich tot hun dood zouden inzetten voor de Maatschappij. Naast Van Lelyveld waren dat: uiteraard Kreet, die inmiddels advocaat was in Rotterdam en Tollius, die als hoogleraar Grieks in Harderwijk zat. En verder: Henrik van Wijn, advocaat in Den Haag, Meinard Tydeman, hoogleraar rechten te Utrecht, Adriaan Kluit, rector van de Latijnse school in Alkmaar, Zacharius Henric Alewijn, op dat moment nog rechtenstudent, en advocaat Carolus Boers.

Ludwig Portman, *Adriaan Kluit*,
niet gedateerd

NEDERLANDSE CULTUUR: EEN GAT IN DE MARKT

‘Why should not a boy of 8 years, whose understanding is strong enough to conceive an idea of the Latin grammatica [sic], why should he not be able to begin the principles of his mothertongue?’¹⁵

Johan Derk van der Capellen tot den Pol haatte de zeven jaar die hij op school had verspild met het oefenen van Latijn en Grieks. Liever had hij Engels geleerd, dat hij zich nu, in arren moede, zelf onderwees. Nederlands stond ook op zijn verlanglijstje. Daarom was hij lid geworden van *Minima Crescunt* en van het Utrechtse *Dulces Ante Omnia Musae*, zodat hij in het Gelderse Appelteren waar hij woonde, verstoken van elke culturele activiteit, nog een beetje op de hoogte bleef van wat er in het westen gebeurde. Toch had hij afgezien van een lidmaatschap van de Maatschappij, afgeschrikt door de ‘groote naamen als ik in de Lijst der Heeren Leden hebbe gezien. Dit genootschap is bestemd voor Lieden van bekwaamheid, waaronder ik mij niet kan rekenen,’ had hij Frans van Lelyveld geschreven.¹⁶

Van der Capellen was een vurig voorstander van een democratischer Nederland. Met een niet aflatende ijver preekte hij de revolutie. In 1781 schreef hij – anoniem weliswaar – het beroemdste pamflet uit de vaderlandse geschiedenis: *Aan het volk van Nederland*. Het vatte in heldere bewoordingen en met een hartstochtelijk elan samen wat er niet deugde aan Nederland en wat er moest veranderen. Voor hem, als democraat, sprak het vanzelf dat het volk één taal moest hebben en die goed moest kunnen beheersen om enige invloed te kunnen hebben op de

gang van zaken in het land. Onderwijs in de moedertaal was daarom van vitaal belang, zelfs noodzakelijke voorwaarde voor een egalitaire, moderne samenleving.¹⁷

Van der Capellen wist echter zeker dat heel wat leerlingen voor altijd een afkeer van lezen hadden gekregen, omdat ze in plaats van Nederlands Latijn en Grieks hadden moeten leren.¹⁸ Een 'schande voor de natie' was het, dat er geen woordenboek was, 'daar Duitschers, Franschen en Engelschen hier reeds lange van voorzien zijn, en wij het met de minste moeite ook konden hebben'. Het verbaasde hem ook niet dat de grammatica's van Ten Kate uit 1723 of die van Huydecoper uit 1730 het niet tot nationale richtlijn hadden weten te schoppen. Ten Kate was 'veel te wijdlopig' en Huydecoper 'te zwaar en te zeer onder een gemengd'.¹⁹ Het was bijna niet te geloven, maar Nederland was anno 1766 een land waar iedereen zijn eigen dialect sprak en schreef en Limburgers en Friezen elkaar amper of niet konden verstaan. Kon een van de letterkundigen geen nationale grammatica maken? 'mij dunkt vriend', schreef Van der Capellen aan Meinard Tydeman, 'je moest daar eens een groote vacantie aan wagen; je hebt reeds, meen ik, ten dienste der beginners een uittreksel uit ten Kate opgesteld; beschaaf dit, vermeerder dit; en 't zal voldoen. Vooral laten er de Regels over o, oo, e, ee, i, ij, y etc. in gevonden worden.'²⁰

Al vanaf zijn ontstaan als staatkundige eenheid was Nederland regionaal georiënteerd. Nadat de zeven provincies succesvol waren ontsnapt aan het centrale gezag van de Spaanse koningen koesterden zij hun onafhankelijkheid en soevereiniteit. De stadhouders van deze provincies hadden weliswaar macht, maar monarchen waren het zeker niet. Regenten voeren wel bij de vrijheid die dat opleverde.²¹ De keerzijde van deze regionale onafhankelijkheid was een verbrokkelde politieke structuur en een totaal gebrek aan belangstelling voor nationale cultuur. Hier geen Académie Française of Royal Society, geen literaire helden als Shakespeare, Corneille of Racine. Slechts filosoof Erasmus had in hartje Rotterdam een standbeeld.

Frans van Lelyveld wist dat hij een gat in de markt aanboorde, maar was zich er ook van bewust dat hij op tegenstand kon rekenen. Gezien de afkeer van een landelijk cultureel beleid en alles wat rook naar nationaal gevoel stond het oprichten van een ambitieus genootschap als de Maatschappij gelijk aan een politiek statement. Niettemin was het plan om met het geld dat binnen kwam door de contributies het genootschap draaiende te houden en onderzoek te doen naar de Nederlandse taal en geschiedenis. Het onderzoek zou men stimuleren door prijsvragen uit te schrijven. Vier jaar later besloot men om daarnaast een allesomvattend woordenboek samen te stellen op basis van gedegen bronnenonderzoek.

Onorthodox en politiek was dit alles wel, want wie de Opstand bestuurde, om maar iets te noemen, belandde onmiddellijk in een discussie

Johan Kaldenbach, *Joan Derk van de Capellen*, niet gedateerd

sie over de vraag aan welke kant men zelf zou hebben gestaan. Die van de staatsgezinden of prinsgezinden, een tegenstelling die in 1766, met het aantreden van Willem v als stadhouder, actueler was dan ooit. Het leek of de Maatschappij zelfs aanstuurde op een politiek debat, want in het Voorbericht van het eerste deel *Werken* kon men lezen dat een ‘grondige kennis der Historien onontbeerlijk is voor allen, die in Staets of Stads bestuur geplaetst zijn’. En bestudering van de oudheidkunde was ‘allernoodzaaklijkst’ ‘tot het regt verstand van onze oude Vaderlandsche Wetten, van welke vele nieuwe Wetten niet zelden licht ontvangen’.²² In de loop der jaren ontwikkelden de leden van de Maatschappij een opvallende voorkeur voor middeleeuwse geschiedenis. Bij gebrek aan nationale archieven legden ze zelf een ‘boekery’ aan, waar oude Nederlandse charters, handvesten, wetten en middeleeuwse romans werden verzameld en uit en te na bestudeerd. Met name de charters, waarin de rechten en vrijheden van de stedelijke bevolking waren vastgelegd, zoals het mogen kiezen van bestuurders, riepen interessante vragen op over zelfbestuur en democratie.

Het te maken grote woordenboek leek veiliger en neutraler terrein, maar ook daar kon de criticus nationalistische en egalitaire tendensen ontwaren. Was het Hollands in de loop der eeuwen niet erg dominant geworden? In de provincie Holland werden zoveel boeken geschreven, dat ‘Zy, die in andere oorden en strecken van Nederland boeken schryven, schroomen woorden te gebruiken, welke niet door de Hollanders gestempeld zijn’. Om taalarmoede te voorkomen, besloot de Maatschappij alle niet-Hollandse woorden op te nemen in het woordenboek. Want kende de Nederlander zijn taal wel, ‘zoo lang hy menschen, die dezelve als hunne moedertael spreken, niet volkomen verstaen kan, en den waren zin van echte Nederduitsche woorden, welke zy gebruiken, niet kan vatten’?

Vanuit diezelfde behoefte aan taalkundige eenheid nam de Maatschappij zich voor om ‘de levende volkstaal, dat is, de spreektaal der burgers en landlieden, en zelfs de straettaal, in opmerking te nemen’. Daarnaast wilde men het oude literaire Nederlands van Hooft en Vondel behoeden voor de vergetelheid.²³ Tenslotte gold voor taal in het algemeen dat er een beschavende invloed van uit ging: ‘Het kan den Liefhebberen van geleerdheid ook niet onbekend zijn, hoe veel invloeds de *Taal* op onze wyze van denken heeft; en hoe veel derzelver beschaving en uitbreiding toebrengt tot de juiste vorming, nette onderscheiding en klare uitdrukking van onze denkbeelden, en tot de wenschelyke vermeerdering onzer kundigheden’, aldus het voorbericht bij het eerste deel *Werken*.²⁴

Hoe vanzelfsprekend dergelijke argumenten vandaag de dag ook lijken, ze waren volslagen nieuw. Het Nederlands had geen enkele status. Voor de handel had je genoeg aan Frans, Duits of Engels en in het academische circuit was Latijn de voertaal. Daar keek men minachtend

NEDERLANDSCHE L E T T E R- VERLUSTIGING.

ONDER DE ZINSPREUK:

EX OMNIBUS UTILE ET DULCE.

TWEEDE E DEEL.

Met vierderlei nodige BLADWYZZEN voorzien.

TE AMSTERDAM,
By JACOBUS LOVERINGH.
MDCCLXIV.

Frontispice van *Nederlandsche Letter-verlusting*, Bestaande in taal- en oordeelkundige aanmerkingen over duistere schriftuurplaatsen en andere nuttige wetenschappen, 1762-1764

neer op de moedertaal, waarmee je niet ver kwam als je een internationale wetenschappelijke carrière ambieerde. Hooguit bestudeerde je het Nederlands om onduidelijke passages in de bijbel op te helderen, want van Bijbelexegese kreeg men in het calvinistische Nederland niet snel genoeg. Het nut daarvan stond als een paal boven water. De Maatschappij bestudeerde de Nederlandse taal niet om 'duistere schriftuurplaatsen' te verklaren, zoals een tijdschrift als *Nederlandsche Letterverlusting* uit 1762,²⁵ maar louter omwille van de Nederlandse cultuur. Het maakte haar akelig modern. Religie was sowieso opval-

lend afwezig in de notulen, de wetten en de *Werken*. Wat de oprichters dreef was een heel andere emotie, één die niet anders kan worden omschreven dan als liefde voor het vaderland.

Vijanden konden dit soort particulier initiatief makkelijk opvatten als een staaltje burgerlijk machtsvertoon, waarvan men niet wist waar het zou eindigen. Want zoveel was duidelijk, wie over genoeg geld, kennis en organisatietalent beschikte, kon kennelijk ingrijpen in de bestaande structuren van de Republiek. Het zou niet lang duren voordat de Maatschappij met kritiek van buitenstaanders te maken kreeg. Want: had men eigenlijk wel zo'n genootschap nodig, of een nationale taal?

'HEIMLYKE LISTEN EN VERFOEILYKE LAAGEN'

Op 25 augustus 1767, een jaar na de oprichting, schreef Frans van Lelyveld alarmerende woorden aan Van Goens: 'als nu die Wetten eens in ieders handen zijn, hoop ik dat de lust opgewakkerd zal worden om iets te presteeren. Wat kooft er dat op aen? zult gij zeggen; wij zijn immers niet bepaeld om over 6 of over 10 jaer iets uittegeven. – Dat is waerheid. – Wij waren ook niet bepaeld om een Maatschappij op te zetten. Indien er in de eerste 6 jaren niet wat goeds van in't licht is, zoo zal het in geen 17 jaren komen, en misschien nooit.'²⁶

Van Lelyveld snapte niet dat er in het eerste jaar van de Maatschappij niets werd gepubliceerd noch in de jaren daarna. Eerst had het een jaar geduurd voordat de genootschapswetten er waren. Eenmaal daar, blonken ze uit in vrijblijvendheid. Ook na diverse herzieningen. In tegenstelling tot de vele dichtgenootschappen waar de werkende leden minstens een dichtstuk per jaar moesten inleveren, verplichtten de wetten van de Maatschappij, op uitdrukkelijk verzoek van de leden, tot niets. Had hij gewaarschuwd moeten zijn door de bepaald niet geruststellende woorden waarmee enkelen hun lidmaatschap hadden aanvaard? Weliswaar had hij de beroemdste, nog in leven zijnde taalkundige, Balthasar Huydecoper, weten te strikken, maar die was lid geworden 'zullende ten minsten dienen om het getal te vergrooten; want anders zie ik niet wat 'er van my te wachten zy'.²⁷ Ook de Amsterdamse steruitgever Pieter Meijer leek een aanwinst, maar had niet echt enthousiast gereageerd: 'Schoon myn bekrompen tijd en zwaare beslommering mij sterk afraaden mij met meerder zaaken te moeijen, haalt echter de zucht tot aanwas onzer Vaderlandsche Letterkunde, en het dringen van goede Vrienden, mij eindelijk over, om de Verkiezing der Maatschappij [...] beleefdelyk te aanvaarden'.²⁸ Dichter Willem van der Pot twijfelde zeer: 'wat nut kan een afgezonge [sic] Dichter doen; om een opkomende Maatschappij van Groote Mannen, in haren bloei, te helpen ondersteunen'. Uiteindelijk was hij lid geworden omdat 'vele jaren Ondervinding en Vroetens in de Kunst, den jongen Dichteren zou

Johann Tischbein, *Stadhouder Willem v, prins van Oranje-Nassau*, 1789

kunnen tot nut zijn'. En, zo had hij geschreven: 'Gelief mij niet *WelEdel* te noemen; den dichteren is zulks niet eigen, en ik beroem mij in den burgerstand mijns Vaderlands gestelt te zijn.'²⁹

Van Lelyveld wist dat sommige van de leden vonden dat ze met het betalen van de twee gouden dukaten contributie al genoeg bijdroegen aan de Nederlandse cultuur. Naar huidige maatstaven ging het om een bedrag van zo'n 200 euro. Maar dat in 1771, vijf jaar na het oprichten van de Maatschappij, alleen de *Wetten* van het genootschap waren gepubliceerd, en het eerste deel van de *Werken* nog altijd niet in zicht was, was ronduit beschamend. De vereniging was het slachtoffer geworden van zijn eigen democratische principe dat alle leden een binnengekomen stuk moesten beoordelen; 'op die wijs als het nu is, kan iemand lange jaren dood geweest zijn, eer zijn stuk uitgegeven wordt', had hij geklaagd tegenover Van Goens.³⁰

Het gevolg van dit alles was dat stadhouder Willem v het verzoek om beschermheer van het genootschap te worden vooralsnog naast zich neer had gelegd. Pas als er een eerste deel werken zou liggen, kon hij beoordelen wat voor vlees hij in de kuip had. Daar was niet op gerekend. Met een garantie op zak van de stadhouder had men willen aankloppen bij de Staten van Holland en West-Friesland voor bescherming en een privilege. De urgentie van een te verschijnen werk werd nu extreem groot en dus werd de druk opgevoerd. Zolang de juridische status van het genootschap niet werd beschermd, lagen er jaloerse personen op de loer die met '*heimlyke listen, en verfoeilijke laagen*' de 'on-

dergang trachten te bewerken’ van de Maatschappij.³¹ Maar op de jaarlijkse vergadering van 1772 kon men opgelucht melden dat ‘*den vuilen lastertongen, welker kwaadaartige onkunde de nutste verrichtingen van deeze Maatschappij op allerlei wijze heeft getracht te bezwalken, de mond is gestopt geworden.*’

Het gewraakte eerste deel lag er inmiddels. Het was een representatief boekdeel geworden, met bijdragen over de ablativus absolutus, de verbuiging van het werkwoord *laten*, de vraag of de stad Quentovicus wellicht Wijk bij Duurstede was en signalementen van ‘Verbasterde Spreekwyzen’ en ‘verminkte Plaatzen in oude Schryveren’. ‘Wonder komt het ons voor’, had de recensent van de *Nederlandsche Bibliotheek* geschreven, ‘dat een eerste stuk van eene Letterkundige Maatschappij, van welke zoo veel voortreffelijke Dichters leden zijn, niet meer dan één enkel Dichtstukje behelst van 36 regels, en dat noch eene *Vertaling*, of liever eene *navolging*’³²

Weliswaar werd de Maatschappij nu serieus genomen, maar het was toch wrang dat niet zij maar het Amsterdamse genootschap *Diligentiae Omnia* in 1772 een monument in de Nieuwe Kerk had onthuld voor de grootste Nederlandse dichter aller tijden, Joost van den Vondel. Zorgwekkend was ook dat stadhouder Willem v nog altijd niet inging op het verzoek om beschermheer van het genootschap te worden. Pas in 1775 gaf hij zijn zegen. In hetzelfde jaar verwierf de Maatschappij het octrooi op de *Werken* van de provincie Holland. Daarmee was de juridische positie van de Maatschappij bezegeld.³³ Maar hard gewerkt werd er nog steeds niet. Voor een ras-optimist als Frans van Lelyveld was er hoe dan ook geen weg terug. Al in 1767 schreef hij: ‘als deze Maatschappij versterft, kan er nooit weer in ons Vaderland een Maatschappij van Letterkunde opgericht worden; want ze is nu opgericht’.³⁴

Toen na elf jaar, in 1777, het derde deel van de *Werken* verscheen, voor het eerst opgedragen aan ‘zyne doorluchtige Hoogheid’, verschool het genootschap zich in het Voorbericht achter een waardeloos excuus om te verklaren waarom er zo weinig gepubliceerd was. Dat was omdat de ‘werkzaamste taelkundige Leden zich bezig houden met het verzamelen van den noodigen voorraad tot het vervaerdigen van een Algemeen Omschryvend Woordenboek onzer Taele’. Willem van der Pot kon mooi dichten dat ‘een Maatschappij uit Neêrlands Lettergrooten, Die ’t Edelst van Vernuft, van Kunst en Naarstigheit, In Gouden Drupen, op haar Landgenooten spreidt’,³⁵ maar Van Lelyveld wist wel beter. Ook het woordenboek stagneerde volledig, simpelweg omdat de meeste leden het te druk hadden met hun werk. Arts Hermanus Gerardus Oosterdijk schreef op 11 juni 1772 dat ‘de menigvuldige bezigheden, aan mijn beroep verknocht’ hem hadden belet iets in te leveren.³⁶

Ook alle hoogleraren in het gezelschap waren druk met hun wetenschappelijke carrières en het uitbreiden van publicatielijsten. Als je zag wat ze publiceerden, kon je ze niet betrappen op luiheid. Zelfs vriend-

schappen leden eronder. Op 17 april 1770 schreef Henrik van Wijn aan Herman Tollius: 'd'oude vriendschap! d'oude Vriendschap! waer is zij, mijn lieve Tollius! Niet gebrooken hoop ik; maar zoo het waer was, ik beken het, ik zou er oorzaak toe gegeven hebben; dan vergeef mij, ik heb dezen winter drie maenden lang een doodlyke krankte gehad, daer ik nauwlyks, en niet volkomen, noch van hersteld ben; nu als op nieuw in de waereld komende, verzoek ik op nieuw uwe vriendschap, en beken volle schuld, wat wilt ge meer!'³⁷

Wat op papier een voordeel had geleken, een genootschap met een gigantisch potentieel aan intellectueel kapitaal, bleek in de praktijk een zwaar onderschat nadeel. Hoogopgeleide mannen hadden de Maatschappij helemaal niet nodig als springplank of podium voor publicaties. Het verklaarde waardoor de dichtgenootschappen zo populair waren en goed draaiden. Ze werden bevolkt door ijverige, maar mindere goden. Die hoopten zo hun entree te kunnen maken in de literaire wereld.

Van Lelyveld merkte dat zijn verleden als recensent voor de *Bydragen* en zijn reputatie als genootschapspaus zich na al die jaren wel begonnen te wreken. In 1775 werd hij aangevallen in een anoniem pamflet, *Lelyveldiana* (1775), waarin een gelegenheidsgedicht van hem kapot werd gerecenseerd.³⁸ De man die dit op zijn geweten had was zijn aartsvijand Johannes Berkhey, lector natuurlijke historie aan de universiteit van Leiden. Berkhey was een fenomeen in Leiden. Iedereen kende hem als een oorspronkelijke en scherpe geest die lak had aan conventies. Doorgaans droeg hij geen pruik en hij woonde samen met zijn minnares terwijl hij getrouwd was. Net als Van Goens hield hij van provoceren en draaide hij zijn hand echt niet om voor een statement over Leiden als deze: '*Er is geen Stad in Holland, daar men onbeschaamder, Volk, Overheid, Hoogleeraars en Leeraars aanrand, en zoo opentlijk met de Godsdienst spot.*'³⁹ Berkhey's slechtste eigenschap was dat hij niet goed tegen kritiek kon.

Al minstens vijftien jaar koesterde hij haatgevoelens voor Van Lelyveld omdat deze zijn literaire debuut uit 1760 in de *Maendelyksche By-dragen* en in de *Nederlandsche Letter-courant* had afgekraakt. Althans, dat dacht Berkhey. Toen zijn jubelzang *Het verheerlijkt Leyden* uit 1774 opnieuw publiekelijk werd gefileerd in het anonieme *Dankbetuiging* (1775), wees hij andermaal Van Lelyveld aan als schuldige.⁴⁰

Recensenten waren een nieuw fenomeen in achttiende-eeuws Nederland. Ze schreven met de beste bedoelingen, en deden wat recensenten nog altijd doen: kritiek uitoefenen. Omdat de literaire wereld klein was en de ego's groot, recenseerde men weloverwogen anoniem, in de overtuiging dat onpartijdigheid het beste zou werken in een klein landje als Nederland. Niet alleen probeerden de recensenten (aankomende) schrijvers houvast te geven en bij te sturen, ook probeerden ze een standaard te zetten voor hoe goede literatuur en correct taalge-

Louis Morits
(toegeschreven aan-),
Herman Tollius,
niet gedateerd

Jacob Houbraken (naar Hendrik
Pothoven), *Johannes le Francq
van Berkhey*, 1771

Anoniem, *Opstootje rond
Johannes le Francq van Berkhey
in de Leidse Marekerk, 1784*

bruik er uit zouden moeten zien. Dat laatste viel nogal eens verkeerd. De parallel met de Maatschappij was snel getrokken. Was dat niet ook een club van arrogante betweters die anderen probeerden hun regels op te leggen? En die er onuitgesproken ballotagecriteria op na hield zodat iemand als Berkhey nooit was uitgenodigd lid te worden? Van Lelyveld had Berkhey inderdaad buiten de club gehouden, omdat hij vond dat het hem aan goede smaak ontbrak.⁴¹ De lector haalde er publiekelijk zijn schouders over op. Hij moest alleen maar lachen om de *'tot walgens toe herhaalde knibbelarijen over 't oud Gottische en Angel-Saxisch in de Bijdragen en andere Werken'*. Het citaat komt uit *Vriendentraanen*, een werkje uit 1778, waarin Berkhey de vete tegen 'Fransje van Lelyveld' voortzette. Diplomatie was nooit zijn sterkste kant geweest. Deze keer diskwalificeerde hij zijn aartsvijand als atheïst, oftewel een 'Philosophe Moderne'. Ook vond hij het nodig te melden *'dat de Familie van Lelyveldt door mijne maegen op 't kussen zit'*.⁴²

Na achttien jaar laster raakte het geduld van Van Lelyveld op. Om zijn reputatie te zuiveren liet hij een pamflet drukken, gratis te verkrijgen bij diverse boekhandels in de grote steden. Daarin bestreed hij een 'Philosophe moderne' te zijn en verklaarde dat hij 'J. Le Francq van Berkhey nimmer, op eenigerhande wyze, gelasterd noch beleedigd'

had.⁴³ Het eindoordeel liet hij over aan het publiek. Berkhey liet onmiddellijk een advertentie zetten in de *Leydse Courant* en verzocht het beoogde publiek om elk oordeel 'op te schorten, tot dat [... hij] van zyne handelwyze jegens gemelde Frans van Lelyveld aan het Publicq openlyk reden zal geven.'⁴⁴ Zijn interpretatie van de gebeurtenissen lag op 28 februari in de boekhandels voor '2. Stuivers voor den Armen.' De 'Appel van de Twist' was volgens de auteur dat Van Lelyveld niet publiekelijk durfde toe te geven dat hij niet verantwoordelijk was voor de kritiek op het *Het verheerlijkt Leyden*.⁴⁵

Voor Van Lelyveld telden andere belangen. Of hij nu wel of niet de gewraakte recensies had geschreven, deed niet ter zake. Hij wilde de Nederlandse literatuur op een hoger plan brengen, en al moest hij de Maatschappij in zijn eentje bestieren, hij zou er voor zorgen dat dat lukte. In de *Leydse Courant* van 2 maart 1778 liet hij plaatsen: 'FRANS VAN LELYVELD acht zyn Tyd te goed om aan Twist-Schriften te spillen; Hy refereerd zich tot het nodig Bericht aan het Publieck gegeven en zoo lange het contrarie van het daar in geavanceerde of een gedeelte van dien niet behoorlyk is aangetoond stoord hy zich aan geene Geschriften, Brieven of Uitdagingen hoe ook genaamd, en is voorneemens om ze nooit te beantwoorden.'

In Leiden kwam een stroom van geruchten en pamfletten op gang naar aanleiding van het geruzie, inclusief het tijdschrift *De Poëtische Snapper*, het orgaan van een fictieve Maatschappij van Poëtische Snappers.⁴⁶ De vraag die alle betrokkenen op de lippen brandde was er een die een paar jaar later ook telkens opspeelde in de strijd tussen patriotten en orangisten: mocht je zomaar alles zeggen en schrijven wat er in je opkwam? Mocht je schrijvers en andere personen die zich in de publieke arena begaven openlijk, maar anoniem bekritisieren en beledigen of was dat een brug te ver? Waar precies lag de grens tussen vrijheid van meningsuiting en respect voor de ander? En niet onbelangrijk: kon en mocht iemand zijn persoonlijke literaire smaak of spelling opdringen aan iemand anders?

DE POLITIEK, EEN REUKLOOS GIFGAS

John Adams, de latere tweede president van Amerika, was in 1780 en 1781 regelmatig in Leiden te vinden. Terwijl hij in Amsterdam geldschietters probeerde te vinden voor de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd studeerden zijn twee zonen van tien en dertien in Leiden. Het viel niet mee investeerders te vinden in een land waarin alles om geld draaide. Adams had niet gerekend op de 'kleinheid' die het gevolg was van 'de preoccupatie met stuivers en centen die het hele volk doorsesemt'. Ook de politiek vond hij ondoorzichtig. 'I have been in the most curious country, among the most incomprehensible people, and under the most singular constitution of government in the world.' 'The

sovereignty resides in the States-General but who are the States-General?’

Op zijn lijstje van contactpersonen stond onder anderen de Amsterdamse advocaat Hendrik Calkoen, die hij op een avond in Amsterdam tijdens een diner ontmoette. Er ontstond een levendige discussie waarbij Calkoen, als potentiële investeerder, van alles wilde weten over Amerika, de handel en de toekomstperspectieven. Calkoen kreeg later dat jaar antwoord op al zijn vragen in zesentwintig brieven, geschreven tussen 4 en 27 oktober 1780.⁴⁷ Op de vraag of Amerika, ondanks de oorlog, groei liet zien, antwoordde Adams: ‘It is an undoubted Fact that America, daily increases in Strength and Force: but it may not be so easy to prove this to the Satisfaction of an European, who has never been across the Atlantick.’⁴⁸

Calkoen was directeur van het Zeeuwsch Genootschap en werd in 1775 de Maatschappij binnengeloodst als ‘Historiekundige’. Vanaf 1776 zette hij zich actief in voor de Maatschappij en was aanwezig op de jaarlijkse vergaderingen, zonder daar zijn toekomstige vijand Rijklof Michael van Goens tegen het lijf te lopen, die juist in dat jaar de academische wereld inruilde voor de politieke en vanaf dat moment ook de meeste banden met de Maatschappij doorsneed.

Zoals altijd liep Van Goens op de troepen vooruit. Zijn toetreden tot de vroedschap van Utrecht had alarmbellen moeten doen afgaan, want als Van Goens zich met de politiek ging bemoeien, stonden de komende jaren beslist in het teken van politieke onrust. Dat er verandering in de lucht hing, werd in de jaren 1770 steeds duidelijker voelbaar door de impact van de Amerikaanse revolutie. Die liet zien dat radicale politieke veranderingen mogelijk waren, iets waaraan grote behoefte was in Nederland, maar waar niet iedereen op vertrouwde. 1776, het jaar van de Amerikaanse onafhankelijkheid, was wat dat betreft een breukjaar.⁴⁹ Van Goens, die de academische wereld mede verliet omdat hij er zich met zijn opvliegende karakter onmogelijk had gemaakt en wiens verdere leven zich zou kenmerken door veel tumult, maakte met zijn nieuwe positie als regent duidelijk dat hij de bestaande politieke structuren, inclusief erfelijk stadhouderschap, omarmde. Met gevoel voor drama veilde de 28-jarige zijn inmiddels tot 20.000 banden uitgegroeide bibliotheek.

Had Hendrik Calkoen de charismatische John Adams niet ontmoet, dan was hij zonder enige twijfel blijven schrijven voor de Maatschappij. Nu liep alles anders en moest hij een teleurstellende mededeling doen. Op 11 juli 1780 noteerde de notulist: ‘De Heer CALKOEN berichtte der Vergadering, dat hy door veele en onverwachte bezigheden verhinderd was geworden, om zijne Verhandeling, *dienende ten onderzoek wanneer het Graaflijk gezag in deze Landen heeft opgehouden*, te voltooien, en dat hy dezelve, eerlang, en vastelijk voor het einde van Slachtmaand, den Briefschryver hoopte toetezenden’.

De onverwachte bezigheden bestonden, zo bleek pas jaren later, uit het componeren van een anoniem pamflet dat in december 1780 verscheen als *Het Politiek Systema van de Regering van Amsterdam in het waar daglicht voorgesteld [...]*. Het traktaat besloeg 49 pagina's en was een pleidooi voor vriendschappelijke banden met Amerika. Volgens Calkoen moest het verbond dat de stad Amsterdam in het grootste geheim met Amerika had gesloten worden gezien als een louter commerciële transactie en niet als een politiek statement. Men moest nu eenmaal onder ogen zien, hoe surreëel het ook leek, dat de Amerikaanse onafhankelijkheid een verbazingwekkende invloed op de handel en de welvaart 'niet alleen van Holland of van Engeland, maar op die van Europa, en misschien zelfs op die van de geheele bekende wereld maaken zal.'⁵⁰

Daarop verscheen al snel een antwoord onder de titel *Politiek vertoog over het waar sistema van de stad van Amsterdam* (1781), waarin de auteur haarfijn uitlegde dat dankzij het Amsterdamse verbond nu wel het hele land in oorlog was met Engeland. Dit pamflet, dat furore maakte onder orangisten, bleek afkomstig van Van Goens. Van Lelyveld schreef hem: 'Ik feliciteer UwEd. Gestr. met uwe Memorie, die bij luiden, die van die partij zijn, hoog geprezen wordt.'⁵¹ Het betekende het begin van het einde van de vriendschap tussen de mannen die niet alleen verschillend dachten over de Nederlandse literatuur, maar ook over de handelsbelangen van de Republiek.

Het einde van de vriendschap tussen Van Lelyveld en Van Goens was symbolisch voor de teloorgang van de Maatschappij. Ook daar sloop de politiek als een reukloos gifgas de gelederen binnen en richtte er onherstelbare schade aan. Voor de meeste leden lagen de prioriteiten, als ze er ooit gelegen hadden, vanaf de jaren 1780 niet meer bij het genootschap. Achteraf kon men misschien zeggen dat het niet meer dan logisch was geweest. De tragiek van de Maatschappij was dat ze het slachtoffer werd van precies dat amalgaam aan factoren waaruit ze was voortgekomen en dat noodzakelijk was voor haar voortbestaan: vaderlandsliefde, liefde voor de Nederlandse cultuur, vrijheid van meningsuiting en een drang om te schrijven in de moedertaal. Rond 1780 bleek precies dat mengsel nodig om de gefragmenteerde Nederlandse samenleving van essentiële politieke achtergrondinformatie te voorzien.

Tijdens de eerste vijftien jaar van het bestaan van de Maatschappij had zich een van de belangrijkste veranderingen voorgedaan in de mediageschiedenis van de Republiek. Er was, dankzij een continu gevecht voor vrijheid van meningsuiting en dankzij nieuwe media als kranten, tijdschriften en romans ter aanvulling op het aloude pamflet en het theater, een publieke opinie ontstaan.⁵² Juist omdat de soevereiniteit in Nederland gespreid was en de macht verdeeld over velen, werd die publieke opinie steeds belangrijker om mensen op één lijn te krijgen. Het nieuwe type schrijver dat dit door had en daarop inspeelde staat

Jan Gerard Waldorp
(toegeschreven aan-),
Spotprent op Rijklof
Michael van Goens,
1784

ECCE PRODITOR

vandaag de dag bekend als publieke intellectueel. Diep doordrongen van Verlichtingsidealen als vooruitgang, rechtvaardigheid en gelijkheid begreep deze moderne intellectueel dat hij de sentimenten in de samenleving kon sturen door de publiciteit te zoeken.⁵³

Geen letterkundig genootschap in de achttiende eeuw heeft zo geleiden onder de politieke verdeeldheid in het land als juist de Maatschappij, waarvan de leden door hun status en hun ambten dichter bij het politieke vuur zaten dan wie dan ook. Allen mannen van het woord – daar waren ze zorgvuldig op geselecteerd – beseften ze hoe belangrijk ze konden zijn voor het land dankzij hun meer dan gemiddelde kennis van de Nederlandse taal en geschiedenis. Vanaf het moment dat Nederland in oorlog raakte met Engeland, december 1780, vanaf dat moment stonden hun levens in het teken van drama, hartstocht en geheimhouding. Op de jaarlijkse vergadering van 1783 sprak voorzitter Hendrik Schultens zorgelijk: ‘Niet een onzer Leden [...] heeft de Maatschappij verëerd met eenig voortbrengsel van zijn verstand, vlijt, geleerdheid, of smaak. Met den voortgang in het vervaardigen van ons Woordenboek zijn wy niet minder ongelukkig geweest.’⁵⁴

Pieter Vreede was ogenschijnlijk een van de minst ‘litteraire’ leden van de Maatschappij. De Leidse textielhandelaar, die vanaf zijn achttiende ‘met neus en handen van den ochtend tot den avond in de Spaansche wol’ zat,⁵⁵ was in 1773 voorgedragen als nieuw lid. Net als Van Lelyveld had hij zijn studie moeten afbreken ten koste van het familiebedrijf. In hem stak geen groot wijsgeer of dichter, maar wel een ondernemer en strategisch denker. Ook zijn talent als journalist was onmiskenbaar. Dankzij die eigenschappen groeide hij uit tot een van de belangrijkste opinievormers in Nederland. Vanaf de jaren tachtig was ook hij verloren voor de Maatschappij. Vreede richtte zich vanaf dat moment tot het grote publiek. Zijn radicaal anti-stadhouderlijke gedicht *De Oranjeboomen* (1782) ontketende een pamflettenstrijd zonder weerga, ook omdat Vreede zonder scrupules had ondertekend met Frank de Vrij, normaal gesproken een van de pseudoniemen van vijand Berkhey.⁵⁶

Minstens zo provocerend vonden de orangisten de openbare exercities van een patriots burgerlegertje op een veld net buiten Leiden. Vreede was voorman van dit groepje ‘Voor vrijheid en vaderland’, waarvan ongeveer twintig leden van de Maatschappij deel uitmaakten.⁵⁷ In juni 1784 hadden de prinsgezinden hun emoties niet meer onder controle. Ze dwongen iedereen die op straat liep oranje accessoires te dragen. Weigerden de personen, dan werden ze bedreigd en mishandeld. Bijna ging de voorraad sterke drank bij jeneverstoker Hartevelt, kapitein-luitenant van het vrijkorps, eraan. Alleen doordat het stadsbestuur draconische maatregelen afkondigde, zoals de doodstraf bij plundering, kon worden voorkomen dat beide partijen meer schade aanrichtten.⁵⁸

Titelpagina van
'Frank de Vrij'
[= Pieter Vreede],
De Oranjeboomen,
1782

Sinds dit Leidse oproer uit 1784 ging het helemaal bergafwaarts met de Maatschappij en ging alle vrije tijd van de leden op aan de politiek en aan het publieke debat. Van Lelyvelds oude vriend en mede-oprichter Herman Tollius begon vanaf 1784 staatkundige geschriften te schrijven alsof zijn leven er van afhing in de hoop 'te helpen bewerken, dat de waarheid door een ieder regt gekend, geacht, gevolgd; dat leugen en laster wederlegd en geweerd, dat eindelijk eendragt en welvaart mog-

Reinier Vinkeles (naar Jacobus Buys), *Gevechten met Orangisten te Voorburg*, 1787

ten hersteld worden.’⁵⁹ Tollius was een fervent orangist en werd in februari 1785 aangesteld als onderwijzer van de drie kinderen van stadhouder Willem v. Hij was ook de ghostwriter achter het *Declaratoir* dat Willem v in 1787 als antwoord aan de patriotse beweging liet drukken.⁶⁰

Van Lelyvelds andere maatje van het eerste uur, Hendrik Arnold Kreet, was altijd al meer een doener dan een denker geweest. De advo-

Reinier Vinkeles (naar Jacobus Buys), *Oproer te Moerkapelle met mishandeling van schout H.A. Kreet door Oranjegezinde boeren in 1785*, ca. 1785-1790

caat ontwikkelde zich tot radicaal patriot in Rotterdam. Als schout van Moerkapelle werd hij in 1785 gemolesteerd door orangistische boeren die hij had opgeroepen zich te bewapenen. De boeren schreeuwden dat ze slechts de prins gehoorzaamden en niet de Staten. Ondertussen hadden ze met kruit *Oranje boven!* op Kreet's rijtuig gekalkt en de paarden oranje strikken gegeven. Kreet probeerde men eveneens een oranje strik op te spelden. Toen hij zijn degen tevoorschijn trok om ruim baan te maken stortte de woedende menigte zich op hem.⁶¹

Dit incident wakkerde Kreet's activisme slechts aan. Op 22 april 1787

voerde hij als secretaris van de grote krijgsraad van de schutterij van Rotterdam het woord tijdens een coup op het stadhuis waarbij zeven prinsgezinde regenten uit de Rotterdamse vroedschap werd gesommeerd op te stappen.⁶²

Mede-oprichter Adriaan Kluit bestookte het publiek decennialang met diepgravende politieke achtergrondinformatie. Net als Tollius was hij niet gebrand op al te veel politieke verandering en zeker niet op een zuivere volksdemocratie 'waarin elk burger deel heeft aan het Souvereine gezag'. Zo'n regeringsvorm was volgens Kluit utopisch en zou slechts leiden tot anarchie, de teloorgang van vorstendommen en de dood van 'millioenen van menschen door burgeroorlogen'. Wat dat betekende voor Nederlands rust en welvaart sprak vanzelf.⁶³ Woest was hij over de mate waarin de vrijheid van meningsuiting werd opgerekt in het debat tussen patriotten en prinsgezinden. In tegenstelling tot Van der Capellen tot den Pol vond hij niet dat 'publieke Persoonen vrij mogen GELASTERD worden'.⁶⁴ Kluit bleef ook de studentenpopulatie in Leiden bespelen met zijn orangistische staatkundige ideeën, waardoor hij in 1786 in een langdurig conflict belandde met zijn gematigd patriotse collega Johan Luzac, hoogleraar Grieks en vaderlandse geschiedenis.⁶⁵

De rol van de Maatschappij zelf bij deze politieke ontwikkelingen was nihil, dit in tegenstelling tot die van de dichtgenootschappen, die vanaf hun ontstaan maatschappelijke gedichten en opiniërende prijsvragen hadden gepubliceerd. In de jaren 1780 politiseerden zij daardoor bijna vanzelfsprekend.⁶⁶ Van Lelyveld had echter, na zijn ervaringen bij de *Bijdragen* waar de redactie werd overspoeld met middelmatige dichtstukken, resoluut het geëngageerde gedicht en alle overige publieke emoties verbannen uit de Maatschappij en dus verscheen in 1783 een zesde deel *Werken* dat geheel en al bestond uit twee theoretische artikelen over de vraag of de dichtkunst en welsprekendheid verband hadden met de wijsbegeerte. Het waren de antwoorden op een prijsvraag die zes jaar daarvoor was uitgeschreven en die Willem Bilderdijk op zijn vijfentwintigste in 1779 goud opleverden plus een lidmaatschap van de Maatschappij. In beide stukken werd aangevoerd dat de dichtkunst een beschavende invloed had op een cultuur en een land, juist omdat de kunst zich regelrecht een weg baande naar het hart van de lezer of luisteraar.

Frans van Lelyveld probeerde het hoofd boven water te houden. In 1776 had hij nog met het plan gelopen een boek te schrijven met de titel 'De beginselen der Wetenschappen, of aanleiding om een kundig, verstandig, braaf mensch te worden', bedoeld voor autodidacten zoals hij, die niet hadden gestudeerd, maar wel hongerden naar kennis. Al jaren ergerde hij zich er aan dat hoogleraren zich niet 'met den burgerstand' bemoeiden en sommigen zelfs 'iets Egyptiesch' hadden, 'om de geleerdheid alleen voor zich zelf te houden, en voor anderen ongenaak-

Ludwig Portman, Johan Luzac,
niet gedateerd

► Frans van Lelyveld/
Nic. Hinlopen (eds.), *Proeve
van taal- en dichtkunde [...]*
voorgesteld door B. Huydecoper,
Leiden 1782-1791

baar te maken'.⁶⁷ In 1781 moest hij dat project in de ijskast stoppen vanwege de negotie. 'De beschreylijke omstandigheden, waarin zich onze Republiecq en ieder koopman, misschien eenige maanden verder ook ieder rentenier, bevindt, stellen mij buiten staat om voor mij zelve en voor mijn comptoirbedienden genoegzaam werk te verschaffen'.⁶⁸ Wel was het gelukt om na jaren van onderzoek in 1782 het eerste deel van een nieuwe, door hem geannoteerde uitgave van Huydecopers *Proeve van taal- en dichtkunde* te publiceren. Op voorhand was ingetekend op 549 exemplaren.

Maar na 1782 sloeg het noodlot toe. In juni 1783 was hij aan de dood ontsnapt toen de 'Utrechtse postwagen en 4 paarden' omsloegen en te water raakten, zodat hij, zijn vrouw en zoon bijna waren verdronken als ze niet op het nippertje waren gered.⁶⁹ Zijn bedrijf stond op springen. Het kon alleen nog worden gered door te investeren. In 1784 kocht hij buiten de Witte Poort in Leiden voor 1600 gulden de molen 'Blaasbalk', maar verreikender was zijn aankoop van een lakenfabriek in Amersfoort, waar hij zich ook inschreef als burger. Hij en zijn vennoot Cornelis van der Moer investeerden 4100 gulden in de onderneming. Met zijn andere vennoot, Jan van Heukelom, was hij gebrouilleerd. Lucretia Wilhelmina van Merken, Nederlands bekendste dichteres en goede vriendin van Van Lelyveld, wist later te melden dat dat vermoedelijk onterecht was. Op 8 april 1785 deelde Van Lelyvelds vrouw Rebecca de Raat het genootschap vanuit Amersfoort mee dat haar man die ochtend 'door een zeer schielijk toeval' was gestorven.⁷⁰

Het einde van de Maatschappij leek nabij, ook omdat meer harten het begaven in deze crisisjaren, waaronder dat van medeoprichter Carolus Boers. Wel had men net in 1785 zeventien leden een soort belofte weten af te dwingen dat ze eens in de vijf jaar een stuk zouden inleveren, in de hoop daarmee de Maatschappij voor de naderende ondergang te behoeden.⁷¹ Toen wist men niet dat het ergste nog moest komen.

Rijklof Michael van Goens voorvoelde dat al wel. Hij had alles gedaan wat in zijn vermogen lag om de mensen in zijn omgeving de zijns inziens goede, orangistische kant op te sturen. Hij was het stadsbestuur van Utrecht ingegaan, had politieke tijdschriften geschreven, pamfletten en toneelstukken de wereld in gestuurd en op het hoogste niveau gecorrespondeerd, maar wat hij ook deed, het leek niet te werken. Zijn weerstand tegen de politieke veranderingen die de patriotten eisten werd met de dag groter. In een land dat zijn gezond verstand verloren leek te hebben en regelrecht de afgrond in dreigde te storten wilde hij niet langer blijven. In 1786 kondigde hij in de nieuwsbladen aan Nederland te zullen verlaten. Op 7 juni 1786 stak hij de grens over en zwoer nimmermeer in zijn vaderland terug te keren.⁷² Van Goens miste daardoor de overwinningen die de patriotten boekten in Rotterdam, Utrecht, Amsterdam, Hattum en Elburg. Even leek hun macht groter

Anoniem, *Aankomst van de Pruisische troepen te Rotterdam, 1787, 1787*

Nicolaas Delin, *Jona Willem te Water, 1798*

dan die van de orangisten, maar een acuut uit Pruisen aangerukt leger herstelde de macht van de stadhouder in 1787.

Politieke zuiveringen waren het gevolg. De Maatschappij verloor nog meer leden. Kreet vluchtte uit Rotterdam, streek even neer in Amsterdam, maar vertrok toen richting Brussel, een stad die door alle uitgeweken patriotten aldaar steevast als een stinkstad werd omschreven. Henrik van Wijn, hoewel gematigd patriot, verloor zijn baan als pensionaris van Gouda, trok zich daarop gedesilluseerd terug uit de wereld en beschouwde sindsdien zijn boeken als zijn beste vrienden.⁷³ Medeoprichter Zacharias Henric Alewijn werd in 1788 getroffen door een beroerte. Hij liet de Maatschappij een indrukwekkende collectie handschriften en zeldzame werken na. De patriotse Pieter van den Bosch, lid vanaf 1766, verdronk, opgejaagd door woedende orangisten in een vaart in Zoetermeer. Zijn lijk bleef vijf dagen op de stoep liggen. Orangisten staken oranje bloemen in zijn neus, oren en handen. Men begroef hem zonder kist in een kuil.

Contributies werden niet meer betaald, vergaderingen nauwelijks bezocht. Het mocht een wonder heten dat in 1788 het zevende en, na later zou blijken, laatste deel van de *Werken* verscheen. Met dit elitaire boekwerk, waarin men deze keer zelfs een Latijnse verhandeling had opgenomen, viel het doek voor de Maatschappij.

Klein lichtpuntje was dat Jona Willem te Water, de man die het dichtertelijk talent van Jacobus Bellamy had ontdekt en begeleid, in 1785 Vlis-singen verruilde voor Leiden om daar hoogleraar kerkgeschiedenis te

worden. Hij was al sinds 1771 lid en beschikte over dezelfde energie als Van Lelyveld. Als voormalig Historieschrijver van Zeeland was hij gespecialiseerd in oude charters en handvesten. Hij hield er van om een aanjagersrol te spelen en anderen te inspireren. Hij zou een hoofdrol gaan spelen in het voortbestaan van de Maatschappij. Maar voorlopig stopte het notulenboek op 13 mei 1793.

PLOTSSELINGE URGENTIE: VERZET TEGEN DE FRANSEN

'MIJNE HEEREN!', begon Te Water zijn toespraak in de jaarlijkse vergadering van 1804, 'Ons kortstondig leven op deze aarde is niet anders, dan eene aanéenschakeling van telkens afwisselende genoegens en ongenoegens.' Een jaar eerder had hij Tydeman en Luzac voorgesteld

Johannes Steyn, *Mishandeling van het lijk van Pieter van den Bosch in 1787, 1835-1841*

om ‘na verscheidene Jaren tusschenpoozing’ de Maatschappij op-nieuw leven in te blazen.⁷⁴

In 1803 likte Nederland zijn wonden. De aardverschuivingen die tussen 1793 en 1803 hadden plaatsgevonden hadden het politieke landschap volledig veranderd. Met behulp van Frankrijk hadden de patriotten in 1795 uiteindelijk een revolutie weten te forceren. De nieuwe Bataafse Republiek had meteen een gat van 100 miljoen gulden in zijn begroting, zijnde een schadevergoeding aan de Fransen. De stadhouder was het land ontvlucht – hij zou 4 miljoen gulden ter compensatie eisen – en vervolgens had de ene helft van Nederland – de orangisten – lijdzaam moeten toezien hoe de andere helft – de patriotten – er niet in slaagde het land te besturen.

Drie jaar na de Bataafse Omwenteling was het nog altijd chaos. Binnen de sterk verdeelde patriotse gelederen waren in 1798 twee staatsgrepen nodig om van het federale Nederland een eenheidsstaat te maken. Het had een ultramoderne grondwet opgeleverd, waarin zaken als een scheiding tussen kerk en staat, de gelijkberechtiging van protestanten, katholieken en joden en een democratisch kiesrecht waren geregeld. Helaas draaiden de coupplegers hun hand niet om voor radicale zuiveringen, zodat Nederland te maken kreeg met ‘Bataafse Terreur’, censuur en dictatoriale trekjes. Felle orangisten werd niet alleen het zwijgen opgelegd, ze kregen ook géén stemrecht.⁷⁵ Het was dus niet verbazingwekkend dat Van Goens, Tollius en Bilderdijk in het buitenland bleven. Tydeman, die bij de zuiveringen van 1795 zijn baan als griffier van Overijssel had verloren, schreef Tollius die toen in Bruns- wijk woonde op 9 februari 1799:

Wy, uwe vrienden, denken veel aan u, en de andere absenten. [...] Hier blijven wy ons als stille ingezetenen gedragen, geen stem- regt begeerende, en daar van uitgesloten. Na dat de Ridderschap van Overijssel door gecommitteerden (zoo zy zig noemden) van het platte land vervangen waren, leide ik straks mynen post neder: woonde, tot November 1795 te Deventer: en, sedert, te Campen. [...] Schryf ik u veiligst in Duitsch, of Latyn? Schryf ik u veilig langs dezen weg? of weet gy een’ anderen?⁷⁶

Van de overige acht mannen van het eerste uur leefden ook Kreet, Van Wijn en Kluit nog. Kreet, die in 1790, na drie jaar Brussel, was terugge- keerd naar Den Haag en die van de Maatschappij ‘een maanbriefje we- gens achterstallige jaargelden’ had ontvangen, reageerde verontwaar- digd: ‘Dat ik mij verbeeld hebbe dat de vergadering mij niet meer als Lid der Maatschappij aanmerkte omdat – schoon ik uit Brussel drie onderscheiden brieven en pakketten met excerpten voor het woorden- boek hebbe afgezonden aan ’t adres van den toenmaligen briefschrij- ver Clignett ik nooit eenig antwoord van hem of eenig ander Lid, – en

ook sedert den jaare 1790, toen men wist dat ik weder binnen de Republycq woonde, geene vervolgen van de woordenlijst (die ik maar tot bladz. 88 bezitte) – geene aankondigingen der jaarlyksche vergaderingen – noch ook geene handelingen van dezelve – ontvangen hebbe.⁷⁷

Van Wijn werd in 1796 gekozen tot representant in de Nationale Vergadering, maar had geweigerd de eed af te leggen, omdat hij zich niet in de nieuwe politieke idealen herkende.⁷⁸ Minstens zo eervol was dat hij in juli 1802 werd benoemd als eerste rijksarchivaris van het Bataafs Gemenebest, zoals het land sinds 1801 heette.⁷⁹ Via hem konden de le-

Dirk Langendijk/ Christoffel Meijer, *Het vertrek van Stadhouder Willem v naar Engeland, 1795*; ca. 1795-1813

den van de Maatschappij voortaan makkelijker hun honger naar authenticiteit, geschiedkundige bronnen stillen. De orangistische Kluit keerde in 1802 naar Leiden terug als hoogleraar in de statistiek. Hij was in 1801 hertrouwd met een weduwe die 'alle gaven van verstand en hart bezat, om onzen KLUIT zijnen frischen en voor levensgeluk nog vatbaren ouderdom op de genoegelijkste wijze te doen doorbrengen.'⁸⁰ Nu er meer ruimte was voor orangisten hoopte Bennet dat ook Tollius terug zou keren. Hij verwachtte dat het hem wel zou lukken om 'een of anderen post te emploieeren, indien gy het slechts verkiezen zoud [...] ook hier te Leijden heeft men schier alle de leeden van de oude stads-regeering aangezocht, om hunne voorige Raads-plaatsen weder te bekleeden, en schoon de meeste voor deze aanbieding bedankt hebben, heeft men echter hunne zoons, broeders of andre naaste aanverwanten met goed gevolg daarvan in hunne plaats verkozen'. Ook had Bennet nog een goede roddel:

Onze vriend Hendrik Calkoen is onlangs op zijn 60^e jaar in het huwelijk getreden met eene 30 jarige beminlijke en vry gegoede weduwe, welke sedert 1½ jaar als gezelschap-juffer by hem gewoond heeft, en hem binnen eenige maanden vader maken zal; ik hoop dat de goede brave man gelukkig wezen zal!⁸¹

Charles Howard Hodges,
Rutger Jan Schimmelpenninck,
ca. 1800-1810

Zo leek de rust terug te keren, ondanks het feit dat Nederland een satellietstaat van Frankrijk was geworden en niemand wist wat Napoleon, die in 1799 de macht had gegrepen, nog in petto had. Juist dat werkte in het voordeel van de Maatschappij, want wat in de jaren 1760 tot 1790 voor velen louter theorie was, werd opeens echt gevoeld. Nu de Nederlandse cultuur opgeslokt dreigde te worden door de Franse, kreeg men door dat er inderdaad zoiets bestond als een Nederlandse identiteit. Alles waarvoor de Maatschappij vanaf 1766 had gestaan, de Nederlandse taal, geschiedenis en oudheidkunde, en in overdrachtelijke zin intellectuele groei, kennisoverdracht, kritische reflectie, kreeg nu urgentie en kon worden ingezet als een vorm van verzet tegen de Fransen. De Maatschappij groeide als kool. In 1804 werden zestien nieuwe leden gekozen, waaronder hoogleraren D.J. van Lennep, J.H. van der Palm en H.W. Tydeman. In 1805 volgden twintig nieuwkomers, waaronder M.C. van Hall en Abraham Vereul. In 1806 traden elf nieuwe leden toe, waaronder Rutger Jan Schimmelpenninck en Jacobus Kantelaar. In 1807 volgden nog eens negentien personen.

Een beetje jammer was wel dat ook de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde profiteerde van deze levendige belangstelling voor vaderlandse cultuur, zodat de Maatschappij er een geduchte concurrent bij had. Het nieuwe genootschap was in 1800 ontstaan door een fusie van de voormalige dichtgenootschappen Kunst Wordt door Arbeid Verkreegen uit Leiden, Studium Scientiarum Genitrix uit Rot-

terdam en het Amsteldamsch Dicht- en letteroefenend Genootschap. Het was vele malen slagvaardiger dan de Maatschappij en had meteen een prijsvraag uitgeschreven over de Nederlandse spelling die nog altijd niet uniform was. De winnaar bleek Matthijs Siegenbeek, vanaf 1797 de eerste officiële hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde in Leiden, die op 8 november 1803 ook de goedkeuring van de Maatschappij vroeg voor deze spelling, zodat deze meer ‘gezag’ zou krijgen.⁸²

Wellicht ook te zien als een minidaad van cultureel verzet was het opmerkelijke besluit van de Maatschappij om in 1805 de deuren van het genootschap te openen voor niet-leden. Twee keer per jaar zou men een openbare vergadering houden. Het voorstel kwam van de heer Meerman, die het had afgekeken van ‘verscheidene buitenlandsche Akademien’.⁸³ ‘De Leden zullen bovendien de vrijheid hebben, om eene of twee vrouwen mee te brengen.’⁸⁴ Het staat er achteloos, maar het was niet minder dan een doorbraak, want vrouwen waren tot dan toe nog nooit een wetenschappelijk mannenbolwerk binnen gekomen. Te Water was er vijftien jaar na dato nog steeds niet uit of dat nu echt verstandig was geweest, want ‘Alle onderwerpen zijn niet geschikt voor toehoorders van allerlei soort, gelijk elk begrijpt.’⁸⁵

Tydeman en Kluit keurden de nieuwe spellingsregels van Siegenbeek goed. Ze waren geschikt ‘om de verwarring en ongelijkvormigheid in de spelling onzer moederspraak, welke tot hiertoe geheerscht heeft, zoo veel mogelijk, weg te nemen en te doen ophouden’. De leden werd aangeraden deze spelling ‘in alle uwe uit te geven werken te volgen en te gebruiken.’⁸⁶ Maar het gevoel voor vrijheid, ook op spellingsgebied, zat diep in de Hollandse genen. Al op 7 juni 1805 berichtte Tydeman ‘dat de heren Van Wijn en Meerman verlangen, dat hunne eigene Spelling in hunne stukken behouden worde.’⁸⁷

In het Gemenebest gonsde het inmiddels van de geruchten over alweer een nieuwe regering. Bennet schreef Tollius: ‘Zoud gij wel gelooven, dat de Patriotten thans algemeen aan de Oranjelui verhalen, dat men binnen kort een afstammeling van het Huis van Oranje weder in de Republicq zal zien verschijnen; en dat Monsieur Schimmelpenninck *nota bene* dit zelf zoude bewerkt hebben?’⁸⁸

In werkelijkheid werd Schimmelpenninck in 1805 aangesteld als president van het Gemenebest, voordat Napoleon zijn broer Lodewijk Napoleon in juni 1806 tot koning kroonde van het nagelnieuwe Koninkrijk Holland. De Franse gezant in Den Haag was stomverbaasd over het gemak waarmee de oude Republiek werd ingeruild voor een monarchie, namelijk ‘zonder verzet [...] zonder kabaal, zonder uiterlijk vertoon’.⁸⁹

Begin 1806 publiceerde de Maatschappij na achttien jaar stilte een deel *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Het was een uitgebreide versie van de lezing die Johan Meerman tijdens de eerste openbare vergadering had gegeven en het betrof een

Ezechiel Davidson
(toegeschreven aan-),
Matthijs Siegenbeek,
niet gedateerd

uitvoerig onderzoek naar een stuk vergeten middeleeuwse geschiedenis: 'Verhaal van het beleg en de verovering van Leyden, door Hertog Jan van Beijeren, in 1420'. Op basis van 'zoo goed als begraavene stukken' uit het Charterboek van Frans van Mieris, 'onüitgegeevene Brieven en Stads-Rekeningen' en 'de Thesauriers-Rekeningen der Graaffelijkheid, welke de Heer Archivarius van Wyn mij eerst zeer onlangs uit de Domeinkamer wel heeft willen toevertrouwen' schetste Meerman de burgertrouw van de Leidenaren.

Weinig dacht ik, toen ik mijne keus op deeze stof wierp, dat een onderwerp, 't welk ik mij verbeeldde, dat nauwelijks eenige weken arbeids vorderen zou, mij zoo veel tijds zou bezig gehouden, en eene drie- of viervoudige bijna geheele omwerking zou verëischt hebben.⁹⁰

De *Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen* speelt het dat de auteur de 42 bijlagen niet wat toegankelijker had gemaakt. Het was lastig zoeken in bijlagen van '340 bladzijden'.⁹¹

De volgende stap was Lodewijk Napoleon te vragen om beschermheer van het genootschap te worden. Niemand van de leden had echt zin in deze klus en Te Water vond het sowieso 'wanvoegelijk' omdat Willem v formeel nog altijd beschermheer was.⁹² Toch gingen er op vrijdag 11 september 1806 twee afgevaardigden richting 'het Paleis in het Bosch' waar ze een '*byzondere en gedistingueerde Audientie*' met de koning hadden. Het oudste lid van de afvaardiging, Henrik van Wijn, voerde als eerste het woord in het Frans en bracht verslag uit 'van den Oorsprong, den Aart, het oogmerk en de inrichting der Maatschappij'. Hij trok een directe lijn van de zestiende-eeuwse letterkundige genootschappen naar het heden. Hij benadrukte dat vooral in de zeventiende eeuw de Nederlandse poëzie had gebloeid, '*avant qu'en France le grand Malherbe eut devancé le regne brillant de Louis XIV.*' Bij gebrek aan eenheid en publieke autoriteit hadden die oude gezelschappen niet de gehoopte invloed op de 'esprit' van het volk gehad, iets wat de Maatschappij niet zou overkomen. Als oprichtingsjaar gaf Van Wijn vreemd genoeg 1771 op. Waarschijnlijk om te verdoezelen dat er die eerste vijf jaar niet veel was gebeurd en omdat pas in dat jaar bescherming van de magistraat van Leiden was aangevraagd.

Een tweede spreker, Bilderdijk, die een half jaar eerder was teruggekeerd uit Brunswijk en opnieuw was opgenomen in de boezem van de Maatschappij, had met frisse tegenzin een retorisch betoog gehouden. '*Sire! La Langue de notre Patrie est riche nerveuse, énergique; Toujours chère au coeur des Habitans ils l'ont conservé dans toute la pureté [...] et cette Langue, que déjà les Francs connurent avant leur entrée dans les Gaules; Jusqu'à quel point ne sera t'elle pas digne d'être conduite et favorisée de Votre Majesté?*

Dit alles hoorde de majesteit 'staande aan de marmeren tafel in het middens des vertreks', met veel 'Oplettendheid' aan. Onmiddellijk nam hij de titel van beschermheer op zich. In principe had hij er geen bezwaar tegen 'om aan de Maatschappij dadelijk den tytel van *Koninklyke Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* toetestaan, ware het niet dat hij, geoordeeld hebbende omtrent algeheelen staat der Letteren in het Vaderland de uitvoerigste kennis te moeten doen en zich daardoor verhinderd vond, om vooralsnog, eenig besluit op soortgelyk onderwerp te nemen'.⁹³

RAMPSPOED IN LEIDEN EN NEDERLAND

Zo goed als alle uurwerken in Leiden bleven op 12 januari 1807 stil staan op kwart over vier. De knal was zo oorverdovend hard dat hij in Friesland te horen was geweest. Een drama van deze omvang had het koninkrijk niet eerder meegemaakt. De bewoners van het Rapenburg kregen de afschuwelijke beelden niet meer uit hun hoofd. Hoe had het kunnen gebeuren dat een schip dat met een lading buskruit lag aange-meerd aan het Rapenburg en daar niet had mogen liggen, vlam had gevat en was ontploft? Toen het stof was weggetrokken werd duidelijk hoe enorm de chaos was. Een groot deel van het Rapenburg was verdwenen. Op de 'ongelijke bergen van vormeloos puin' zochten overlevenden 'met bleek bestorven, of door bloed en stof bevroren gelaat, met stijve en verwilderde oogen, loshangende haren, half verscheurde kleederen' naar dierbaren.⁹⁴

Onder de circa honderdzestig slachtoffers en tweeduizend gewonden waren veel kinderen die op dat moment nog op school zaten. Bilderdijk dichtte: 'ik zing niet, maar ik ween:/ Het nokkend hart, door 't jammren, lucht te banen,/Is al mijn wensch, en, al mijn wensch alleen.'⁹⁵

Adriaan Kluit, die de patriottentijd ongeschonden was doorgekomen, overleefde de ramp niet. Hij en zijn vrouw waren op slag dood. Zijn voormalige collega en concurrent Johan Luzac had men slechts kunnen identificeren aan de hand van zijn gouden horloge en zijn brillenkoker. Hij was op weg geweest naar Bennet, die toevallig die dag in Den Haag was. Bennet verloor zijn vrouw. Daarnaast raakte hij grootste deel van zijn aantekeningen kwijt alsook het manuscript van 'een bijna voltooid *Handboek van Economie*, aan 't welk hij zeer vele jaren gearbeid had.' Ook de 'onuitgegevenen letterarbeid' van Kluit, in vijftig jaar opgebouwd en verzameld, was weg. De universiteitsbibliotheek had zware klappen opgelopen 'door de vernieling van de meeste Arabische, Griekse en Latijnsche Woordenboeken, met de Aanteekeningen der drie *Schultensen*' die zich op dat moment in de getroffen woning van hoogleraar S.F.J. Rau bevonden.⁹⁶

Koning Lodewijk Napoleon was meteen afgereisd naar de rampplek,

Carel Lodewijk Hansen,
*Het Rapenburg te Leiden na de
ontploffing van het kruitschip,*
1807

had er slachtoffers onder het puin vandaan getrokken en de overlevenden getroost. Zijn daadkrachtige optreden had enorme indruk gemaakt op de bevolking en werd de norm voor alle vorsten na hem.

Het Academiegebouw was verwoest en moest opnieuw worden opgebouwd. Ook de vergaderruimte van de Maatschappij was weggevaagd. Voorlopig kon er niet worden vergaderd. De jaarlijkse vergadering van de Maatschappij had dat jaar plaats in logement de Burcht.

Ogenschijnlijk ging alles gewoon door, maar Nederland zuchtte onder het Franse bewind. De manke Lodewijk Napoleon, die als gevolg van een geslachtsziekte aan onnoemelijk veel kwaaltjes leed, mocht dan veel hart hebben voor het land en zijn inwoners, maar zijn broer Napoleon was keihard en onvermurwbaar. Toen Lodewijk de dienstplicht weigerde in te voeren, ontkwam hij niet aan een compromis. Tussen de vijfduizend en zesduizend wezen zouden moeten opdraven als soldaat. Leiden protesteerde. 'Het was droevig om aan te zien',

schreef een inwoner van Leiden toen de weesjongens werden weggevoerd.⁹⁷ In alle steden heerste bittere armoede en ondervoeding. De Maatschappij verlaagde de contributie, die was nu slechts één dukaat, in plaats van twee.⁹⁸

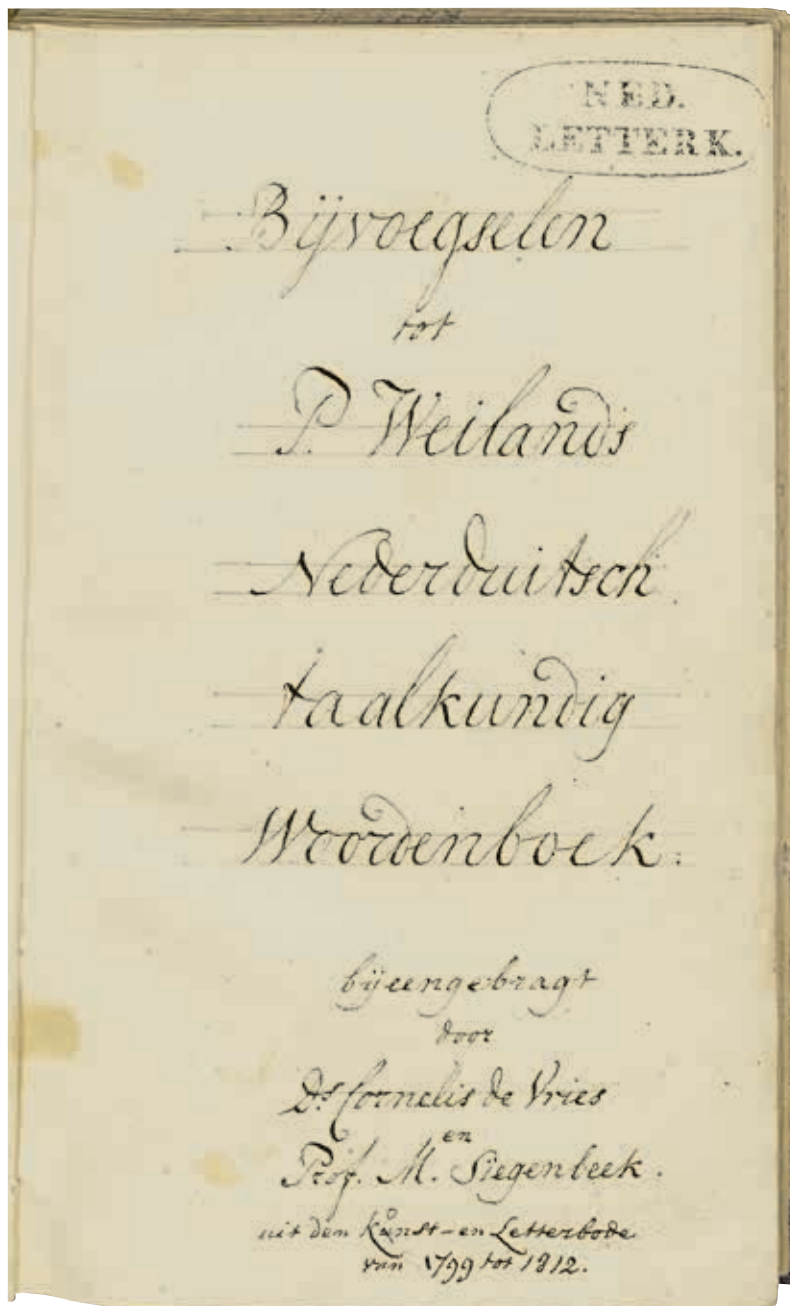
Om de maandelijks vergaderingen ‘belangrijker’ te maken, opdat er wat meer leden zouden komen, kwamen Te Water, Tydeman en Bilderdijk in 1809 met drie ideeën: 1. om leden kleine ‘Stukken in Rym of Onrym’ voor te laten lezen, 2. om passages voor te lezen uit werken die in de bibliotheek aanwezig waren en 3. om discussies uit te lokken over het grote aantal prijsvragen dat onbeantwoord was gebleven.⁹⁹ Herman Tollius keerde tot vreugde van het genootschap in 1809 terug naar Nederland. Maar naar wat voor een Nederland?

Op maandag 23 juli 1810 werd het koninkrijk ingelijfd bij Frankrijk. Lebrun sprak de legendarische woorden: ‘Het land en de wateren van Holland behoren U toe’. Nog was dat niet genoeg voor Napoleon die totale controle nastreefde, ook over de gedachten en de pennenschriften van zijn onderdanen. Hij beroofde de Nederlander van wat hem het liefst was: zijn vrijheid. Strengere censuurmaatregelen veroorzaakten een angstklimaat. Spionage in genootschappen werd niet uitgesloten. En toch werd juist daar, in die Napoleontische jaren, het moreel hoog gehouden door gelijkgestemde geesten die meer dan ooit geloofden in de Nederlandse taal en cultuur.¹⁰⁰ Sterker, onder druk van de omstan-

Reinier Vinkeles, *Koning Lodewijk Napoleon bezoekt Leiden na de buskruitramp*, 1807

Handgeschreven titelblad van
het aan de Maatschappij der
Nederlandsche Letterkunde
aangeboden exemplaar met
'Bijvoegselen' bij Pieter
Weiland, *Nederduitsch*
taalkundig woordenboek,
Leiden 1799-1811

digheden lukte opeens alles waar men daarvoor niet in was geslaagd. Hoe goed voelde het om de Fransen een loer te draaien op cultureel gebied? Pieter Weiland, remonstrants predikant, lid vanaf 1789, nam zich voor het vermaledijde woordenboek in zijn eentje te realiseren. Hij vroeg het genootschap of hij alle tot dan toe verzamelde woordenlijsten mocht inzien en begon in 1799 met schrijven. In 1811 stonden er

11 delen *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek* op de plank. Het exemplaar dat het genootschap kreeg werd vergezeld van een hartelijke bedankbrief.¹⁰¹

Annaeus Ypey, eveneens predikant en kennelijk ook ruim in zijn vrije tijd zittend, bood het genootschap op 5 februari 1813 een exemplaar aan van zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche taal* dat hij

had opgedragen aan de Maatschappij. Het bestuur oordeelde deze prestatie een ‘gouden eerepenning’ waard.¹⁰² Het uitbreiden van de bibliotheek was ook zo’n mogelijkheid om het Nederlandse erfgoed bij elkaar te houden.

Op 5 februari 1813 rees het vermoeden dat ‘sedert lang vermiste handschriften aan de Maatschappij toebehorende’ zich wel eens in de nalatenschap van het overleden lid Steenwinkel zouden kunnen bevinden, die die handschriften ooit voor onderzoek had geraadpleegd. Ypey werd op onderzoek uitgestuurd, gewapend met vijfenzeventig gulden om het werk eventueel terug te kopen of om andere interessante stukken uit de collectie aan te kopen. Inderdaad stuitte hij op de verloren gewaande werkjes van Boëthius en de *Roman van de kinderen van Eemborch*. Hij kocht ze terug, samen met de *Roman van Ferguut*, de *Roman van Floris en Blanchefleur* en het *Leven van St Franciscus*. Met een totaalbedrag van 73 gulden en 8 stuivers, bleef hij net binnen zijn budget.¹⁰³

En men was bezig met de kopij voor het tweede deel *Verhandelingen*. In dat deel had men een dichtstuk van Bilderdijk willen opnemen dat hij in 1806 had gedicht op het Leids ontzet. Met de Franse censuurmaatregelen in gedachten besloot men op 23 maart 1813 Bilderdijk ‘uit hoofde den Veranderde omstandigheden’ te verzoeken ‘om daar in de noodige veranderingen te maken.’ Op de vergadering van 1 juni 1813 bleek dat ‘die Heer ongenegen was in dit Voorstel te treden, weshalve men goed vond het zelve dichtstuk by de uitgave achter te laten.’¹⁰⁴

De openbare vergaderingen liepen beter dan ooit. Op vrijdag 1 oktober 1813 ‘Is goedgevonden om den onbehoorlyken toeloop by de Openlyke Voorlezing voortekomen, dat de Leden zullen verzocht worden, geene kaartjes af te geven, dan getekend met hunnen naam, en met den dag der Voorlezing.’¹⁰⁵ Maar het beste nieuws van dat jaar was dat eind november 1813 Napoleon was verslagen. Het laatste besluit in de notulen van 17 december 1813 was de Prins van Oranje geluk te wensen met zijn terugkomst.¹⁰⁶

NAAR EEN NIEUWE, LIBERALE, CULTURELE EN SECULIERE IDENTITEIT

Traditioneel heersen er in de geschiedschrijving over de achttiende eeuw nogal wat misverstanden over de vele letterkundige genootschappen in die periode, waarvan de veronderstelling dat men er gezamenlijk literatuur maakte nog de onzinnigste is.¹⁰⁷ Niet alleen is deze veronderstelling makkelijk te weerleggen – de Maatschappij laat goed zien dat er amper werd samengewerkt – dergelijke oordelen gaan voorbij aan de werkelijke betekenis van het letterkundige genootschapsleven. Het belang van de Maatschappij school in het samenbrengen van gelijkgestemde, kritische denkers die hun intellect in dienst stel-

den van een betere samenleving en daarbij niet regionaal maar landelijk dachten. Ook dacht men niet in termen van geld, handel of religie, maar in termen van beschaving, geschiedenis en cultuur. Grondige publicaties over de etymologie van het Nederlands of over middeleeuwse graafschappen en een ambitieus plan als het nationale woordenboek waren bouwstenen in een project dat uiteindelijk draaide om het scheppen van een nieuwe, liberale, culturele en seculiere identiteit.

Het ging de Maatschappij niet om taal en geschiedenis alleen, maar om de samenhang tussen die twee en de relevantie ervan voor het heden en voor de toekomst. Te Water gaf toe dat 'deze of gene eenigszins verdrietelijk wierde onder het hooren van dorre en langdradige verhandelingen over den oorsprong, den voortgang, de spellinge en het spraakkundige van onze Nederlandsche spraakkunde', maar kon zich aan de andere kant nauwelijks voorstellen dat men niet geïnteresseerd zou zijn in 'den waren oorsprong' van de eigen taal.¹⁰⁸ Dergelijke uitspraken typeren de moderne intellectueel die in het laatste kwart van de achttiende eeuw opstond voor de Nederlandse cultuur en identiteit en die het waarheidsgehalte van zijn uitspraken niet meer toetste aan de bijbel, maar aan die nieuwe autoriteit die geschiedenis heette.¹⁰⁹ Bedenk daarbij dat de achttiende-eeuwer verre van gebukt ging onder de last van het verleden, zoals de eenentwintigste-eeuwer, maar het verleden ontdekte alsof het een nieuw continent was. Deze 'historiezucht' nam vooral in de negentiende eeuw epidemisch toe en bereikte grote lagen van de bevolking.¹¹⁰

Zoals Martha Nussbaum opmerkt, weerspiegelt de interpretatie van historische gebeurtenissen in een samenleving waar veel, zo niet alles draait om economische groei, vooral nationale ambities over welvaart.¹¹¹ Precies op dit punt raakten de intellectuelen binnen de Maatschappij vanaf 1780 verdeeld. Toen Nederland bankroet dreigde te gaan en in oorlog geraakte door politiek wanbeleid stortten ze zich in het publieke debat. Decennialang werden de oprichters van de Maatschappij meegezogen in de politieke strijd die Nederland vanaf 1780 in twee kampen verdeelde. Critici zullen opmerken dat ze zich verre hadden moeten houden van elk streven naar politieke en economische invloed, maar in tijden van oorlog gelden nu eenmaal andere wetten. Bovendien, als iets de mannen van de Maatschappij bond, dan was het wel hun geloof in het vrije woord en het gegeven dat ze zonder podium en zonder te schrijven niet zouden kunnen leven.

DE MAATSCHAPPIJ 1813 • 1848

Geborgenheid in kleine kring

Rick Honings en Peter van Zonneveld

◀ Martinus Schouman,
*Ontploffing van de kanonneer-
boot onder commando van
Jan van Speijk, bij Antwerpen
op 5 februari 1831, 1832*

Charles Howard Hodges,
Willem Bilderdijk, 1810

EEN 'GUURE HERFST, EEN barre winter'. Zo karakteriseerde voorzitter Jona Willem te Water in 1803 de staat van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Tijdens de Franse tijd leidde het genootschap een kwijnend bestaan. Vergaderingen werden niet of nauwelijks bezocht. Prijsvragen, voor zover al uitgeschreven, bleven onbeantwoord. De Maatschappij verkeerde in een diepe crisis.¹

Wel werden in het winterseizoen regelmatig openbare zittingen georganiseerd. Dan hield een spreker een voordracht over dichtkunst, welsprekendheid, taal-, oudheid of historiekunde. De Maatschappij mocht dan een mannenbolwerk zijn, bij zulke bijeenkomsten waren ook vrouwen welkom. De komst van koning Lodewijk Napoleon had weinig veranderingen teweeggebracht. De terugkeer van Willem Bilderdijk uit zijn ballingschap in 1806 was van meer betekenis. Hij had secretaris willen worden, maar Matthijs Siegenbeek wenste zijn plaats niet af te staan. Daarom zag Bilderdijk zich, tot zijn teleurstelling, slechts aangesteld als drukbezorger. Dat accepteerde hij, zij het onder protest. Aan een vriend schreef hij: 'Geef my dan liever den titel van doodeeter by de Maatschappij der N. Letterkunde, dan weet ik, waar voor ik betaald wordt, en ieder met my.'²

De buskruitramp van 12 januari 1807 had de Maatschappij niet ongemoeid gelaten. Tot de doden behoorden twee prominente leden: de historicus Adriaan Kluit en de jurist Johan Luzac. De vergaderzaal was beschadigd; er werden een tijd lang geen vergaderingen gehouden. In 1810 besloot Napoleon om Nederland in te lijven bij Frankrijk. Lodewijk Napoleon werd afgezet. Een moeilijke tijd brak aan. Het Franse bewind voerde preventieve censuur in. Iedereen die iets wilde publiceren, moest zijn werk voortaan naar Parijs sturen om goedkeuring van de censor te krijgen. Dat was niet van gunstige invloed op de letterkundestudie. Voorzitter Te Water sprak zelfs van een 'kwijnende en doodzieke Maatschappij'. Zou de omwenteling van 1813 daarverandering in brengen?

GEZELLIGHEID EN VADERLANDS GEVOEL

'De oude tijden komen wederom', schreef Gijsbert Karel van Hogendorp in zijn proclamatie van 1813. Gold dat ook voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde? Nederland was bevrijd, en Willem Frederik, de zoon van de in 1806 overleden stadhouder Willem V, keerde terug in het vaderland om koning te worden. De eerste jaarvergadering na de bevrijding werd gehouden op 6 juli 1814. Onder de 22 aanwezigen bevonden zich Joan Melchior Kemper, die bij de omwenteling een cruciale rol had gespeeld, en J.H. van der Palm, de academieprediker die in de Franse tijd Agent van Nationale opvoeding was geweest. Ook C.J. Kneppelhout, op 8 januari vader geworden van een zoon, de latere schrijver Johannes Kneppelhout, ontbrak niet. Meinard Tyde-

UIT NAAM VAN ZYNE HOOGHEID DEN HEERE PRINCE VAN ORANJE,

Het Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden.

NEDERLANDERS!

Het oogenblik is gebooren, waarop wij ons Nationaal bestaan herneemen; de zegepraal der Bondgenooten heeft de hoogmoed van onzen onderdrukker vernederd, heeft zijne reuzenmagt vergruisd.

Mooie van het juk te torfchen, waaronder men ons zoo schanfelik deed bukken, gevoelt elk Nederlander zijnen moed ontvriimen in dit plechtig oogenblik. *Nationale Eijheid en Onafhankelijkheid* is ieders Juk, ORANJE, het punt der algemeene Vereeniging van al wat trotsch is op den naam van NEDERLANDER. Wij voldeden aan den wensch van alle onze Bondgenooten, wanneer wij in afwachting van de komst van ZIJNE HOOGHEID, den Heere Prince van ORANJE, en in zijnen naam, dezen dag ons stelden aan het hoofd der Regering; wij namen dien tak op ons, met vertrouwen op de hulp der Goddelijke Voorzienigheid, wiens hand de aanslaande Verlossing van ons verguisde Vaderland zoo zichtbaar betield, maar wij deden het ook met vertrouwen op den bijstand, op de hulp van elk Nederlander, die zonder herinnering aan al het voorleedene, zonder onderscheid van rang of staat of van Godsdienstige Gezindheid met ons de behoefte gevoeld van nog eenmaal te herwinnen dat Vaderland, dat op de Elementen, op Philips en Alba veroverd, van den moed onzer Voorvaderen zoo heerlijk getuigde, doch met smaad en schande te lange bezoodeld werd.

Van dit oogenblik af zijn onze Keetenen afgeworpen; geene Vreemdelingen zullen u meer beheerschen; alle verontemissen van dwang en slaafche onderwerping aan den gemeene Vijand van Europa, aan den verfoerder der rust, der welvaart en der onafhankelijkheid der Volken, zeggen Wij onherroepelijk en voor altoos op.

In naam van ZYNE HOOGHEID den Heere PRINCE VAN ORANJE, als de Hooge Regering der Nederlanden aanvaardt, ontfaan wij alle onze Landgenooten in welke betrekking ook in het geheele voormalige gebied der Vereenigde Provinciën, van den eed van trouw en gehoorzaamheid aan den Keizer der Franken gedaan, en van de afkondiging dezes af aan, verklaren wij als verraders van hun Vaderland en rebellen tegens de wettige Nationale Regering te zullen beschouwen en doen straffen dezulken die uit kracht van hunne verbintenis met de Franse Regering of hunne ondergeschiktheid aan dezelve Administratie aan eenige orders of bevelen van deze mogten deeleren, of aan die Regering of derzelve Ambtenaren of gedelegeerden, eenige gehoorzaamheid betonen of korrespondentie met dezelve voeren mogten.

Alle betrekkingen met onze onderdrukkers wier versiching en smaad elks aangezicht en hart in vuurloed ontsteekt, zijn dus van heden af vernietigd; doch dit is niet genoeg!

Nederlanders! wij roepen u op om u eendragtig om den standaard te scharen die wij geplant hebben, wij roepen u op om de wapens als mannen op te vatten, en den vijand die nog op onzen bodem ons schijnt te troesteren, doch reeds sidderd voor onze vereeniging, van onze grenzen te verdrijven.

Elk onzer zij gedachtig aan het geen onze brave Voorvaderen deden, toen de onsterfelijke *Eerste Willen* Hollandsch moed in laaië vlam ontfak, en laat het edele voorbeeld van Spanjes Volkeren, die na den hachelijksten strijd met opzetting van goed en bloed, het gehaate juk verbrijzeld hebben, en thans den heerliksten dageraad van Verlossing en Zegen, zien aanbreeken, laat dit voorbeeld ons leeren dat de uitkomst niet falen kan.

Wij hebben overal mannen van beproefd krijgsheldheid met de zorg eener Wapening belast; zij zullen u voortgaan in het gevaar dat slechts kortstondig zijn kan, bij het aantrekken der Bondgenooten tot onze bevrijding.

Orde en krijgstuicht zullen onze legerbenden kenmerken, zij zijn onafscheidelijk aan den waren moed.

Wij zullen zorgen dat het onze strijders aan niets ontbreekt; dat hun vertrouwen niet wankle, de GOD van Nederland strijd voor ons!

Maar zullen wij onze toerusting tot wapening en verweering van onzen vrijen grond rustig kunnen voortzetten, zullen de dagelijkse uitgaven van het Binnelandch Eendragtig worden gaande gehouden, dan moet ook de opbrengst der lasten geregeld haren gang gaan, wij behooven de Nederlanders niet te herinneren aan hunne iure verpligting; hun te zeggen dat wij 's Lands Schuttingen tot 's Lands welzijn vorderen, is genoeg om ons van alder welwillendheid in dit betissend tijdsgewricht te verzekeren.

En ieder bijzweert zich dan van heden af om zijn verschuldigde aan te betalen en de Schatkist te slijven.

Alle de Belastingen moeten bij provisie en tot dat daarin, door de Hooge Regering wegens zal zijn voorzien op den eigen voet als tot dus verre worden geheven. Een ieder die aan den ophief der Belastingen flooris is zoude willen toebrengen of die zoude willen verkorten, zoude den blam op zich laden van het Vaderland vijandig te zijn, en zeker zullen wij dit niet straffeloos gedogen.

Wij bevelen dat alle Hollandse Ambtenaren op hunne Posten zullen blijven en wij stellen hun in de uitvoering hunner Ambtsverrigtingen onder de bescherming van alle rechtsheden Nederlanders.

Wij ontbieden en qualificeeren zedearige Ambtenaren welke door het vertrek hunner Supereuren de zaken hunner Administratie op dit oogenblik zonder beheering zien, om den versten in rang van het Departement, Arrondissement, of plaats hunner residentie als hun hoofd te gehoorzamen, en stellen wij tevens den lasten verantwoordelijk voor alle nadeelen, welke, door zijn dralen of verzuim, bij ontentenis van voorziening, uit langere stilstand der Administratie en opschorting der Perceptie zouden kunnen voortvloeijen.

Wij vertrouwen voorts op den geest van orde, welke den Nederlander kensteekst, wij maken staat, dat in alle vakken van Bestuur, Speciaal ook dat der Justitie, een ieder zal voortgaan in de getrouwe en onafgebroken vervulling zijner plichten, overeenkomstig der Wetten, thans in Egeur.

Wij ontbieden en gelasten alle Departements, Stedelijke en Plaatselijke Autoriteiten, om deze afkondigen en te afkondigen, alomme waar zulks te gebieden gebruikelijk is.

Godaan in den Haag, den 21 November 1813.

(Was getekend)

VAN DER DUIN VAN MAASDAM.

GYSEERT KAREL VAN HOGENDORP.

man, een goede vriend van Bilderdijk, was eveneens van de partij.

Voorzitter Jona Willem te Water hield een jaarrede, waarin hij terugblikte op de gebeurtenissen. Hij betoogde dat niets standvastiger is dan de standvastigheid zelf, en dat voorspoed en rampspoed, droefheid en vreugde, gejuich en geklaag, elkaar doorgaans beurtelings op-

Proclamatie van de Nederlandse onafhankelijkheid door A.F. van der Duyn en G.K. van Hogendorp, 21 november 1813

volgen. De jammervolle toestand waarin het vaderland zich tot voor kort nog bevond, achtte hij aan alle aanwezigen bekend. Nu zou een tijd van vrede en verzoening aanbreken, waarin de wetenschappen zouden opbloeien. Het zou prachtig zijn wanneer de nieuwe vorst, koning Willem I, beschermheer van de Maatschappij wilde worden. Dat wilde deze wel, mits de leden daarmee akkoord gingen. De vergadering van 1814 hoorde dit voorstel met 'geestverrukking' aan. Op 22 oktober 1814 werd dit bekrachtigd, toen een commissie het officiële document van het beschermheerschap aan de vorst overhandigde.

Hoogleraar in de theologie Te Water bleef tot zijn dood in 1822 voorzitter.³ Een jaar daarvoor werd Matthijs Siegenbeek vicevoorzitter. Tijdens de gehele periode tot 1848 zou hij zijn stempel op de Maatschappij drukken. Hij was in 1797 benoemd tot hoogleraar in de Nederlandse taal en welsprekendheid te Leiden. In 1804 trad hij aan als secretaris en penningmeester van de Maatschappij, en in 1823 als voorzitter. Siegenbeek ontpopte zich als een der actiefste leden. Hij schreef vele verhandelingen, nam plaats in talloze commissies en hield talloze voordrachten.

Bij dat alles moet hij een nogal saaie man geweest zijn. August Heinrich Hoffman von Fallersleben, die in 1821 als student naar Leiden kwam om middeleeuwse handschriften te bestuderen, en Leiden nadien nog meermalen bezocht, vond hem geen genie, maar wel een respectabel geleerde: 'S. war ernst und bedächtig, ohne Feuer und Leben, und konnte recht langweilig sein.'⁴ Gerrit van de Linde, beter bekend als de Schoolmeester, bespote de wollige schijnredeneringen die Siegenbeeks voordrachten kenmerkten. Zo zou deze hebben kunnen opmerken dat men op de dag, die voorafgaat op een partij met veel drank, veel frisser en werklustiger is dan op de dag die op een dergelijk feest volgt, 'maar ook dat men op den *vorigen dag* van eene partij dikwijls zeer ongeschikt kan zijn tot allerlei drukte, wanneer namelijk deze

David Pierre Humbert de Superville, Joan Melchior Kemper, jurist en staatsman, 1815

Anoniem, Johannes Hendrikus van der Palm, 1820

Anoniem, Gerrit van de Linde ('De Schoolmeester') in zijn studententijd, ca. 1832

vorige dag slechts de goedheid heeft om de *volgende* van eene andere partij te zijn, die zich evenzeer door vrolijkheid en het gebruik van veel wijn onderscheiden heeft als de partij in quaestie'.⁵

Hendrik Willem Tydeman, hoogleraar in de rechten, zoon van Meinnard en net als zijn vader bevriend met Bilderdijk, speelde eveneens een belangrijke rol.⁶ Hij nam in 1818 de taak van secretaris op zich, en zou deze functie tot 1838 vervullen. Van hem schetste Hoffmann von Fallersleben eveneens een portret in woorden. Hij was een aardige, levendige figuur: 'Er war ein Chamäleon in seiner Thätigket, vielseitig wie selten einer.'⁷ Ook Johannes Henricus van der Palm, hoogleraar in de oosterse talen en gewijde welprekendheid, ontplooi- de vele activiteiten. Hij droeg met zijn verhandelingen een steentje bij, maar trad nooit toe tot het bestuur. Andere Leidse hoogleraren waren eveneens actief,

H. Fleuss, *Drinkgelag in de Sociëteit Minerva*, ca. 1830. De krullebol geheel rechts op de voorgrond is Gerrit van de Linde

Franciscus Waanders,
Jacob Geel, bibliothecaris
van de Leidse universiteit,
niet gedateerd

Hendrik Hollander Cz.,
David Jacob van Lennep,
hoogleraar Klassieke Talen
aan het Atheneum Illustre te
Amsterdam, niet gedateerd

Jan van Rossum,
Johannes Kinker, 1840-'45

Johann Heinrich Rennefeld
(naar Jozef Israëls),
Isaac da Costa,
niet gedateerd

zoals de jonggestorven theoloog, classicus en dichter Elias Annes Borger, de classicus John Bake, de classicus en bibliothecaris Jacob Geel, de jurist Cornelis Johannes van Assen en Hendrik Arent Hamaker, hoogleraar in de Oosterse talen. Uit Amsterdam kwam de classicus David Jacob van Lennep en uit Utrecht de neerlandicus Adam Simons. Vanwege de aanwezigheid van zoveel professoren fungeerde de Maatschappij in dit tijdvak vooral als een discussieforum voor geleerden.

In 1816 werd het vijftigjarig bestaan van de Maatschappij gevierd. Drie der aanwezigen waren bij de oprichting in 1766 betrokken geweest: Herman Tollius, Hendrik van Wijn en Meinard Tydeman. Ze zagen zich geprezen als sieraden van de Maatschappij en van het vaderland. Na 1820 steeg het ledental. Zo traden de dichters Hendrik Tollens, A.C.W. Staring en Johannes Kinker toe. Veel activiteiten ontplooiden zij niet. Dat kon evenmin gezegd worden van de buitenlandse leden, zoals de gebroeders Jacob en Wilhelm Grimm en de reeds genoemde Hoffmann von Fallersleben. Tot de nieuwe leden behoorde ook Isaac da Costa, die in 1820 toetrad. Hij was een toegewijde leerling van Bilderdijk, die hem had voorgedragen. Deze feliciteerde hem met de woorden: 'Als het oudste en meest aanzienlijke van alle Lettergenootschappen by ons, heeft het (ondanks haar verval) iets onderscheidends, waar in ik voor U enig belang stelde. Ontmoet daar alle mogelijke aangenaamheden van!'⁸ Maar Da Costa liet de Maatschappij voor wat zij was en bezocht nooit de jaarvergadering.

Veel van de nieuwe leden konden weinig bijdragen aan de doelstellingen van de Maatschappij; ze zochten vooral gezelligheid. Je hoefde maar een oude druk te schenken of je kon al lid worden.⁹ Daardoor werd de Maatschappij weliswaar gered uit 'haren kwijnenden staat, en de bijkans dodelijke krankheid', maar veel schoot men daar niet mee op. Vanaf 1825 vonden de jaarvergaderingen plaats in Logement De

Witte Zwaan te Lisse. Ze werden in deze periode druk bezocht. Op 5 juli 1831 kwam zelfs een recordaantal van tachtig leden opdagen. De hoogleeraar en latere politicus Johan Rudolph Thorbecke, die erbij was, schreef aan een vriend dat hij het plezierig vond dat men bij zulke samenkomsten een hoop kennissen ontmoette. Hij merkte echter op: 'Er was bij die aanzienlijke zamenkomst minder orde en tucht, dan bij eene ontgroenpartij. Zingende en lollende zijn de leden naar onderscheiden kanten afgedropen.' Van der Palm sprak enige 'lieve woorden', maar Thorbecke ergerde zich aan Siegenbeeks 'gerekte, hoogst vervelende en ongepaste aanspraken'.¹⁰ Om iets te kunnen betekenen, moest de Maatschappij volgens hem heel anders ingericht en bestuurd worden.

Soms trad de Maatschappij ook uit haar beslotenheid, om zich sterk te maken voor de Nederlandse cultuur. Zo redde zij in 1825 het Muider-slot. Dit gebouw van grote historische waarde – de dichter P.C. Hooft had er nog gewoond – was in de Franse tijd een kazerne geweest en in verval geraakt. Nu dreigde het gesloopt te worden. Siegenbeek verzocht de koning, via minister Van Maanen, om hier een stokje voor te steken. Het verzoek werd ingewilligd en de sloop ging niet door.

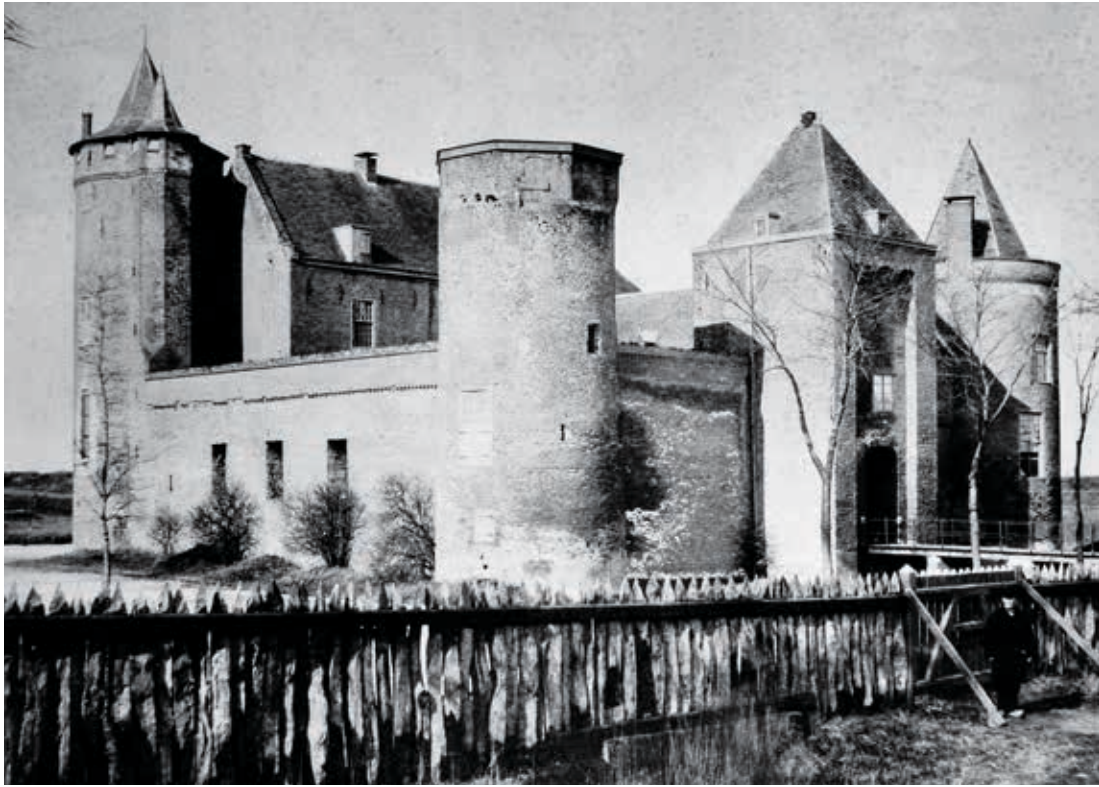
Ook op een andere manier probeerde de Maatschappij bij te dragen aan het opwekken van het vaderlands gevoel en het aaneensmeden van

Jozef Israëls, *Johan Rudolph Thorbecke, hoogleeraar Rechtsgeleerdheid te Leiden*, 1875

H. Groenewoud / L. Springer, *Logement 'De Zwaan' in Lisse*, 1828

A. Mulder (fotograaf),
Het Muiderslot (toestand in
 de 19e eeuw vóór de
 restauratie van 1875/76)

de nieuwe natie. Een der leden had voorgesteld een nieuwe versie van de wetten te ontdoen van alle bastaardwoorden. Lovenswaardig maar onuitvoerbaar, oordeelde een voor dit doel ingestelde commissie. Het mag dan niet doorgegaan zijn, het initiatief toont aan dat men zich in deze jaren sterk wenste te maken voor de zuivering van het Nederlands.

PRIJSVRAGEN EN OPENBARE VERGADERINGEN

Na de jaren van politieke onrust probeerde de Maatschappij de traditie van de prijsvragen nieuw leven in te blazen. In de periode 1813-1833 werden circa drieëntwintig onderwerpen opgegeven op het gebied van taalkunde, dichtkunst, welsprekendheid en oudheid- en geschiedkunde. Het streven om het nationaal gevoel te bevorderen vindt men ook hierin terug. Zo ging het over de kenmerken van de Nederlandse dialecten, en om een vergelijking tussen het Nederlands en het Frans. Wat was er op het gebied van de welsprekendheid in de moedertaal bereikt? Wat waren de kenmerken van de Nederlandse dichtkunst? De eerste jaren kwamen er echter geen antwoorden binnen. In 1817 gebeurde dat wel. Het onderwerp was een lofrede op de raadpensionaris Simon van Slingelandt. Toen men het verzegelde briefje met de naam van de winnaar opende, bleek het Siegenbeek te zijn, die de prijsvraag nota bene

zelf had uitgeschreven! Hierna werd pas weer in 1822 een verhandeling bekroond.

Tot 1833 vielen er nog drie verhandelingen in de prijzen, twee op het gebied van de dichtkunst en één op het terrein van de welsprekendheid. Het ging daarbij om de bijdrage die de dichtkunst aan de geschiedenis had geleverd, en om de betekenis van de 'Noordsche' mythologie voor de Nederlandstalige poëzie. Het derde onderwerp behelsde een antwoord op de vraag: 'Welk is het wezenlijk en kenmerkend onderscheid der Welsprekendheid van den Kansel, van de Pleitzaal, van de Raadsvergadering, en van de Gehoorzaal?' De winnaar was hier de autodidact Nicolaas Godfried van Kampen, die het tot hoogleraar aan het Athenaeum Illustre zou brengen. Een ongepolijste figuur met een afstotelijk uiterlijk, die, aldus Nicolaas Beets, in alles onvermoeibaar was, behalve in het zich wassen.¹¹

Naast prijsvragen organiseerde de Maatschappij, net als in voorgaande jaren, openbare vergaderingen. Jaarlijks vonden er drie plaats. Tijdens de openbare vergaderingen traden in deze periode bijna vijftig sprekers op. Vanaf 1826 gebeurde dat in de grote zaal van het Catharina Gasthuis op de Breestraat. Siegenbeek was het meest op het spreekgestoelte te vinden: hij trad in deze jaren elf keer op. Jacobus Scheltema sprak tien keer, gevolgd door H.W. Tydeman en Adam Simons, die elk negen keer het woord voerden. Een terugkerend thema was het nationale volkskarakter, dat nieuw leven moest worden ingeblazen; men kwam er alsmaar op terug. Zo sprak Siegenbeek in 1817 over 'de handhaving van den echt Nederlandschen geest, in de beoefening der fraaije letteren en kunsten'.

De meest gewaardeerde spreker was Van der Palm, niet alleen vanwege zijn oratorisch talent, maar ook vanwege zijn beminnelijk karakter. 'Ich habe das Holländische nie schöner sprechen hören als aus seinem Munde', schreef Hoffmann von Fallersleben.¹² Beets noteerde: 'Zijne hooge en opgehevene gestalte, en de schoone trekken van zijn gelaat boezemden onwederstaanbaar ontzach in. Hy had noch het hooge voorhoofd, noch het vonkelend oog, dat der welsprekendheid zoo veel kracht pleegt bytezetten; doch de zijne was van dien aart, dat er een minzaam gelaat en zachte blik by voegden. Alles was by hem in harmonie.'¹³ Hij had een buigzame en welluidende stem. 'Die hem spreken hoort, krijgt hem lief,' aldus Beets.¹⁴ Meestal voerde hij het woord over de welsprekendheid.

Veel sprekers lieten hun licht schijnen over het bijzondere karakter van het dichterschap. Sommigen waren behoudend en hielden er nog classicistische denkbeelden op na, zoals Siegenbeek en Van der Palm. In hun ogen moest poëzie aan bepaalde regels voldoen. In de meeste gevallen werd de dichter echter – anders dan in de voorgaande periode – beschouwd als een genie, dat zijn dichterlijke gevoelens in poëzie uitstortte. Voor Adam Simons, die in 1816 zijn oratie had gehouden over

Wilhelmina van Idsinga,
Jacobus Scheltema,
historicus, niet gedateerd

de ‘ware dichter’, was Vondel zo iemand.¹⁵ Deze was als een adelaar die in hogere kringen zweeft. Maar ook in hun eigen negentiende eeuw was zo’n dichter voorhanden: Willem Bilderdijk.¹⁶

BILDERDIJK: BEWONDERD EN VERGUISD

In 1817 vestigde Bilderdijk zich wederom in Leiden om als privaatsdocent lessen te verzorgen. Vanaf dat moment namen zijn werkzaamheden voor de Maatschappij toe. Geregeld las hij poëzie of droeg hij een verhandeling voor. Omdat Bilderdijks gezondheid stevast te wensen overliet, moest hij meermalen verstek laten gaan. Zo meldde hij zich in 1820 af voor een vergadering met een gedicht:

Zware pijn in hoofd en lenden,
Die mij in mijn kamer bindt,
Bij het bed van vrouw en kind,
Maakt dat uw verzwakte vrind
Nog zijn huisban niet kan schenden:
Dus, verschoon en houd hem vrij
Bij de Lettermaatschappij.¹⁷

In december van dat jaar zou hij in de Maatschappij een poëticaal opstel over het verhevene voorlezen. Omdat hij wederom ziek was, bracht zijn vriend H.W. Tydeman de verhandeling ten gehore. Bilderdijk maakte onderscheid tussen poëzie en dichtkunst. Poëzie is uitstorting van het gevoel en dichtkunst is slechts nabootsing van poëzie. Dichtkunst was volgens hem een vaardigheid met een doel. Poëzie daarentegen had geen enkel doel dan alleen zichzelf. Het verhevene openbaart zich alleen in de poëzie, die in staat is het publiek tot hogere sferen te verheffen. Vanwege de nadruk die op het gevoel wordt gelegd, geeft het hele opstel blijk van een romantische literatuuropvatting.

Nu was die visie minder uitzonderlijk dan doorgaans wordt gedacht. Ook andere Maatschappij-leden beschouwden, zoals we zagen, de dichter inmiddels niet meer als een ambachtsman, maar als een ziener, een profeet, die dichtte vanuit zijn gevoel en zijn toehoorders naar hogere sferen voerde. Die opvatting treffen we ook aan bij Adam Simons. Maar bij Bilderdijk is de poëet een priester, een middelaar tussen het aardse en het hogere. Wat bij anderen slechts een metafoor was, blijkt bij Bilderdijk een diep gevoelde religieuze realiteit. Ook wat het belang van regels betreft, waren er verschillen. Voor Bilderdijk was poëzie niets anders dan vrije gevoelsuitstorting, die niet aan regels gebonden was. Dat ging geleerden als Siegenbeek en Van der Palm veel te ver.

Bijzonder was vooral dat bij Bilderdijk theorie en praktijk in één persoon verenigd waren. Dichten was voor hem een fysiek proces, waarop

hij geen invloed kon uitoefenen. Als hij in trance raakte, werd hij koortsachtig, begon hij te zweten, stroomde het bloed onrustig door zijn aderen en spande zijn hele lichaam zich in om zijn gevoelens tot uitdrukking te brengen. Hij vergeleek het zelfs met een orgasme of het baren van een kind. Ook in zijn uiterlijk onderscheidde hij zich van anderen. Hij kleeedde zich ouderwets, in het zwart, met een kniebroek, strikschoenen, en een driekanten hoed. Soms droeg hij een Turkse wrong, tegen de hoofdpijn – maar dat was vooral binnenskamers, als hij college gaf aan zijn kleine schare leerlingen. Dat riep mogelijk een associatie op met de oosterse literatuur, waarin men ook in de Maatschappij de essentie van het dichterschap herkende. Vanwege dit alles gold hij in de ogen van anderen als de incarnatie van de door God bezielde dichter.

Zijn hypochondrie droeg ook tot dit imago bij. Bijna in elke brief die Bilderdijk schreef, klaagde hij steen en been over zijn gezondheid. Hij trachtte zijn leed te verzachten door overmatig opiumgebruik. Daar kwam nog bij dat hij volstrekt niet met geld kon omgaan. Zijn geldzaken werden in deze periode behartigd door het Maatschappij-lid Lodewijk Caspar Luzac. Toen zijn huisbaas hem in 1821 per ongeluk eens zelf aanschreef, antwoordde hij met een beroemd gebleven briefje: 'Daar ik my nooit met geldzaken bemoeid heb noch meen te bemoeien, weet ik niets van huurpenningen of lasten of wat dergelijke is. Ik verschoon voor het overige, volgens uw verzoek, uwe vrijpostigheid, als van een onbekende jegens een onbekende, schoon het – inderdaad – dezelve wat verre gedreven is, iemand in zijne studiën met zoodanige kleinigheden te storen.'¹⁸ Bilderdijk mocht dan excentriek zijn, binnen de Maatschappij bestond er wel enig begrip voor zijn onmaatschappelijke houding.

Als dichter werd Bilderdijk alom bewonderd, maar zijn opvattingen over andere zaken brachten hem al spoedig in conflict met enkele Maatschappij-leden. Daar was allereerst de spellingkwestie. Siegenbeek had in 1804 de spelling van het Nederlands geüniformeerd, die door Van der Palm nationaal werd ingevoerd. Na het herstel van Hollands' onafhankelijkheid, in 1813, begon Bilderdijk zich steeds kritischer over de spellingkwestie uit te laten. Hij schreef: 'Wanneer men iets van mij drukken wil, moet men zich niet aanmatigen mijn Nederduitsch tot Siegenbeeksch te veranderen.'¹⁹ Vanaf de jaren twintig begon Bilderdijk steeds feller van leer te trekken tegen het spellingstelsel. Zo schreef hij in 1820 zijn pas postuum gepubliceerde 'Rondedans (in futuro) om een doodkist', waarin hij zich voorstelde hoe Siegenbeek en zijn aanhangers na zijn dood op zijn kist zouden pissen. In zijn wetenschappelijk werk stelde hij Siegenbeek verantwoordelijk voor het taalbederf; zijn spelling noemde hij een voorbeeldomheid, en hij vroeg zich af hoe vreemdelingen (Siegenbeek was van Duitse afkomst) voorschriften durfden op te stellen. Ook op andere

plaatsen viel hij Siegenbeek persoonlijk aan, zozeer, dat enkele leden, zoals Van der Palm, voor hem in de bres sprongen.

Siegenbeek beklagde zich over die op de man gerichte aanvallen. Dat hij de confrontatie vreesde, bleek bij het promotiefeest van Bilderdijks leerling Groen van Prinsterer. Een andere leerling schreef: 'Zoodra hij Bilderdijk zag, verbleekte hij en aardig was het om te zien, hoe hij langs de muren en met spoed wist te kruipen om de deur te vinden en Bilderdijk te ontwijken.'²⁰ Van persoonlijk contact was dus geen sprake meer. Ook Van der Palm verbrak de vriendschappelijke relatie, en stuurde hem niet langer zijn publicaties. Dat had ook te maken met andere kwesties, waarin Bilderdijk eigenzinnige standpunten innam. Het zou ertoe bijdragen, dat hij binnen de Maatschappij geïsoleerd raakte.

De meest toegewijde leerling van Bilderdijk was Isaäc da Costa. Hij had veel religieuze en politieke ideeën van zijn leermeester overgenomen. In 1823 verscheen zijn boekje *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, waarin hij zich vooral tegen de Verlichting keerde. Door uit te gaan van de menselijke rede was het ware geloof verloren gegaan. Daaruit vloeide het verval der zeden voort. De mens had zich op Gods troon geplaatst. Slavernij en maatschappelijke ongelijkheid waren door God gegeven; daar moest niet aan getornd worden. De vorst was alleen verantwoording schuldig aan God, niet aan het volk. Ook ziekten waren door God gegeven. De mens moest zich daar niet tegen verzetten.

Dergelijke denkbelden riepen veel weerstanden op. Men herkende in alles de ideeën van de leermeester, en velen keerden zich dan ook tegen Bilderdijk. Ook vanuit de Maatschappij kwam kritiek. N.G. van Kampen wond zich op over de in zijn ogen onchristelijke ideeën die Da Costa ventileerde. In de ogen van Johannes Kinker verstoorden Bilderdijk en de zijnen de nationale rust. Ook Van der Palm, doorgaans wars van pennenstrijd, reageerde in het voorwoord van een van zijn bundels. Toen Bilderdijk in deze tijd een (vermoedelijk openbare) vergadering bezocht, weigerden de Maatschappij-leden om naast hem plaats te nemen, zodat de stoelen in zijn omgeving leeg bleven.²¹

Ook met zijn vriend H.W. Tydeman kwam het tot een breuk, zij het slechts tijdelijk. Tydeman zamelde, samen met N.G. van Kampen, geld in om de Grieken te steunen in hun vrijheidsoorlog tegen de Turken. Dat kwam hem op een heftige reprimande van Bilderdijk te staan, die de vriendschap op hoge toon verbrak: 'De Heer H.W. Tydeman gelieve van nu voor altijd verwittigd te zijn, dat ik geen deelnemer en voorstander of ondersteuner van het godloos gespuis der eerlooze Grieken in hunnen vervloekten opstand tegen de ons vriendschappelijke Mogendheid in mijn huis ontvang, noch eenige betrekking tot den genen die zich tot zoo ver vergeet, behouden wil, en richte zich daarna.'²²

WAARDERING VOOR BILDERDIJK EN VAN DER PALM

Omdat het met de prijsvragen maar niet wilde lukken, stelde Siegenbeek in 1827 voor, om eens in de drie jaar een oorspronkelijk werk met een gouden erepenning te bekronen. Een commissie onder leiding van C.J. van Assen, die dit voorstel nader zou uitwerken, suggereerde vervolgens om de gouden penning toe te kennen aan twee letterkundigen: aan Bilderdijk voor zijn verdiensten voor de Nederlandse taal en poëzie en aan Van der Palm voor zijn proza en voor zijn prestaties op het gebied der welsprekendheid.²³ *Bien étonnés de se trouver ensemble!* Het contrast tussen beide laureaten kon niet groter zijn. Nicolaas Beets zou die tegenstelling later bondig en *to the point* formuleren: 'Van der Palm bedaard, gematigd, zacht, gelijkmoedig, voorzichtig, byna tot achterhoudenheid toe; Bilderdijk hartstochtelijk, in uitersten, krachtig, grillig, moedig, en meestal overmoedig. Van der Palm bescheiden, de menschen liefhebbende en ontziende, niet altijd zonder het vermoeden van menschenvrees; Bilderdijk trotsch, stellig en met somberen menschenhaat worstelende. Van der Palm plooizaam, somtijds aan zwakheid grenzende; Bilderdijk standvastig, niet zonder hoofdigheid.' Van der Palm werd, aldus Beets, algemeen bemind en geëerd, terwijl Bilderdijk gekweld en miskend werd. De twee Maatschappij-leden waren vanwege hun uiteenlopende standpunten uit elkaar gegroeid: 'hunne harten hadden zich van elkander vervreemd, en niets dan de dood kon hen vereenigen'.²⁴

Bilderdijk toonde zich ingenomen met het eerbetoon. De gouden penningen werden uitgereikt op de jaarvergadering van 5 juli 1831. Van der Palm kon hem zelf in ontvangst nemen. Bilderdijk, die zijn laatste levensjaren in Haarlem doorbracht, voelde zich daar niet toe in staat. Hij vroeg Tydeman, met wie de vete intussen weer was bijgelegd, om dat in zijn plaats te doen. Deze voelde daar niet veel voor, omdat hij bang was zich te zullen ergeren aan de feestrede van Siegenbeek. Daar was geen reden voor. De voorzitter betoonde zich grootmoedig in de huldiging van zijn tegenstander en roemde hem als de Tweede Vondel van Nederland en als de nestor van de vaderlandse dichters en geleerden, al kon hij niet ontkennen dat de uitreiking van de penning aan Van der Palm hem meer genoegen verschafte.

Dit was het laatste huldeblijk dat Bilderdijk ten deel viel. Een half jaar later, op 18 december 1831, overleed hij. Hij werd begraven in de Grote Kerk, waar een kleine kring getrouwen en bewonderaars zich om zijn graf verzameld had. Namens de Maatschappij was alleen Tydeman aanwezig. Voor Siegenbeek, de voorzitter, moet de dood van Bilderdijk een verlossing zijn geweest. Bij hem thuis, zo schreef Thorbecke in een brief, 'heeft men, toen het berigt van Bilderdijks overlijden hier aankwam, eenige ponden kaarssen bezorgd voor eene illuminatie', om een feestje te bouwen dus. 'De heer Siegenbeek heeft het echter welvoegelijker geoordeeld, dezelve in de keuken te laten gebruiken'.²⁵

Peter van Zonneveld
(fotograaf), Gouden
erepenning door de Maat-
schappij der Nederlandsche
Letterkunde uitgereikt aan
Bilderdijk, 1830

Toch was Siegenbeek nog niet helemaal van Bilderdijk af. Tijdens de jaarvergadering van 1832 moest hij diens levensbericht voordragen. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om zichzelf vrij te pleiten en vast te stellen dat hun breuk niet aan hem te wijten was. Daarom voelde hij er ook niet voor om nu als lofredenaar op te treden. Bovendien was de toegemeten tijd te kort om aan al Bilderdijs verdiensten recht te doen. Zelfs de hartelijkste vriend en de vurigste bewonderaar zou daartoe niet in staat zijn, meende hij. Daar liet hij het verder bij. Deze redevoorering riep veel weerstanden op, zozeer zelfs dat er een violente scène moet hebben plaatsgevonden.²⁶ Details hierover ontbreken helaas.

Tydeman, die na Bilderdijs dood diens *Geschiedenis des Vaderlands* zou uitgeven, las op 27 januari 1832 een verslag voor over deze studie. Zijn verhaal wekte de wrevel van onder anderen Simons, die fel van leer trok, waaruit een geweldige ruzie ontstond.²⁷ Zo hield de omstreden dichter ook na zijn dood de gemoederen van de Maatschappij-leden nog bezig. Toch bleef er ook waardering voor hem bestaan. Nicolaas Beets beschreef een gesprek dat hij drie jaar na Bilderdijs dood met Van der Palm voerde: ‘Van der P liet zich nu en dan vrij hevig tegen Bilderdijk uit, doch wisselde zijne uitvallen af met betuigingen van de hoogste bewondering. “Met dat al” – zeide hij tenslotte van een gezeg-

de dat minder tot Bilderdijs eer was, “met dat al is het iemand dien ik ver, ver boven mij acht.”²⁸

DE BELGISCHE OPSTAND

Op 25 augustus 1830 brak in Brussel de Belgische Opstand uit; op 4 oktober volgde de onafhankelijkheidsverklaring. Koning Willem I weigerde in te stemmen met de afscheiding van het Zuiden en riep zijn noordelijke onderdanen te wapen. Daar werd massaal gehoor aan gegeven. Op alle betrokkenen maakten de gebeurtenissen grote indruk. Ook op het literaire leven drukte de Opstand een duidelijke stempel.²⁹ Nederland werd overspoeld door een golf van nationalisme, die de letterkunde niet ongemoeid liet. Hoe werd binnen de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde gereageerd op deze revolte?

Het bestuur van de Maatschappij had tijdens de maandelijkse vergadering van 9 juli 1830 besloten om prins Frederik het honorair lidmaatschap aan te bieden, maar vanwege het conflict met de Belgen had hij nog niet gereageerd en was er nog geen gelegenheid geweest om hem de bijbehorende oorkonde uit te reiken. Bovendien werd in de tweede helft van 1830 en de eerste helft van 1831 het verloop van de maandelijkse vergaderingen verstoord als gevolg van de ‘treurige gebeurtenissen in ons Vaderland’. Na de bijeenkomst van 9 juli 1830 zou pas weer op 14 januari 1831 een volgende plaatsvinden. In 1831 belegde de Maatschappij slechts vijf vergaderingen.

Mogelijk speelde een rol dat enkele leden gehoor gaven aan de oproep tot bewapening. Thorbecke, die in Gent had gewerkt, maar uit zijn huis en werkkring was ‘gesmeten’, schreef in oktober 1830 vanuit Leiden: ‘Ingevolge de oproeping des konings tot eene algemeene wapening ben ik hier met prof. Geel en eenige anderen werkzaam geweest, om onverwijd gemeenschappelijke wapenoefeningen daar te stellen. Deze zijn thans in den gang, en wij worden elken dag gedurende twee uren geexerceerd door een oud officier.’³⁰ Nu de actualiteit om actie vroeg, was voor letterkundig vermaak kennelijk minder tijd. In het Noorden was men beducht voor een aanval op eigen grondgebied. Dat verklaart waarom de Leidse professoren zich genoodzaakt zagen te gaan exerceren.

Bovendien hadden enkele Maatschappij-leden wel iets anders aan hun hoofd, nu hun zonen als Vrijwillige Jagers waren uitgetrokken. Zo verkeerde de theoloog Johannes Clarisse in onzekerheid over het lot van zijn zoon Walrand Cornelis Lodewijk, die letteren studeerde. Dat gold ook voor A.C.W. Staring. Zijn zoon Winand Carel Hugo studeerde wis- en natuurkunde, maar verwisselde het studenten- met het soldatenpak. Ook het Maatschappij-lid Wessel Albertus van Hengel, die de studenten na hun terugkeer als rector magnificus verwelkomde, had zijn zoon als Leidse Jager zien uittrekken. Ten slotte wuifde Hendrik

J.P. Berghaus, *De 'Vrijwillige Jagers der Leidsche Hoogeschool' in gevecht bij Boutergem, 10 augustus 1831, 1861*

Collot d'Escury, curator van de universiteit, zijn twee zonen uit.

Toch werden er enkele bijeenkomsten belegd. Deze kregen, meer dan voorheen, een politieke invulling. Zo las Siegenbeek op 4 maart 1831 voor uit zijn nog niet verschenen *Geschiedenis der burgerwapening in Nederland*. Niet toevallig ging hij vooral in op de bewapening in het Rampjaar 1672, toen de vrijheid bedreigd werd door aanvallen van Engeland, Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen: de Derde Engelse Oorlog. De parallellen met de eigen tijd waren onmiskenbaar.

Daarnaast organiseerde men in het winterseizoen 1830/31 drie openbare vergaderingen, waarin wederom de politiek centraal stond. Op 30 november 1830 vergeleek Adam Simons het bewind van Johan de Witt met dat van Anthonie Heinsius. Beiden waren raadpensionaris in een stadhouderloos tijdperk. Simons benadrukte dat Nederland altijd zijn gezag had weten te handhaven, dankzij Cornelis Tromp, Michiel de Ruyter, Witte de With, Jan van Galen en bovenal Johan de Witt. De boodschap was dat Nederland, nu de vrede wederom van buitenaf bedreigd werd, behoefte had aan grote mannen.

Een tweede openbare lezing werd verzorgd door de oriëntalist Hendrik Arent Hamaker. Een dag later, op 5 februari 1831, zou Jan van Speijk zichzelf opblazen ('Dan liever de lucht in!'), en in één klap beroemd worden. Hamaker was een 'groot, breed, gezet man. Zyne physionomie zeer sprekend; levendige oogen achter den bril'. Geheel zijn voorkomen was 'imperiaus en onstuimig'.³¹ Discussies met hem konden hoog oplopen; meermalen ging hij zelfs met zijn tegenstanders op de vuist.³² Hij hield een redevoering over de zelfstandigheid, 'haar gewigt voor geheele volken en bijzondere personen en hare hooge noodzakelijkheid voor Nederland, in het tegenwoordige tijdsgewricht'. De tekst werd later ook uitgegeven. De opbrengst was bedoeld voor een monument voor Van Speijk en ten voordele van de nabestaanden van de met hem gesneuvelde zeelieden – een manier om met de letterkunde een utilitaire bijdrage te leveren.

Ten slotte hield H.W. Tydeman op 18 maart 1831 bij de Maatschappij de derde openbare lezing over de vraag, hoe de natie zich ten tijde van de Nederlandse Republiek gelukkig had kunnen voelen bij het gemis van staatkundige vrijheid. Interessanter is de toespraak die Siegenbeek vier maanden later hield bij de jaarvergadering, waarin hij de 'schandelijke' afscheiding van het 'trouweloze' België besprak. Volgens Siegenbeek moest Nederland blij zijn dat het de Belgen kwijt was. Alleen was het jammer dat de ambitie om de Nederlandse taal- en letterkunde te verbreiden, thans gedwarsboemd werd. Maar verloren was de zaak nog niet. België zou wel weer naar de Hollandse taal en literatuur teruggrijpen, aangezien het merendeel van de Belgen alleen het Nederlands beheerste.

In 1832 ging de Maatschappij over tot de orde van de dag. Leden lieten weer neutrale verhandelingen voor en de politiek verdween naar de

achtergrond. Alleen in 1833 stelde Johannes Matthias Schrant de Belgische Opstand nogmaals aan de orde. Hij was vanaf 1818 werkzaam geweest als hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde te Gent. Door de omwenteling was hij genoodzaakt naar Nederland terug te keren. In 1831 werd hij als hoogleraar toegevoegd aan de Leidse hogeschool. Als katholiek was Schrant in het overwegend protestantse Leiden een vreemde eend in de bijt. Op 29 maart 1833 hield hij een redevoering over de ware volksroem. De glorie van een volk berustte volgens hem niet op de uitgestrektheid van zijn grondgebied, maar op zijn innerlijke waarde. Het verlies van het Zuiden was daarom niet erg: 'Oud-Nederland was groot zonder België; het kan nog groot zijn zonder België.' Dat Nederland niet ontaard was, bleek volgens hem uit de daad van Van Speijk. De verhandeling bevatte ook een pleidooi voor een nationale letterkunde: 'Dat men toch niet langer op Griekschen of Romeinschen bodem zoek, wat men op eigen grond vinden kan.' Deze redevoering laat goed zien dat de Opstand ook het nationalisme binnen de Maatschappij aanwakkerde.

NIEUWE STERREN EN OUDGEDIENDEN

Na de Belgische Opstand keerde de rust bij de Maatschappij weer. Siegenbeek trad gewoontegetrouw als voorzitter op. Naar achttiende-eeuws gebruik was hij belast met het schrijven en voordragen van de levensberichten van de 'afgestorven' leden. In 1836 realiseerde hij zich dat hij het oudste lid was. Alleen Pieter Weiland, die in de Bataafse tijd een spraakkunst had vervaardigd, was langer lid, maar diens 'blindheid en hoog geklommen jaren' beletten hem aanwezig te zijn. Veel prominenten uit de vorige jaren, zoals Simons, Hamaker en Van Kampen, werden na hun dood door Siegenbeek herdacht.

Tijdens vergaderingen reageerde de voorzitter soms op de actualiteit. Zo stond Siegenbeek stil bij het overlijden van koningin Wilhelmina van Pruisen op 12 oktober 1837. Ook memoreerde hij het Verdrag van Londen, dat Willem I op 19 april 1839 tekende. Daardoor werd de afscheiding van België bekrachtigd. Op 7 december 1838 herdacht Siegenbeek de terugkeer van Oranje vijfentwintig jaar eerder. In 1840 stond hij erbij stil dat een kwart eeuw tevoren, op 18 juni 1815, Napoleon bij Waterloo was verslagen. Siegenbeek blikte toen ook terug op de vereniging met en de latere afscheiding van België. De vereniging, die hij aanvankelijk had toegejuicht, beschouwde hij achteraf als 'te onbedacht en onvoorzigtig'. Ook de dood van Willem I in 1843 werd gememoreerd; Willem II nam het beschermheerschap van zijn vader over. Toen ook hij in 1849 overleed, deed zijn zoon hetzelfde.

Over het algemeen had de Maatschappij in de jaren na de Opstand niet te klagen over belangstelling. Bij de jaarvergaderingen waren nooit minder dan vijftig, meestal meer dan zeventig en soms zelfs meer

dan negentig personen aanwezig. De jaarlijkse bijeenkomsten vonden nog altijd plaats in De Zwaan te Lisse. Hier vierde menige kersverse doctor zijn promotiepartij. Klikspaan herdacht het logement in zijn *Studentenleven* (1844). Volgens hem was het inmiddels een verlopen

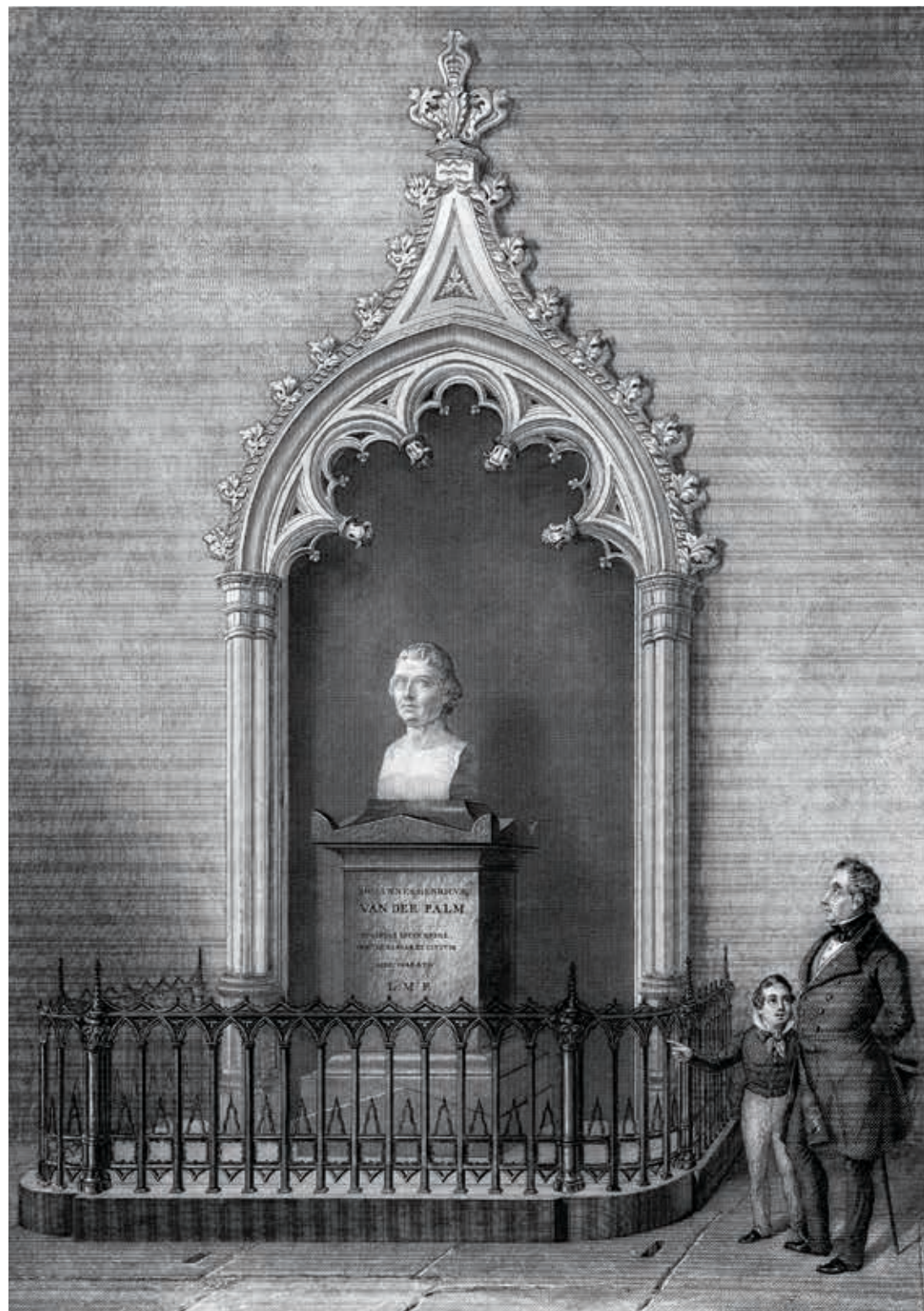
etablissement: 'Ach! de *Zwaan* is eene gemeene herberg geworden, elke andere gelijk, en niemand houdt er meer voor stil dan de Heeren van *Letterkunde* en de Conducteur van dezen of genen postwagen.'³³

In de landelijke omgeving van Lisse kwamen de leden tussen 1825 en 1843 jaarlijks bijeen. Tussen 1844 en 1845 ontmoetten ze elkaar in Huis Den Deyl in Wassenaar, dat ook een geliefde locatie voor promotiefeesten was. In 1847 en 1848 bood de Stadsgehoorzaal op de Breestraat onderdak. De jaarvergaderingen werden traditiegetrouw besloten met een diner.

Toen Hoffmann von Fallersleben Leiden in 1836 voor de tweede keer bezocht, kwam hij enkele oudgedienden tegen, zoals H.W. Tydeman, J.H. van der Palm, M. Siegenbeek, C.J. van Assen, J. Clarisse en N.G. van Kampen. Siegenbeeks positie stond niet ter discussie, hoewel er steeds de draak met hem gestoken werd. Net als Gerrit van de Linde dreef ook Jacob van Lennep de spot met de voorzitter en zijn manier van spreken. In 1836 schreef hij in een brief: 'Ik verklaar u dat ik hartelijk naar den Zomer verlang, daar het alsdan (gelijk Siegenbeek zeer juist doet opmerken in zijne "bijdrage tot de kennis der schapenkeutels") meestal warmer en aangeneramer weer is dan in den wintertijd.'³⁴ Jacob Geel parodieerde Siegenbeek tijdens een openbare vergadering op 17 februari 1837, overigens zonder diens naam te noemen. Hij gaf een voorbeeld van de 'goedhartige' – dat wil zeggen: wollige, door bijzinnen gekenmerkte en (zoals ingewijden begrepen) Siegenbeekiaanse – stijl. Geel vertelde over het driejarige jongetje Hein Knap, dat op schoot zat bij zijn moeder, toen het volgende gebeurde:

Slechts weinige oogenblikken had onze Knap deze rust genoten, toen, hetzij dat het toeval zulks wilde, of dat het diertje door de zwoele uitdamping van den warmen drank aangelokt, onder het lesschen van deszelfs dorst, op den natten en glibberigen rand uitgegeleden was, eene vlieg in den koffijkop der moeder van onzen Knap nederstortte, en niet-tegenstaande de spoedig aangebrachte hulp der goedaardige vrouw, hetzij dat het insect door plotselinge uitputting van krachten, of door de hitte van de koffij (en dit is *mij* althans steeds als het waarschijnlijkste toegeschenen) bezweken zij, den dood moest vinden.'³⁵

Van der Palm overleed op 8 september 1840, op zevenenzeventigjarige leeftijd. Siegenbeek typeerde hem bij de jaarvergadering van 1841 als één 'dier weinige mannen, welke men ten algemeenen nutte wenschen zou, dat aan het gewone lot der vergankelijkheid van dit ons stoffelijk bekleedsel mogten ontheven zijn' en roemde hem als het 'sieraad van Nederland en de menschheid'. Op voorstel van Abraham de Vries besloot de Maatschappij één jaar later om een gedenkteken voor hem op te richten, als bewijs van haar verering. Daartoe werd een commissie

WOORDENLIJST

VOOR DE SPELLING DER

NEDERLANDSCHE TAAL,

MET

AANWIJZING VAN DE GESLACHTEN DER NAAMWOORDEN
EN DE VERVOEGING DER WERKWOORDEN,

DOOR

D^r. M. DE VRIES EN D^r. L. A. TE WINKEL,

LEDEN DER KONINKLIJKE ACADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

'S-GRAVENHAGE, LEIDEN, ARNHEM,
MARTINUS NIJHOFF, A. W. SIJTHOFF, D. A. THIEME.

—
1866.

◀
Jan Baptist Tetar van
Elven, *Grafmonument voor*
J.H. van der Palm in de
Pieterskerk te Leiden,
opgericht 1842

Titelpagina van M. de
Vries en L.A. te Winkel,
Woordenlijst voor de
spelling der Nederland-
sche Taal, 's-Gravenhage/
Leiden/Arnhem 1866.

Jan Ensing, *Matthias de Vries*,
hoogleraar te Groningen, 1852

ingesteld. De locatie stond vast: de Pieterskerk, waar Van der Palm jarenlang had gepreekt. Er werd een intekenactie op touw gezet om het project – een witmarmeren borstbeeld door L. Royer, naar het schilderij van C.H. Hodges – te financieren. In 1843 maakte de Maatschappij bekend dat er reeds 3880,35 gulden was binnengekomen. Ook het koningshuis leverde een aanzienlijke bijdrage: Willem II en zijn vader Willem I schonken beiden vijfhonderd gulden; prins Frederik gaf tweehonderd gulden. Eind 1843 vond de onthulling plaats. Het fraaie borstbeeld siert tot op de dag van vandaag de Pieterskerk.

Er traden ook nieuwe geleerden toe. De munt- en penningverzamelaar Pieter Otto van der Chijs, sinds 1835 directeur van het Leidse Penningkabinet en buitengewoon hoogleraar, bezocht trouw de samenkomsten. Hij hield soms een lezing over een oudheidkundig of numismatisch onderwerp. De opvolger van Tydeman, de rechtsgeleerde Johan de Wal, vanaf 1848 in Leiden hoogleraar, ontpopte zich eveneens tot een prominent lid. In 1851 en tussen 1854 en 1857 was hij voorzitter. Ook actief was de archeoloog Leonhardt Johannes Friedrich Janssen, die C.J.C. Reuvs na diens dood in 1835 opvolgde als conservator van het Museum van Oudheden. Hij hanteerde eveneens enige malen de voorzittershamer. Andere bekenden waren N.C. Kist, hoogleraar in de theologie, en de taalkundigen Matthias de Vries en Lammert Allard te Winkel. De laatste twee werkten aan een *Woordenboek der Nederlandse taal* en zorgden ervoor dat de Maatschappij zich meer op de taalkunde ging richten.

Een nieuwe ster aan het genootschappelijke firmament was Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis, portrettenverzamelaar, cartograaf en tot 1848 directeur van uitgeverij Luchtmans. In 1839 volgde hij Tydeman op als secretaris. Bodel vervulde tot 1860 het secretariaat en was één van de ijverigste leden. Hij hield meermalen lezingen over taalkundige, letterkundige of cartografische onderwerpen. In de Maatschappij was hij, ondanks zijn kleine gestalte, iemand om rekening mee te houden. Niet iedereen was over hem te spreken. Zo meende de taalkundige Anthonie Cornelis Oudemans dat Bodel te zeer zijn mening door drukte bij het benoemen van leden, waardoor vele geleerden werden afgewezen. Hij beschuldigde hem van ‘vervloekte streken’, ‘knoeierij’ en machtsmisbruik: ‘Bodel doet wat hy wil, en zulks ten prejudice der ware en waarachtige belangen der Maatschappij.’³⁶

Studenten konden géén lid worden. In de jaren dertig van de negentiende eeuw maakte Nicolaas Beets als studentauteur furore. Hoewel hij geregeld openbare vergaderingen bezocht, werd hij niet voorgedragen. Enkele leden, zoals Geel en Siegenbeek, vonden hem aanmatigend. Geel noemde Beets verwaand en over het paard getild. Siegenbeek duidde Beets aan als ‘een van die genieën, die zich op de klippen van eigenwaan en laatdunkendheid te barsten stooten zullen’.³⁷ Volgens Beets had Siegenbeek hem echter nog nooit ontmoet. Pas toen hij

Dirk Jurriaan Sluyter,
A.L.G. Bosboom-Toussaint
(erelid van de Maatschappij
sinds 1870), niet gedateerd

predikant was, werd Beets ingestemd. Ook andere literatoren lieten zich het lidmaatschap welgevallen, zoals Bernard ter Haar, Johannes Kneppelhout, C.E. van Koetsveld en R.C. Bakhuizen van den Brink.

Maar wie er ook al dan niet met moeite lid werden, vrouwen waren daar niet bij. Pas rond 1861 zou de discussie worden gevoerd over hun toelating. Waarom mocht een erkende romanière als Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint geen lid worden? Toch waren vrouwen niet helemaal uitgesloten van de activiteiten. Bij openbare vergaderingen bleven ze ook in deze jaren welkom. Jacob van Lennep beschreef de openbare vergadering van 15 februari 1833, waar hij een Byron-vertaling declameerde. De zaal was vol, aldus de spreker: 'drie dames zijn flauw gevallen van akeligheid (of van de hette)'.³⁸ Zijn vriend Gerrit van de Linde geeft overigens een hilarisch verslag van deze bijeenkomst en vertelt tien dagen later in een brief 'wat men thans algemeen in Leijden van u zegt: dat gij uw publiek negligeert wanneer gij leest, dat gij van alle vormen den droes geeft, dat gij veel te vrij zijt op den spreekstoel, dat, zoo gij elke week te Leijden *slechts* eens kwaamt lezen de maatschappij van Letterkunde bankbreukig zou moeten worden uit

hoofde van de enorme onkosten aan Catheders en waterglaasjes, die men veronderstelt dat gij dan uit hun verband rukken en verbrijzelen zoudt'.³⁹

VOORDRACHTEN EN HUISHOUDELIJKE LEUTERPRAAT

De maandelijksse bijeenkomsten waren bedoeld om huishoudelijke zaken te bespreken. Soms werden zulke samenkomsten opgeluisterd met de voordracht van één van de leden. Meestal waren ze dodelijk saai. Op 8 december 1837 schreef Jacob Geel aan Thorbecke dat hij zich had opgeofferd om de maandelijksse vergadering bij te wonen. Siegenbeek zou een geschiedkundige verhandeling voordragen in de Stadsgehoorzaal. Maar Geel hield het zolang niet vol: 'Ik heb $\frac{3}{4}$ uur de huishoudelijke leuterpraat uitgehouden, en toen ben ik weggedropen. Het stak ook te erg af, bij de symphonie van Beethoven no. 1, die ik even te voren in *Musis Sacrum*, onder het zelfde dak, aangehoord had.'⁴⁰

De maandelijksse vergaderingen waren doorgaans weinig succesvol. Als elders in de stad op hetzelfde moment een andere bijeenkomst plaatsvond, trok de Maatschappij aan het kortste eind. Zo was op 4 maart 1859 niemand bereid gevonden om te spreken en waren er, naast drie bestuursleden, slechts twee gewone leden aanwezig. Reden daarvoor was dat in de Stadsgehoorzaal de populaire schrijver J.J. Cremer optrad. Met zo'n publiekstrekker kon de Maatschappij niet concurreren.

De openbare vergaderingen, eens het paradepaardje van de Maatschappij, werden in 1840 afgeschaft. Hoe was dit besluit te verklaren? In het winterseizoen 1832-1833 waren er nog drie openbare lezingen, maar dat werden er steeds minder. Mogelijk was het lastig om telkens een spreker te vinden die kosteloos wilde optreden. Een publiekstrekker als J.J. Cremer kostte al gauw een paar honderd gulden per avond. Ook een voorval dat Nicolaas Beets optekende zal niet hebben bijgedragen tot een positiever imago van de bijeenkomsten. Op 6 februari 1835 woonde hij een openbare vergadering bij in de Stadsgehoorzaal. Na een optreden van Abraham des Amorie van der Hoeven las Siegenbeek een gedeelte voor van zijn vertaling voor van het treurspel *Filippo* (1783) van de Italiaan Vittorio Alfieri. Bij deze voordracht ging het mis. Beets schreef: 't Was, als men denken kan, allerberoerdst. De helft der toehoorders deserteerde dan ook, de zaal bij troepen vrij luidruchtig verlatende. De andere helft bleef om zich met den spreker te vermaken, lachende en *à tort et à travers* [in het wilde weg] applaudisseerende. Voor geen honderd gulden was ik in 's mans plaats geweest.'⁴¹

De maandelijksse bijeenkomsten bleven wel bestaan. Waarover sprak men zoal? Natuurlijk was er aandacht voor het Leidse verleden. Ook kwamen geregeld taalkundige onderwerpen aan bod. Dan sprak Van Assen bijvoorbeeld over de alliteratie, onderhield Matthias de

Vries zijn toehoorders over de etymologische ontwikkeling van een aantal woorden, ging Bodel Nijenhuis in op de betekenis van oude spreekwoorden of hield Te Winkel een lezing over een orthografische, morfologische of grammaticale kwestie. Er waren ook meer algemene voordrachten, zoals toen Siegenbeek in 1837 het woord voerde over de spaarzaamheid, 'milddadigheid' en andere Nederlandse deugden uit vroegere tijden.

Relatief veel aandacht ging in deze jaren uit naar historische onderwerpen. Zo sprak men over Nederlandse munten, klederdracht, hunebedden, posterijen en voornamen. De bevordering van de studie van de vaderlandse geschiedenis werd als een kerntaak beschouwd. Daarom spanden de leden zich in om een Leidse leerstoel in de vaderlandse geschiedenis tot stand te brengen. Er werd zelfs een brief over aan de koning gestuurd. Uiteindelijk werd in 1860 Robert Fruin op die post benoemd.

De gerichtheid op de vaderlandse taal, letterkunde en geschiedenis kwam samen in de fascinatie voor de middeleeuwen. Men ging zich, in navolging van omringende landen, realiseren dat in binnen- en buitenlandse bibliotheken veel onuitgegeven schatten schuilgingen. Tijdens vergaderingen spraken leden over al dan niet bekende Middelnederlandse teksten, zoals *Van den Vos Reynaerde*, *Ferguut* en *Lancelot*. Ook vertelden ze welke schatten ze in bibliotheken aantroffen. Zo heeft de Maatschappij de totstandkoming van de Nederlandse mediëvistiek mede gestimuleerd.

Te midden van deze stortvloed aan taalkundige, geschiedkundige en mediëvistische voorlezingen waren letterkundige voordrachten in de minderheid. Aan contemporaine letterkunde besteedde de Maatschappij vrijwel geen aandacht. Alleen de persoon en het werk van Bilderdijk konden rekenen op een aanhoudende belangstelling.⁴² Tussen 1833 en 1860 werd zo'n tien keer over hem gesproken.

Hoewel de Maatschappij zich in de praktijk nauwelijks met eigentijdse literatuur bezighield, kwamen toch enkele actuele kwesties aan de orde als prijsvraagonderwerpen. Ze illustreren de nationalistische doelstelling van de Maatschappij en hadden betrekking op de vaderlandse letterkunde, geschiedenis of taal. In die laatste categorie vroeg men bijvoorbeeld naar een geschiedenis van de Nederlandse taalkunde, naar de beginselen om de moedertaal te zuiveren en naar een Nederlandse spraakkunst. Ook letterkundige onderwerpen hadden doorgaans een nationalistische inslag. Zo werd gevraagd naar de algemene regels van het Hollandse blijspel en wilde men weliswaar een gedicht in de smaak van Thomas Moores romance *Lalla Rookh*, maar over een onderwerp uit de Nederlandse geschiedenis.

Ook op het gebied van de prijsvragen was er aandacht voor Bilderdijk. In 1842 opperde een lid om als onderwerp een vergelijking tussen Goethe en Bilderdijk uit te schrijven. Dit voorstel haalde het niet. In

Onbekende fotograaf,
Robert Fruin op jonge leeftijd

De coninc
 aertuer
 hadde hof
 Gehouden
 daer hi
 groten lof
 Ens sinen
 dages hadde
 ontfien
 Ter brach die hiet caradigaen
 daer waren ridders houelich en goet
 en van ridderschepe vroet
 die ic wel soude conen nomen
 waendic dat mi soude vromen
 Bedi alle helbe horen saghen
 en dauonturen ond vragen
 was myn here gawem
 en sijn gestelle myn h ywem
 p ertseuule ende lancloet
 her here ende sagremoot
 en menich anter hoge man
 die ic geuomen niet en can
 daer na etene woip si te spele
 scaet en woiptrast i die zele
 die elc reide andren sine andtore
 die heme worden was te siue
 en sijn her gawem nam bid hant
 s men gestelle die hi nou vart
 en sijn her yweme bloede no loes
 na dat hme eerstwerf coes
 t wec gestellen nou eer
 si equiden mallyc andre meer
 die coes andren van hen beden
 hem y. colte meinen vreden
 si saten neder en spalken
 seide gader van meneghe salie
 die hen beiden sach. geliden
 die coninc es comen hime die
 en viel neder tustchen he elbeen
 en alle sprac op sine been
 en seiden wel moerti coninc sijn
 her ere wildi sieten i luttelijn
 her bi ons so sit hier neder
 si een ic seic hi ic die tweeder

Scoue en claer in wille met dagen
 Bedi ic wille varen jaghen
 i ut foreest van gouende
 die en witten hert die nou en loede
 die ar gte geloep va mine houden
 hi i laet weren ane dien stonden
 en andren te velde belopen
 die wane wel hi laet gecopen
 die wille ghi mine wille doet
 s sijn der g. her ducht in goet
 her ere dat gi hebt geset
 die ic ghi wat wi sijn beret
 die ic knapen sprongt opt vaert
 die ic luttelde sijn heren paert
 die en toren hare somers siere
 en worper op hare stiltene
 die at haruach was gheret snellie
 die coninc sprac op hantelic
 hi i was i soue man en groet
 si out was coninc sijn genoot
 si och die bet sejen i edel man
 s elue hi enen horen nam
 die en maecte heme vt stat wel soude
 waer hi wilte sijn te woude
 hi ene volchden alle die bant
 die ter daer menich was en coene
 en sijn her gawem die wel geraet
 was en van hoefstheeden volmaet
 hi i voer neuen der coninginc sine
 die enen mantel van herman
 hi adde sine hare der dat sin schijn
 die te lyste die was luttelijn
 die te al sine de mantel hinc
 si out man sach so rikeliche sine
 hi ens mene die volpruden mochte
 si egen die stepsterrigge diert wrochte
 die us quamte ridende ant foreest
 die te es was die alre meest
 en ende den hert en sach op sinle
 die oe riep hi myn her p ertseuale
 die en siue iagers dat si quamen
 en ertien si den hert inuamen
 si uten bostche op i coninc
 die coninc riep myn h yweme

LETTERE

1844 wenste de Maatschappij een onderzoek naar de invloed van Bilderdijks dichtwerken op de Nederlandse taal. Arie de Jager verwierf met zijn inzending de gouden erepenning. In 1834 schreef de Maatschappij een prijsvraag uit over Jacoba van Beieren, naar aanleiding van wat Bilderdijk over haar had geschreven; hij vond haar een slet, omdat zij in haar korte leven vier keer gehuwd was.⁴³ Tegen dit standpunt rees verzet. Bilderdijk bleef dus een belangrijk referentiepunt.

Dat de Maatschappij de ogen niet helemaal sloot voor contemporaine literaire ontwikkelingen bleek in 1842. Toen schreef men op als vraag uit: 'Is de zoogenaamde Romantische schrijftrant geschikt voor het Hollandsch karakter?' Dit was een actuele zaak, zij het een beetje aan de late kant. In de jaren dertig gaven de leden van de Rederijkerskamer voor Uiterlijke Welsprekendheid – die door tegenstanders smalend de Romantische Club werd genoemd – een stimulans aan de introductie van de Romantiek in Nederland. Vooral Nicolaas Beets droeg daar zijn steentje aan bij. Jacob Geel positioneerde zichzelf van meet af aan als zijn tegenstander. Op 15 april 1834 hield hij in Leiden bij de Hollandse Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen een lezing in 'humoristische stijl', die Beets bijwoonde.⁴⁴ Deze werd gepubliceerd als: *Gesprek op den Drachenfels* (1835). De inhoud is bekend. Drie heren, de ik-figuur en de Duitse hoogleraren Charinus en Diocles, voeren een gesprek over het verschil tussen de klassieke en de romantische letterkunde, tijdens hun beklimming van de Drachenfels. De locatie was veelzeggend: de rots in de Rijn gold als een symbool van de Romantiek. In zijn lezing gaf Geel zijn negatieve visie op de romantische literatuur: zijn tekst was een 'antiromantisch manifest'.⁴⁵

Mogelijk wilde de Maatschappij inspelen op dit debat. Wellicht was Geel er zelf verantwoordelijk voor; hij zat in de commissie die belast was met het bedenken van de prijsvraagonderwerpen.⁴⁶ Er kwam één korte verhandeling binnen, die unaniem werd afgekeurd. Vooral namen men het de auteur kwalijk dat hij een verouderde betekenis van 'romantisch' hanteerde (in de zin van: over de roman). Dat hij niet inging op de verhandeling van Geel vond men onvergeeflijk. Dit was wederom een weinig roemrijke afsluiting van een prijsvraag. Aan het onderwerp, waarmee de Maatschappij trachtte in te haken op een tamelijk recent vraagstuk, lag het niet. De mislukking was te wijten aan het ouderwetse systeem. De prijsvragen waren inmiddels uit de mode en zouden enige jaren later worden afgeschaft.

DE REVOLUTIE VAN 1848

In 1848 ging er in Nederland, net als elders in Europa, een liberale wind waaien. Tot verbazing van velen veranderde Willem II in de nacht van 12 op 13 maart 1848 naar eigen zeggen in vierentwintig uur van conservatief in liberaal, en toonde hij zich bereid een nieuwe grondwet te aan-

◀ Bladzijde uit het exemplaar van *Roman de Fergus* (ca. 1330) uit de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Johannes Lange (naar Willem Grebner), *Nicolaas Beets op jonge leeftijd*, 1838

vaarden. Thorbecke ging direct aan het werk om een constitutie te ontwerpen. Die was binnen drie weken gereed. De belangrijkste wijziging was dat de ministeriële verantwoordelijkheid werd verankerd. Bovendien zouden de Tweede Kamer en de gemeenteraden voortaan direct worden gekozen, zij het op basis van censuskiesrecht. De stroomversnelling waarin de Nederlandse politiek in 1848 kwam, liet de Maatschappij evenmin onberoerd. Zij anticipeerde al in 1847 op de nationale grondwetherziening.⁴⁷

Hoe ouderwets de Maatschappij was in haar activiteiten, zo vooruitstrevend was zij wat betreft bestuurlijke vernieuwingen. Eind 1846 en begin 1847 werd druk gedelibereerd over nieuwe statuten, die in 1847 werden aangenomen.⁴⁸ Daarmee anticipeerde het genootschap op de nieuwe nationale grondwet die een jaar later in werking zou treden. Of, zoals Nicolaas Christiaan Kist het verwoordde: ook de Maatschappij was gegrepen door de 'eigenaardige omwentelingskoorts'. Onder invloed van de liberale stemming streefden de Maatschappij-leden naar meer democratie. Een belangrijke wijziging was dat het bestuur voortaan, naast de vaste leden – de voorzitter, de secretaris en de penningmeester – uit een zestal personen zou bestaan, waarvan er elk jaar twee dienden af te treden. Ieder jaar zouden de zes bestuursleden een nieuwe voorzitter kiezen. Het nieuwe 'wetboek' maakte een einde aan de 'schijn van willekeur, waartoe het voormalig, bijna eenhoofdig bestuur, zelfs onder een' man als onze betreurde SIEGENBEEK, wel eens aanleiding' gaf, zo stelde men later. De voorzitter werd daarnaast voortaan vrijgesteld van het vervaardigen van de levensberichten.

Tijdens de 'zoo woelige, zoo stormachtige' jaarvergadering van 1847 zag Siegenbeek zich door de leden gedwongen zijn functie neer te leggen. Dit moet hem verbitterd hebben. Hij stelde dat hij zich altijd met 'goeden wil en ijver' voor de Maatschappij had ingezet. Dat hij zijn post moest opgeven was naar eigen zeggen het gevolg van een eerder genomen besluit, waartoe hij zich als gevolg van zijn gevorderde leeftijd gedwongen zag. Maar hij zou hebben volhard indien er geen nieuw reglement was ingevoerd, waardoor 'nederige ambtenaren' vervangen werden door jaarlijks wisselende bestuurders en hij verplicht werd om af te treden. Dat was een artikel, 'van welks invoering vooral de jongere leden onzer vereeniging zich eene merkelijke verhooging van haren bloei voorspellen', stelde hij, maar waarin hij zelf – zo is uit zijn woorden op te maken – geen heil zag. Deze wetswijziging laat zien hoezeer het politieke klimaat zijn stempel drukte op de organisatie van het literaire leven.

Hoewel Siegenbeek het deed voorkomen alsof hij zelf opstapte, zal hij de gang van zaken allesbehalve leuk hebben gevonden. Om hem toch de hulde te brengen die hem toekwam, kreeg hij tijdens dezelfde bijeenkomst een gouden gedenkpenning – net als Bilderdijk en Van der Palm in 1830 – met de tekst: 'Aan M. Siegenbeek, xxv Jaren Voorzit-

GESPREK
OP DEN
DRACHENFELS,

MEDEGEDEELD

DOOR

J. G E E L.

LEIDEN,
BIJ H. W. HAZENBERG JUNIOR.

—
1835.

NED.
LETTERK.

Johannes Hilverdink,
*Uiteendrijven en arresteren
van oproerkraaiers op de
Dam te Amsterdam,
maart 1848, 1848*

ter 1847'. Daarmee was zijn rol goeddeels uitgespeeld, hoewel hij hier-
na nog wel in enkele (beoordelings)commissies plaatsnam. Een twee-
de huldeblijk zou hem ten deel vallen toen hij in 1851, drie jaar voor zijn
dood, tot erelid werd benoemd. Dat was voordien alleen aan leden van
het Koninklijk Huis was aangeboden. Siegenbeek overleed in 1854. In
zijn levensbericht werd benadrukt dat hij geen groot genie, maar wel
een talent was geweest.

Wat veranderde er nog meer door het nieuwe reglement? Voortaan
werd een bibliothecaris in dienst genomen. Daarnaast riep men twee
wetenschappelijke commissies in het leven: één voor de geschied- en
oudheidkunde en één voor de taal- en letterkunde, die tot op heden be-
staan. De laatste stelde zich ten doel een Nederlands woordenboek tot
stand te brengen. Ook het bedenken van prijsvraagonderwerpen en
het beoordelen van verhandelingen behoorde tot haar taken. Ten slot-
te had de commissie ook een taalpuristische functie: door een lijst op
te stellen met woorden die in strijd werden gevonden met het Neder-
landse 'taal-eigen', hoopte men de taalverbastering te bestrijden.

Het revolutiejaar 1848 zelf ging grotendeels aan de Maatschappij voorbij. Te midden van de 'beroeringen buiten onze grenspalen' gingen de letterkundige werkzaamheden 'haren stillen, maar gestadig voorwaarts strevend gang,' zo stelde de secretaris. De vraag is of de Maatschappij-wet van 1847 gunstig heeft uitgepakt. Het antwoord werd gegeven door Kist, die in 1858 terugblikte op het revolutiejaar 1848. Hij stelde toen vast dat in het nieuwe wetboek veel was opgenomen, 'hetwelk minder regtstreeks met het oog op hare letterkundige werkzaamheid en alzoo op den bloei der wetenschap, dan op hetgeen de politieke tijdgeest te vorderen scheen en alzoo den *vorm* meer dan het *wezen* betrof'. Kortom, de Maatschappij had zich laten meeslepen door de revolutiegeest. Dit had het genootschap geen goed gedaan. Het was bedolven onder een reeks van formaliteiten, die met de Nederlandse letterkunde niets te maken hadden. Zo werden bestuursleden bij wet gedwongen om jaarlijks af te treden, terwijl de praktijk leerde dat juist een klein gezelschap van actieve leden zich voor het bestuur wilde inspannen en het meestal niet mogelijk was om steeds andere vrijwilligers te vinden. De maandelijkse vergaderingen werden nog meer dan voorheen gevuld met huishoudelijke zaken. De werkzaamheid van de leden verminderde hierdoor, omdat weinigen ervoor voelden om voor een door 'allerlei beraadslaging afgematte of tumultueuse, vergadering' als spreker op te treden.

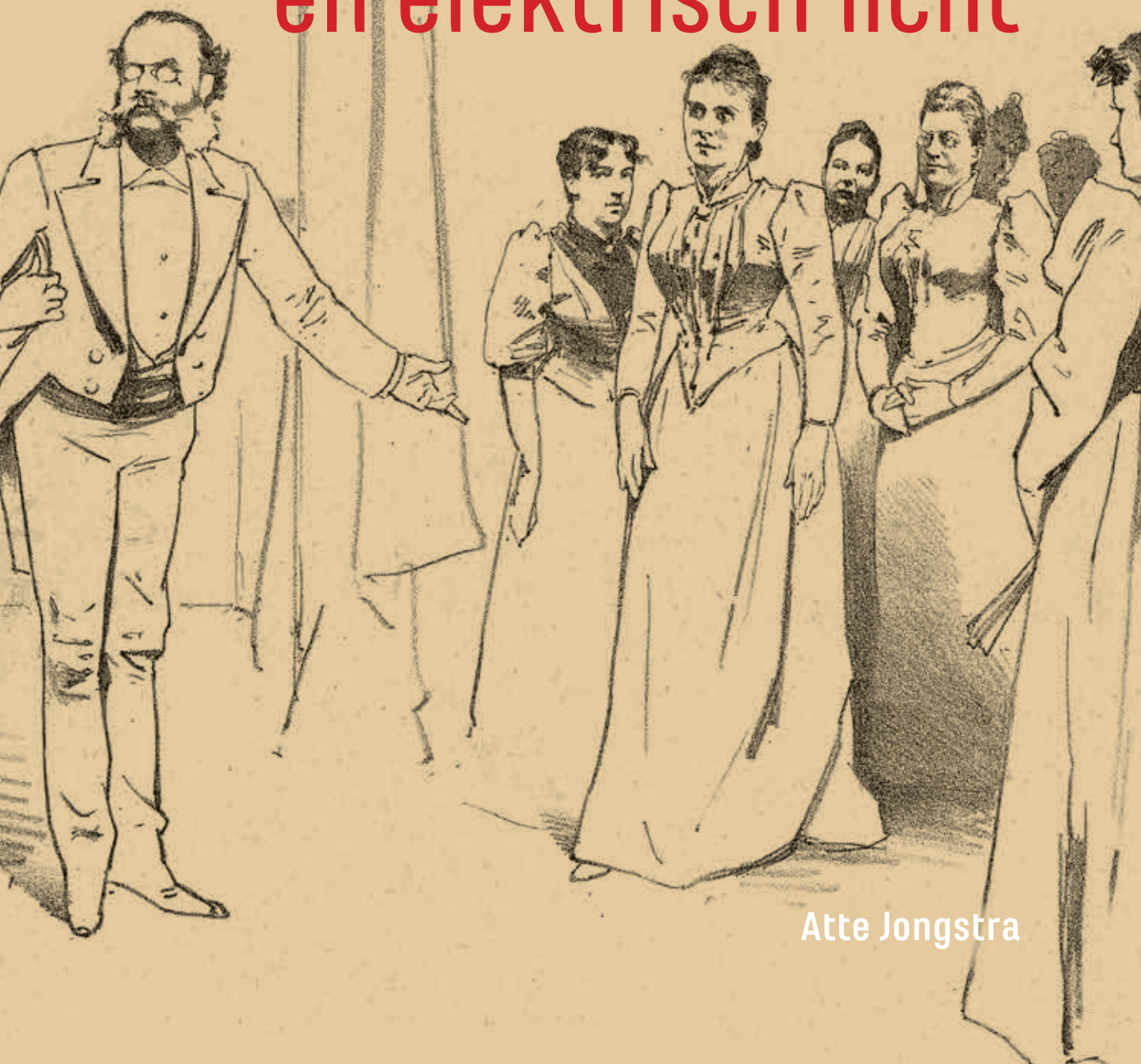
BESLUIT

Na de Franse tijd, waarin de Maatschappij door een diep dal was gegaan, probeerde men de draad weer op te pakken. Dat lukte maar ten dele. Op de uitgeschreven prijsvragen werd niet al te vaak gereageerd. Meer succes hadden de openbare vergaderingen, waar een aantal gewaardeerde sprekers optrad. Zowel uit de prijsvragen als uit de gehouden voordrachten blijkt, dat men er vooral op gericht was het nationaal gevoel te cultiveren. Dit streven werd nog eens versterkt door de Belgische Opstand. De meeste leden zochten in de Maatschappij vooral gezelligheid en geborgenheid in kleine kring en zagen in de bijeenkomsten een mogelijkheid om gelijkgestemden te ontmoeten. Echt actief waren er maar weinigen. Tijdens de hele periode zien we Matthijs Siegenbeek optreden. Zijn rol is onlosmakelijk verbonden met die van zijn vijand en tegenstrever Willem Bilderdijk, die voor allerhande controverses zorgde. Deze droeg ertoe bij dat de Maatschappij een modern standpunt inzake de poëzie en de positie van de dichter innam. Gewaardeerd, verguisd, geëerd en ook na zijn dood nog het onderwerp van felle discussie: zijn figuur hangt als een schaduw over de Maatschappij in deze periode, die besloten wordt door de gebeurtenissen van 1848. De gure herfst en barre winter waren voorbij, zo nu en dan leek de lente door te breken, maar echt zomer wilde het niet worden.

DE MAATSCHAPPIJ 1848 • 1914

Kringspiergymnastiek en elektrisch licht

Atte Jongstra

◀ Johan Braakensiek,
*Toetreding van de eerste
 vrouwelijke leden tot de
 Maatschappij der Nederland-
 sche Letterkunde, 1892/3*

OF DE TOEHOORDERS OP de vijftiende juni van het revolutiejaar 1848 tijdens de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in de Leidse Stadsgehoorzaal onbedaarlijk hebben gelachen is onzeker. Waarschijnlijker is dat men instemmend heeft geknikt. Aan het woord was de voorzitter van dienst, kerkhistoricus Nicolaas Christiaan Kist. Hij plaatste het bestaan van de Maatschappij in het kader van de recente Europese, liberale omwentelingen. Want ook de Maatschappij had zich ingrijpend vernieuwd. Sterker nog:

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was op het veld der beweging geheel Europa vooruit. De herziening harer grondwettige instellingen, hare omwenteling, had zij reeds volbragt, toen de volken van ons werelddeel, nog daaraan moesten beginnen. Gelukkig! Hare omwenteling heeft geenszins bloed en tranen gekost. Al stormde het toen hier in de Zomermaand als op een' najaarsdag; en al zweefde gedurende eenigen tijd zelfs het bestaan onzer Maatschappij, gelijk een geteisterd vaartuig, zonder hoop van behoud op de verbolgene baren; – als langs een ander Jan de Wits-gat¹ geraakte het toch in veilige haven. Onze Maatschappij verkreeg eene grondwet.

Dirk Jurriaan Sluyter, Nicolaas
 Christiaan Kist, hoogleraar
 Theologie, niet gedateerd
 [ca. 1829-1859]

Liberaal? Het was een grondwet op zijn minst, en dat was actueel. Na dit voorloperswerk van 1847 dan nu met vernieuwde kracht aan het werk, maande Kist. De vorm was daar, nu de vent. Hij wees op een brandende kwestie: het verdedigen van Nederland tegen Duitse annexatiepogingen. Dit vraagstuk zou in een ander, geopolitiek verband zo'n twintig jaar later opduiken, nu ging het om taalkundig landjepik. Naast geschiedenis en letterkunde was taalkunde de *core business* van de Maatschappij. Het idee dat de Nederlandse natie aan bestaanskracht zou winnen door bevordering in woord en daad van wetenschappelijke aandacht voor deze 'grote drie' stond centraal, en men was fel op haar leerstukken.

RIPUARISCH

Waar maakt de presiderende kerkhistoricus zich in 1848 precies druk over? Het gebied van de *Mundart*² van oostelijk Zuid-Limburg strekt tot Keulen en Aken. 'Vooringenomen' Hoogduitse wetenschappers rekenden het nu zomaar bij hun eigen taalgebied, terwijl Nederlanders deze lip- en ondermondgrondkunst beter kunnen verstaan dan geboren en getogen Duitsers! Kist bespeurt hierin een Jan de Wit-gat dat beslist moet worden gedicht.³

Het gaat hier om het zogenaamde *Ripuarisch*, ook wel *Noordmiddelfrankisch* genoemd, een taalvariëteit die tot de Westmiddelduitse dialectgroepen behoort. Zijn we nog bij de les? Voorzitter Kist niet. We

hoeven het hem niet kwalijk te nemen; het Ripuarisch zou pas in 1877 uitgebreid worden beschreven. Maar Nederlands is het zeker niet, het is een Rijnlands dialect. Een toontaal, zangeriger dan het Nederlands – luister maar naar een tegenwoordige *native speaker* uit bij voorbeeld Kerkrade, of naar een optreden van de Keulse worstbard Helge Schneider.⁴ Tekenend is Kists Nederlandse vooringenomenheid wel. Hij benadrukt als vele eerdere en volgende voorzitters nog eens het sterk nationale zo niet nationalistische van de kwestie:

Nederwaarts van den Godesberg⁵, op welken Neêrlands standaard eens wapperde, tot aan onze grenzen, liggen immers de Landen, welke de Boven-rhijnsche Duitscher zelf, tot heden toe, *dasz Nederland* noemt. En gij weet M.H.! hoe weinig het meer dan eens heeft gescheeld, en van wat toevallige oorzaken het meermalen afhing, dat zij niet, ook in meer eigenlijken zin, Neêrlandsch geworden, en voor altijd echt Neêrlandsch gebleven zijn, om in zoo vele en kostbare burgerlijke en godsdienstige voorregten te deelen, in welker bezit en gebruik ons Nederland Deutschland en Europa vooruit was.

De vijand wil met onze grenspalen rommelen. Gewapend dus met de één jaar oude Grondwet der Maatschappij naar de oostgrens van onze natie opgetogen? Zo manhaftig bedoelt Kist het nu ook weer niet. Hij stelt voor een prijsvraag uit te schrijven voor een opstel over de vraag hoe het toch kan, dat sommige in Duitsland gelegen stukjes vaderland zo van ons Nederland vervreemd zijn geraakt. Ook zelf noemt hij deze actie wijs genoeg ‘bescheiden’.

Een stuk over de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in de laatste helft van de negentiende eeuw – volgens velen hield die eeuw eigenlijk pas op met de Eerste Wereldoorlog. Vandaar de overbite in deze bijdrage. Het is in veel opzichten een tocht door een vreemde tijd. Noem het een ontdekkingsreis door een niet al te ruime, rijk met letterkundige oudheden gestoffeerde en door vele vergeten prominenten bevolkte kamer. Is de Maatschappij wereldvreemd? Laten we het ‘bewust op afstand van de actualiteit’ noemen. Sommigen noemen dat ‘saai’. Maar het is een club, met in uiterst diverse richtingen ontwikkelende leden.

De Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde mag dan ‘Maatschappij’ heten, dit is een term uit de beginjaren. Achttiende eeuw. We zouden het in de twintigste eeuw (de eerste helft plus) ‘genootschap’ noemen, daarna ‘kring’ of ‘vereniging’ of misschien gewoon ‘club’. Mensen in vereniging, het leven zelf. Je wilt er bij horen. En misschien moet je er oog voor hebben, maar saai is het nooit.

‘Echt niet?’

‘Nou eh...’

De openingswoorden van de secretaris van dienst voor zijn verslag van 1849: ‘Terwijl wij elders hoorden van oorlogen en geruchten van oorlogen, gingen, in ons Vaderland, de werkzaamheden der wetenschappelijke inrigtingen haren stillen, maar gestadig voorwaarts strevend gang.’

EEN ENGELSE NOTTING

Voorwaarts, waarmee? Men heeft ondanks eerdere moeizame resultaten (weinig inzendingen) besloten tot een prijsvraag. Waar moet het verlangde opstel over gaan? Men mag kiezen. Een dialectenkaart van het Nederlands zou welkom zijn, vanzelfsprekend met inbegrip van het Ripuarisch. Hetzelfde geldt voor een op authentieke bronnen gebaseerde biografie van Maria, Prinses van Oranje, Koningin van Engeland.⁶ De derde optie is een geschiedenis van de ‘Kerkbouw in ons Vaderland tot op het zoogenoemde Gothische tijdperk’, wat als een tijdrovende studie wordt beschouwd. Boven de gebruikelijke medaille wordt daarom als worst nog honderdvijftig gulden voorgehangen, en de inzendingstermijn wordt verruimd tot 31 december 1855.

Het zijn op de Maria-biografie na geen onderwerpen waar ons tegenwoordig het water bij in de mond loopt, maar dat doet het in 1850 evenmin. In 1855 meldt rechtsgeleerd voorzitter J. de Wal het aantal inzendingen: nul. ‘Heeft de moeilijkheid der vragen bekwame mannen van de beantwoording afgeschrikt?’ Misschien. Toch nog maar een ander onderwerp toegevoegd: ‘Hoever strekt zich het onderscheid uit tusschen de Keltische en Germaansche volkeren, als vroegste bewoners van Europa, volgens de getuigenissen der oude schrijvers en nog aanwezige overblijfselen?’ Maar ook dat brengt de pennen niet in beweging. Het resultaat is opnieuw een ‘Engelse notting’, om met Multatuli te spreken.

Het moet maar eens afgelopen zijn met die prijsvragen, zo vindt op jaarvergadering in 1861. Voorzitter Robert Fruin, zojuist aangetreden als (eerste) hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis te Leiden, vraagt zich af: ‘Welk man, die gewoon is uit de volheid zijner kennis naar eigen aandrifft te schrijven, zal zich zijn onderwerp door anderen laten opgeven?’ Inderdaad. Scribenten kunnen hun productie gemakkelijk kwijt in de reeks van tijdschriften die intussen bestaat, zegt Fruin. Dan kan iedereen het lezen en verdwijnt het niet in de besloten, zo niet obscure reeks publicaties van de Maatschappij. ‘Is het dus verwonderlijk, dat onze Werken alleen worden gezocht voor opstellen, die voor tijdschriften niet geschikt zijn?’ Met een laatste argument doet Fruin de deur dicht. ‘Een tijd, waarin prijsvragen noodig zijn om verhandelingen uit te lokken, die waardig zijn geprezen te worden, staat niet hoog in letterkundige beschaving.’

Johan Hendrik Hofmeister,
Johan de Wal, hoogleraar
Rechtsgeleerdheid te Leiden,
niet gedateerd

Jan Goedeljee/P. Somerwil
(fotografen), *Robert Fruin*, 1897

OORLOGSROSSEN, HOEFGEDENDER

Ik had het over turbulentie, oorlogsberoering buiten de vaderlandse grenspalen die aan het huis van de Maatschappij voorbij gingen. Dat geldt opnieuw voor het bloedbad dat plaatsvond in de Slag bij Solferino van juni 1859, tussen Oostenrijk en de Frans-Sardinische Alliantie onder Victor Emmanuel II en Frankrijks keizer Napoleon III. De hierbij begane gruwelen zouden Henri Dunant ingeven het Rode Kruis op te richten, en leiden tot de Geneefse Conventies. Taalkundig jaarvoorzitter Matthias de Vries zei het zo:

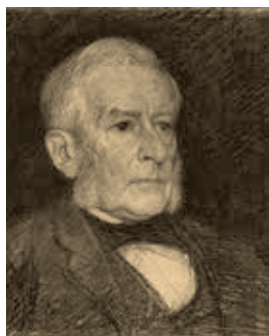
Adolphe Yvon, *De Slag bij Solferino*, 1859

Terwijl in het Zuiden van ons werelddeel de oorlogsfakkels, in fel-
 len gloed ontstoken en met verbitterde woede gezwaaaid, over de
 lagchende velden van Italië dood en verderf verspreidt; terwijl
 links en rechts de ontruste mogendheden den wapenkreet aanhef-
 fen en geduchte heirscharen oproepen, om pal te staan tegen het
 dreigende gevaar; terwijl ginds de stem der wetenschap in hare
 vreedzame tempels wordt verdoofd door het schel weërklinkende

krijgsrumoer: mogen wij ons gelukkig heeten, dat het lieve vaderland de volle zegeningen geniet eener ongestoorde rust. En het is ons wèl om het harte, als wij zien op den dierbaren geboortegrond, en met de herinnering aan een roemrijk verleden het blijde besef mogen paren, hoe rijk beweldadigd ook het heden voor Nederland is; als wij gedenken, hoe ònze vrijheid, ònze nationale zelfstandigheid.

Trippeltrippeltrippeltrap... Maar hier gaat het dus niet om zachtjes gaande paardevoetjes die Nederland en de Maatschappij stilletjes voorbij gaan, maar om uitblijvend hoefgedender van oorlogsrossen. Gedruis in de verte, daar bleef het bij.

De negentiende eeuw is voor Nederland vanaf 1813 op de Tiendaagse Veldtocht na een eeuw van vrede, die maar liefst tot 1940 zou duren. Neem het de Nederlandse burgers, en ook de notabele leden van de Maatschappij eens kwalijk dat ze zich in die periode verheugden in hun ongestoorde rust. Intussen is het nationalistische aspect niet afwezig in de toespraak van Matthias de Vries, de belangrijkste maker van het monumentale *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. We beluisteren een echo van de Grondwet-toespraak van kerkhistoricus en voorzitter Kist uit 1848. Wij in Leiden, bakermat van de wetenschap, bakermat van de Maatschappij, waren daarenboven de eersten met een heuse Grondwet. En als het om de Noordelijke Nederlanden gaat – wij Nederlanders waren eerder een nationale eenheid dan de Italianen, die er nu nog steeds voor moeten vechten.

Jan Veth, Matthias de Vries, taalkundige, niet gedateerd

BRUTE VORST, BREKELIJK NAGESLACHT

Aan het hoofd van de natie staat de koning. In de marge van de Nederlandse samenleving begint men zo rond 1860 weliswaar aan diens aanzien te morrelen – in vrijdenkersclubs als ‘De Dageraad’ en de subversief-erotische pers, Multatuli in zijn aanspraak aan de koning in *Max Havelaar*. Het boosaardige, brute karakter van Willem III geeft daar ook alle aanleiding voor. Maar over het algemeen wordt het huis van Oranje toch geëerd, zeker in de Maatschappij. Al moeten we misschien bedenken dat de koning óók wordt gezien als potentieel geldschietter voor literair-historische projecten of onderhoud en uitbreiding van de Maatschappij-bibliotheek. Zo schenken koning Willem III en de leden van zijn gezin ‘milde gaven’ voor het bij het eeuwfeest van de Maatschappij in 1867 gestichte fonds, waarvan de rente als geldkraan voor de Maatschappij moet dienen. Maar we hoeven niet al te zeer aan de Maatschappelijke oprechtheid te twijfelen bij de woorden die voorzitter J.J. Prins in 1885 uitspreekt, als hij stilstaat bij de dood het jaar daarvoor van Prins Alexander, de laatst levende van de drie hoogst sterfelijk gebleken zoons van Willem III:

Anonieme fotograaf,
*Prins Alexander opgebaard op
een praalbed*, 1884
(Prins Alexander was erelid
van de Maatschappij)

Hoe is de toekomst van het geliefde stamhuis van Oranje, en daardoor ook die van ons dierbaar Vaderland verduisterd! Wij heffen het oog tot Hem op, die het lot der volken en der Vorsten regelt, met de bede op de lippen, dat het Hem behagen moge, onzen geëerbiedigden Koning nog lang te bevestigen op zijnen troon en de nog zóó jeugdige telg van zijnen tweeden echt met Hare moeder, onze beminde Koningin, te nemen onder Zijne hooge bescherming, opdat zij, voorspoedig opgegroeid, eenmaal met wijsheid regeere over onze kinderen en ons nageslacht.

Nu is er alleen nog de in 1880 geboren Wilhelmina als troonopvolgster; Nederland wordt vanaf de dood van Willem III in 1890 bestuurd door een vrouw. Twee om precies te zijn. De bij haar troonsbestijging tienjarige vorstin wordt bijgestaan door koningin-moeder Emma. Hoe valt dit in de uitsluitend door mannen bevolkte⁷ Maatschappij? Opmerkelijk goed. Voorzitter en rechtshistoricus S.J. Fockema Andreae zal het op de jaarvergadering 1891 zo uitleggen:

Overwonnen zijn gelukkig de middeleeuwsche, deels leenrechtelijke begrippen, die aan vrouwen alle regeermacht ontzegden, toen de hoogste kracht lag in de bekwaamheid om het zwaard te voeren. Het volk leent zijn oor niet meer aan dogmatische spitsvondigheden ten betooge, dat een stamhuis niet door eene vrouw kan worden voortgezet. Het verheugt zich van harte, dat het de volle liefde en aanhankelijkheid voor het Huis van Oranje kan en mag overbrengen op onze jonge Koningin. Allen die het wel met Nederland meenen, zullen doen wat in hun vermogen is, om den

band tusschen onze Vorstin en ons volk te onderhouden en te versterken. En onder hen zullen wij leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde plaats nemen in de eerste rijen.

◀ Anonieme fotograaf,
De Kroningsfeesten in Leiden,
22/23 sept. 1898

ROOKVRIJE RUIMTE

Kennelijk doet de kroning van Wilhelmina de bestuursleden van de Maatschappij zich op het hoofd krabben. Wel een koningin, geen enkel vrouwelijk Maatschappij-lid? In 1892 wordt meteen niet minder dan dertien ‘talentvolle vrouwen’ het lidmaatschap aangeboden.⁸ Dat er in 1893 slechts eentje bij de jaarvergadering komt opdagen, en twee bij die van 1894, doet niets af aan de warme woorden van voorzitter W.C. van Manen, in het dagelijks leven Leids hoogleraar in Oud-christelijke Exegese:

Ik acht het een geluk ‘de vrouw’ van harte welkom te heten in onzen kring. Haar naam had sedert jaar en dag een te goeden klank in de Nederlandsche letterkunde, dan dat wij haar op den duur den toegang konden en mochten ontzeggen. Maar om zoover te komen, moesten vooroordeelen afgelegd en hinderpalen uit den weg geruimd worden. Dat dit eindelijk vóór twee jaar is geschied, geeft stof tot dankbare blijdschap aan allen die den vooruitgang liefhebben. Wij juichen niet meer met den geschiedschrijver onzer eerste honderd jaren: ‘Nooit nam de Maatschappij vrouwen onder hare Leden op, niet uit minachting, maar omdat zij de schoone sekse voor te bescheiden hield, om in eene Vergadering van louter Heeren zitting te nemen.’ Wij brandmerken deze drogreden. Wij duchten geen schade van haar plaats nemen aan onze zijde, noch voor haar hoog geprezen en ook door ons bijzonder gewaardeerde ‘bescheidenheid’, noch voor onze, d.i. nu voor der heeren vrijheid in spreken en doen. Wat onwelvoegelijk zou zijn in het gezelschap van verstandige en eerbare vrouwen, komt ook niet te pas waar wij zijn onder mannen, hetzij in een deftige vergadering of aan een vrolijken maaltijd. Wij maken zelfs geen uitzondering voor de schijnbaar onschuldige liefhebberij van zooven, het rooken. Wij laten dit natuurlijk voortaan in onze vergaderingen, en doen ons intusschen te goed aan het dubbele voorrecht, aldus door de tegenwoordigheid van ‘de vrouw’ in ons midden verkregen, dat de lucht, die wij inademen, minder spoedig bedorven is, en dat wij niet langer hinderen vrienden en vreemden, vertegenwoordigers van het sterkere geslacht, die den tabaksdamp niet kunnen verdragen. Zoo helpt en helpe ons meer en meer de vrouw, ook in dezen kring, door haar gewaardeerde tegenwoordigheid en krachtige medewerking, de waarde verhoogen van ons letterkundig gemeenschapsleven.

Betsy van Manen,
Willem Christiaan van Manen,
1915

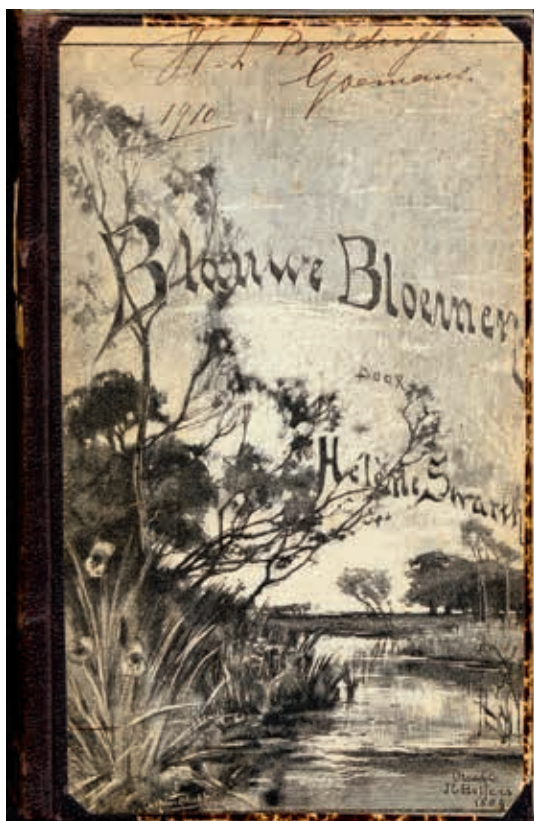
Een lang, maar mooi citaat. Naast de luchtverfrissende werking van de vrouwelijke aanwezigheid is er nog iets anders dat opvalt, en dat lijkt een breuk in de Maatschappij-traditie, als het gaat om de keuze van haar leden. Een van de weinige vrouwen uit het rijtje die letterkundige arbeid had verricht (de bezorging van een verkorte uitgave van Wolff en Dekens *Willem Leevend*)⁹ is Jacoba van Westrheene; voor de rest schrijven de dames romans of (Hélène Swarth) gedichten. Opmerkelijk is verder de uitverkiezing tot Maatschappij-lid van Elise van Calcar, die naast het nodige literaire werk notabene ook nog eens de feministische boeken *De dubbele roeping der vrouw* (1873) en *Eigen meester blijven* (1878) had gepubliceerd. Het kan zijn dat de heren bestuurders vooral onder de indruk waren van haar zesdelige *Onze ontwikkeling, of de magt der eerste indrukken* (1861-1862), *Sophia Frederika Mathilda, koningin der Nederlanden, als vorstin en moeder geschetst* (1877) of *Fröbels methode tot natuurlijke en harmonische ontwikkeling van lichaam en geest. Een boek voor moeders* (1875).

DRINGEN OP DE STOEP (OF NIET)

Het lidmaatschap van de Maatschappij was lange tijd voorbehouden aan wetenschappers. Historici, letter- en taalkundigen. Gravers, geen scheppers, om het zo eens uit te drukken. Bilderdijk mocht destijds dan vooral dichter zijn, maar bewoog zich tevens (hoe onberaden ook met zijn malle etymologieën) hartstochtelijk op taalkundig terrein. Dat gaat veranderen tegen het einde van de negentiende eeuw. Voorzitter W.C. van Manen refereert hieraan in zijn openingstoespraak van de jaarvergadering in 1894:

Schrijvers en dichters komen niet in aanmerking voor lidmaatschap, omdat onze Maatschappij is een wetenschappelijk lichaam, geen kunstkring. Het is reeds erg genoeg, dat zij zich naar de letterkunde noemt, en voor het oogeblik nog kan gebeuren, wat verleden jaar, bij de eerste benoeming van dames-leden, is geschied. Toen werd, gelijk men zich herinnert, de eenige vrouwelijke kandidaat, wier aanspraken bestonden in zeer geprezen en, naar ik hoor, bijzonder verdienstelijke bijdragen tot de wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal, juist niet gekozen werd, terwijl van alle kandidaten, een dichteres de meeste stemmen op zich vereenigde.

Ik denk dat Van Manen hier doelt op Hélène Swarth, die met haar horticulturele somberheid in dichtbundels als *Eenzame bloemen* (1883), *Blauwe bloemen* (1884), *Passiebloemen* (1891) of *Bloesem en vrucht*, (1893) de tranen had doen stromen. Ze vond overigens niet alleen waarderend bij voorzichtige dames en heren van de gevestigde smaak (laten

we het voor het gemak ‘Maatschappij-types’ noemen) maar, wonderbaarlijk genoeg, aanvankelijk ook in kringen van de ‘jongste letterkunde’ (zeker bij Van Deyssel¹⁰). Van Manen brengt het voorzichtig, maar ik meen dat hij in de volgende passage toch een opening biedt om het als schrijver of dichter tot Maatschappij-lid te kunnen brengen. ‘Wie de Nederlandsche letterkunde bevorderen, met woord of daad, als schrijvers en dichters; als beoefenaars van geestelijke wetenschappen, onverschillig welke; dat zij de plaatsen zullen innemen van wie ons door den dood, of op andere wijze, zijn ontvallen.’ Interessant, we gaan nog zien of Kloos, Van Deyssel, Gorter, Verwey en hun Tachtigers-vrienden zich gaan verdringen op de stoep van de Maatschappij, om als eerste binnen te mogen.

Dichtbundels van Hélène Swarth uit de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

DUITSERS, CHOLERA

De lidmaatschapskwestie stuwde mij voort tot bijna aan de eeuwwisseling, maar laten we niet te snel gaan. In het kader van de Ripuarische kwestie die toenmalig voorzitter N.C. Kist in 1848 zorgen baarde kwam een geopolitieke dreiging ter sprake, eveneens van Duitse zijde. Onder kanselier Otto von Bismarck was de lappendeken van Duitse staatjes

"Kaart der Stad Leiden aan-
wijzende de sterfte aan cholera
en typhus gedurende de jaren
1853-1869 benevens sommige
ophopingen van schadelijk vuil".
Plattegrond met verklaringslijst
over ziektegevallen per
gedeelte van de stad

in banden van Pruisisch ijzer geslagen, de basis van de Deense duim aan het Europese continent (Sleeswijk en Holstein) werd geannexeerd (1864), de macht van Oostenrijk werd vervolgens gebroken en Frankrijk verslagen in de door Bismarck geprovoceerde Frans-Duitse Oorlog (1871), waarbij Elzas en Lotharingen werden ingepikt. Het Duitse Keizerrijk was in hetzelfde jaar een feit, en dat Rijk leek heel erg hongerig.

Vanaf 1848 wordt die dreiging tot in de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde voelbaar ervaren. Voorzitter M. de Vries in 1867:

De reusachtig aangewassen macht van een krijgshaftigen nabuur begon dreigend te worden voor het vreedzame land, dat wij bewonen. Wat zou er worden van onze vrijheid, van onze zelfstandigheid, indien eenmaal ook tegen ons de wapenen werden gekeerd?

De angst blijft. Tekenend zijn de talloze requesten – nog in 1890 – die rusteloos Atjeh-veteraan en rijk ondernemer Henry Tindal (1852-1902) aan de Staten-Generaal richt, waarin hij waarschuwt voor een Duits bombardement vanuit zee op Den Haag. De vanzelfsprekendheid van Nederland als natie is in die dagen veel minder groot dan tegenwoordig. Het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden van 1813 is in 1830 alweer geschiedenis. En dat Limburg na de boedelscheiding van Noord en Zuid nog in ons koninkrijk is gebleven is te danken aan de halsstarige verdediging van de vesting Maastricht tegen de opstandige Belgen door infanteriegeneraal B.J.C. baron Dibbets. Alles bijeen voldoende redenen om te streven naar een versterkt *intern* nationaal bewustzijn. We vinden dit voornemen – maar het is óók gevoel – tot in de wortels van de Maatschappij terug.

In 1866 waren het echter niet de Duitsers die onze grenzen binnenvielen, maar een onzichtbare vijand: de cholera. Men vraagt zich meteen af wat de kwaliteit van het drinkwater was op de jaarvergaderingen van de Maatschappij. Want besmet drinkwater is de bron van deze epidemische aandoening. Hoewel Eugène Sue in zijn roman *Le Juif Errant* (1844) al verband had gelegd tussen cholera en drinkwater, wilde de medische stand hier pas in 1855 aan, na lezing van de tweede druk van *Essay on the Mode of Communication of Cholera* door de Britse arts-wetenschapper John Snow. De epidemie sloeg toe in de maanden waarin gewoonlijk werd jaarvergaderd, en uitgerekend 1866 was jubileumjaar: honderd jaar Maatschappij! Kalm beleid van het bestuur leidde tot de volgende oplossing. Er werd weliswaar bijeengekomen, maar voor de veiligheid in oktober. Uit respect voor de cholera-slachtoffers werd pas het jaar daarna gejubeld en geklonken.¹¹

DE MAN MET DE HAMER

Een grote rede laat je houden door een groot man. Matthias de Vries dus, een van de boegbeelden van de Maatschappij. Multatuli mocht dan schrijven ‘De domheid om onze taal die aan ‘t groeien is, in ‘t keurslyf van een woordenboek te steken, is te bespottelyk om er by stil te staan’. Wat De Vries in 1864 begon (de voltooiing van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* duurde tot 1998) is niettemin een van de grootste taalkundige monumenten uit de Nederlandse cultuur. Omkijken moet in een herdenkingsrede, dat begrijpt De Vries ook:

Hoe licht had de woelige stroom eener zoo beweeglijke eeuw noodlottig kunnen worden voor eene vereeniging als de onze, schijnbaar slechts door een lossen band omstrengeld. Hoe licht had zij kunnen bezwijken door de ongunst der tijden, door de hitte der burgerlijke partijchap, of door den strijd der meeningen op letterkundig gebied. Hing haar niet het zwaard boven ‘t hoofd, haar die vaderland en nationaliteit in hare banier had geschreven, toen het vaderland, van zijne vrijheid beroofd, onder vreemde overheersching zuchtte, en onze nationaliteit scheen te zullen verstikken onder het juk van den geweldenaar?

We voelen de draai al aankomen, en hij komt: ‘Maar ook dit gevaar, als zoovele andere, kwam onze Maatschappij gelukkig te boven.’

Natuurlijk waren er andere heikelheden. Rot van binnenuit bijvoorbeeld. Kritiek op de ‘Leidse cirkel’: het beeld van de Maatschappij als huis waarvan zelfs voor haar eigen (buiten)leden de blinden potdicht zitten.¹² ‘Dubbel moeten wij ons hoeden voor dat laatste verwijt.’ Hoe? Gewoon negeren. ‘Wij weten van welke zijde die komt, en troosten wij ons met de gedachte dat ondank ‘s werlds loon is.’ En ‘volgaarne erken ik, dat ook in onze Maatschappij niet alles goud is wat er blinkt. Zij heeft hare tijden van verflauwing en verslapping gehad; somtijds scheen zij den ondergang nabij. Zij heeft, nog bij onze heugenis, een tijdperk gekend van werkeloosheid, ja, erger nog, van wel eens beuzelachtige liefhebberij.’ Als er een ding is waar op zijn minst Maatschappij-voorzitters geen last van hebben is het zelfkritiek. Meestal in het kader van een peptalk – waar is een voorzitter anders voor?¹³ Ook hier:

Hoeveel heeft onze vereeniging niet gedaan, dat zich niet laat naciijferen of in bepaalde feiten aanwijzen; hetzij door de kennis, die zij verspreidde, hetzij door opwekking, aanmoediging, voorbeeld, bijstand, bescherming. Daarbij hare bibliotheek, met groote zorg en kosten bijeengebracht, in de laatste jaren vooral in klimmende mate verrijkt, door vreemde kenners hoog geroemd, wier schatten zij, met onbekrompen mildheid, ook buiten den kring harer leden, voor iedereen ten dienste stelt.

Petrus Johannes Arendzen,
*Josephus Albertus Alberdingk
Thijm*, ca. 1889
(zie noot 13 op p. 217)

Zegt mij: is onze Maatschappij ontrouw geweest aan hare leus: de bevordering der Nederlandsche letterkunde?

Horen we hier iets verongelijks? De vraag stellen is... Natuurlijk, de grote drie van de Maatschappij worden weer eens aangehaald, 'wat daarbuiten ligt, behoort niet tot ons gebied'. Waar streefden we ook alweer wel naar?

De bronnen op te sporen en toegankelijk te maken, waaruit de kennis moet worden geput; onderzoekingen uit te lokken, om de verkregene kennis door vergelijking en nadenken uit te breiden, te bevestigen of te zuiveren; dat alles ordelijk in te richten, altijd te rade gaande met de behoeften van den tijd, met de hoogte die men bereikt heeft; overal, waar in gelijken geest gearbeid wordt, medewerking en hulp te verleen, hinderpalen uit den weg te ruimen, door opwekking en voorbeeld aan te moedigen; geene gelegenheid ongebruikt te laten ter verhooging van den bloei der vaderlandsche wetenschap.

Met als overwegend ideaal: 'De kennis des vaderlands moet het eigendom worden der geheele natie; zij moeten, als een bezielend beginsel, alle aderen van het volksleven doordringen.'

Waar doen we het voor? Duidelijk. Waar gaan we het *van* doen? Dat blijft de vraag. Er is het Fonds. Het werd gesticht op een niet erg gunstig moment; toch is een kapitaal van ruim 6000 gulden bijeengeharkt. Nog flink wat 'wanneer men bedenkt dat de inschrijving plaats had in het rampspoedige jaar 1866, te midden van oorlog, cholera, veepest en aanhoudende daling der openbare schuldbrieven.' De rente valt niet meteen als stortregen in de Maatschappijkas. De internationale context blijft onzeker, maar

Nu de rust en kalmte zijn wedergekeerd, moeten wij trachten ons meer en meer de achting van Europa waardig te maken. In een tijd, waarin het recht der nationaliteiten meer dan ooit wordt erkend, waarin de openbare meening zulk een machtige hefboom is geworden, kan ook een klein volk sterk zijn, wanneer het zich zelf eerbiedigt en den eerbied der beschaafde natiën weet te verwerven of te behouden. Ziet, broeders, juist dat is de taak, waaraan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde is toegewijd! Dat zij groeie en bloeie, dat zij zich krachtig ontwikkelde! Zoo zal zij niet alleen kennis en beschaving, licht en leven verspreiden, maar ook medewerken tot de heilige zaak: de handhaving van het vrije Nederland!

Dan komt er een mooi moment. De voorzitter loopt na zijn bezielende jubelspraak – ere wie eer verdient – terug naar zijn stoel aan de bestuurstafel. Er ligt een verrassing klaar:

Een mahoniehouten kistje met zilveren plaat, waarop gegraveerd staat: Den Voorzitter van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, waarin door een der aanwezige leden, die verzocht had niet genoemd te worden, was aangeboden een fraai bewerkte ebbenhouten hamer met twee zilveren banden versierd, op een van welke gegraveerd is: *Herinnering aan het Eeuwfeest van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1867*, terwijl op den anderen te lezen staan de woorden van Bilderdijk: *Leid, beheersch en voer ons op/ Tot den hoogsten glorietop,/ Orde! 's hemels sceptervoerder*.

's Hemels sceptervoerder, wie wil dat niet zijn? De voorzitter aanvaardt dit anonieme geschenk dan ook in dank, en uit de wens 'dat deze Voorzittershamer steeds getuige zal mogen zijn van de beste orde, overeenkomstig de ingegraveerde woorden van Bilderdijk'. Zo is er een neutrale Maatschappij-waarnemer in het leven geroepen, die doet denken aan de verteller in Willem Jan Ottens roman *Specht en zoon* (2004): het lege canvas van een kunstschilder. De voorzittershamer ziet alles, hij is er bij.

Peter Sigmond (fotograaf),
Voorzittershamer van de
Maatschappij der Nederlandse
Letterkunde met bijbehorend
kistje

Anonieme fotograaf,
 Langebrug gezien van
 Steenschuur naar het
 noorden (Zonneveldstraat)
 met rechts het Nutsgebouw,
 Langebrugschool,
 en Petruskerk,
 begin 20ste eeuw

DE LEIDSE CIRKEL

Het Leidse karakter van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde is manifest. De bibliotheek van de Maatschappij is gevestigd in de sleutelstad, jaarvergaderingen worden stevast aldaar gehouden. De Leidenaren onder de leden vormen immer een meerderheid onder de aanwezigen, waardoor men ook van 'Leidse besluitvorming' kan spreken. In 1876 lijkt voorzitter van dienst Robert Fruin de brave buitenleden zelfs te beledigen:

Het is een goed gebruik, dat de leden van buiten af, die de Maatschappij meer versieren en steunen dan medewerken aan haar taak, althans eenmaal 's jaars zich hier vereenigen, en zich herinneren dat ook zij tot onze medeleden behooren.

Oók welkom, na een moeizame reis per koets of trein. Natuurlijk werd er door de buitenleden regelmatig gemord. Danmalig voorzitter Matthias de Vries meent in 1880 de Leidse hegemonie nog maar eens aan te moeten snijden en komt tot een mooie ronde redenering:

Maar, roept men mij toe, is dan niet de werkkring onzer Maatschappij te uitsluitend binnen Leiden beperkt? Zou het niet wenschelijk zijn dat overal, waar een voldoende aantal leden aanwezig is, afdelingen werden gevestigd, om telkens nieuwe werkzaamheid te kweken en den invloed onzer vereeniging uit te breiden

over het geheele vaderland? Ongetwijfeld. Maar eilieve, is dan het oprichten van dergelijke afdeelingen thans buitengesloten? Integendeel, onze Wet heeft uitdrukkelijk bepaald, dat de leden buiten Leiden in hunne woonplaatsen vergaderingen kunnen houden in den geest onzer Leidsche maandelijksche bijeenkomsten.

Vrijheid, blijheid, eigen intitatieven. Máár 'in den geest onzer Leidsche maandelijksche bijeenkomsten'. Inderdaad, een mooie ronde cirkel.

VULKAAN UITGEDOOFD

Erg dynamisch kun je de handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in de jaren zeventig van de negentiende eeuw niet noemen. Het wordt op de jaarvergadering van 1872 met zoveel woorden geconstateerd: 'Voornamelijk lotgevallen heeft de Maatschappij niet gehad.' Sprekend voorzitter J. de Wal is ook zelf zeker niet de meest enerverende keuze, met zijn krachteloos geneuzel over het vigerende kiesstelsel van de leden – moet de vergadering het doen, of het bestuur? Gedurende de jaren zie je trouwens toch dat de formele kanten – de Wet – van de Maatschappij omslachtig aandacht krijgen, wat door een enkele voorzitter aan de kaak wordt gesteld. Natuurlijk veranderen die dingen in de loop der jaren, maar ze zijn bijzonder hardnekkig.

Klein bier in dit decennium. Hoewel... Een minister schenkt zeshonderd zilveren guldens voor een *Uitlegkundig woordenboek* op de *Werken* van P.C. Hooft. Mooi. Nog een schenking: letter- en geschiedkundig en hooggeacht medelid H.J. Koenen verrast met zijn toezending van een welgelijkend borstbeeld van dichter Isaác da Costa.¹⁴ Past naast dat van de bustes van Bilderdijk en dichterdijk, Vlaams kopstuk Jan Frans Willems in de bibliotheek. Prachtig.

Geldgebrek toch. In 1871 sluit de Maatschappij-begroting met een tekort van f 340,-. Te veel boeken gekocht voor de bibliotheek? 'Integendeel, de staat der kas heeft ons niet eens vergund, eenig boek aan te koopen met uitzondering der vervolgwerken.' Men blijkt te hebben 'misgetast in onze raming der kosten van 't drukwerk'.

In 1873 zucht voorzitter M. de Vries alweer:

De oude Archimedes zeide: 'geef mij een steunpunt, en ik zal het heelal van zijne plaats rukken.' Ik zeg, bescheidener en met meer zekerheid: 'geef ons in ruimte het slijk der aarde, en wij zullen u eene Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde scheppen, waarop het vaderland trotsch mag zijn'.

Er is een ander probleem. De Maatschappij komt niet slechts jaarlijks bijeen. Er zijn ook de maandvergaderingen met lezingen. Maar 'niet

dan met groote moeite kon 't Bestuur in 't afgeloopen jaar er in slagen de spreekbeurten voor de maandelijksche vergaderingen vervuld te krijgen.' Heeft men geen zin? Nee, 'te ver gedreven bescheidenheid' is de oorzaak. Het zou kunnen.

Ook 1874 is een jaar van traag vloeiende stroop. 'Kwijning en werkeloosheid verlammen meer en meer de kracht van de Maatschappij,' zegt jaarvoorzitter De Vries tegen de leden die op het eten zitten te wachten. Hij wil niet zeuren,

en misschien acht gij het weinig in overeenstemming met de feestelijke stemming, waarin gij herwaarts zijt opgekomen. Maar wat spreek ik van feestelijke stemming? Het is alsof bij u allen het bewustzijn begint te ontwaken, dat wij geene reden hebben om feest te vieren.

Hoe komt hij op dat idee? 'De gezellige maaltijd, waarmede wij onze jaarlijksche bijeenkomst plegen te besluiten, heeft ditmaal – voor het eerst sedert de stichting onzer Maatschappij – zoo weinig deelnemers gevonden, dat het niet doenlijk geweest is dien aan te richten.' Oef, geen eten!

Het volgend jaar is er een groots gevierd jubeljaar van de Leidsche Hoogeschool en wordt de jaarlijkse Maatschappij-bijeenkomst 'in het feestgewoel der burgerij verzwolgen.' Het zit niet mee. Maar de onvermoeibare De Vries probeert de aanwezige leden met een stevig woord toch weer op te peppen.

Robert Fruin doet het jaar daarop opnieuw een poging, maar of zijn toon nu voor ieder zo aangenaam is, is de vraag – ik liet hem de buitenleden al beledigen. In eerste instantie zegt hij dat het gevoel van kwijning voortkomt uit te hooggestemde idealen. Vanuit veel minder opgeschroefde verwachtingen kan hij dan ook zeggen: 'De toestand, waarin de Maatschappij verkeert, komt mij voor niet ongunstig te zijn.' Hij relativeert dit meteen door langjarig Maatschappij-lid Jacob Geel¹⁵ aan te halen:

Een onzer waardigste medeleden van voorheen, de auteur van *Onderzoek en Phantasie*, heeft eens de hedendaagsche letterkundige maatschappijen vergeleken bij uitgebrande vulkanen, weleer vol vuur en kracht en niet zonder siddering te naderen, doch thans uitgedoofd en in rust verzonken, een geliefde pleisterplaats van vermoeide touristen. Een geestig beeld voorzeker en stellig ten halve juist. Tegenwoordig zijn onze genootschappen voor den gewonen wandelaar even goed als voor den beproefden bergbeklimmer toegankelijk, en van vulkanische uitbarstingen wordt men niets meer gewaar.

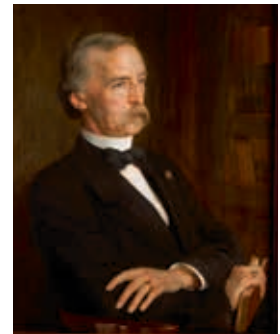
De Maatschappij dus ook een dode vulkaan? Klachten genoeg. ‘De wijze, waarop ge uwe leden kiest, voegde men ons toe, is ten eenen male verkeerd; zij waarborgt geene goede keuzen, maar laat alles over aan het blinde toeval of aan de kuiperij van hen, die voor hunne vrienden stemmen weten te werven.’ Fruin maakt hier meteen korte metten mee: ‘Die verwijten, worden inzonderheid door leden geuit, die op geen enkele andere wijs hun belangstelling in de Maatschappij be- toonen.’ Maar als we Matthias de Vries mogen geloven zijn het niet al- leen klagers in eigen gelederen, maar fungeert de Maatschappij zo on- geveer als Kop van Jut:

Het is een eigenaardig verschijnsel, dat het bijna altijd onze Maat- schappij der Nederlandsche Letterkunde is, die het ontgelden moet. Andere vereenigingen van gelijken aard blijven veelal bui- ten schot. De Leidsche Maatschappij alleen is het voorwerp der openbare critiek. Alles, wat men tegen haar aanvoert, moge even- zeer gelden van andere genootschappen: zij, zij alleen heeft den aanval te verduren. Is het, omdat zij de oudste is van onze letter- kundige maatschappijen, en dus op haar, die andere behoorde voor te gaan, eene dubbele verantwoording rust? De aandacht echter, die men haar wijdt, is het beste bewijs dat men toch nog levenskracht in haar erkent en niet wanhoopt aan hare toekomst.

De laatste volzin klinkt toch niet erg overtuigend.

De Maatschappij zou verder niet alleen oud maar ook ouderwets zijn. Op dat laatste verwijt gaat in 1878 jaarvoorzitter C.P. Tiele in. De- ze liberale theoloog haalt het oude spook der prijsvragen uit de kast. Kunnen ook de tot dan toe buiten de Maatschappij gehouden schrij- vers en dichters worden aangezet tot nieuwe hoogtepunten? Hun toe- treden zou de Maatschappij op zijn minst verbreden. Over een opening voor literaire leden horen we hem echter niet meer, en hij jaagt het prijsvraagspook weer meteen terug de kast in:

Arme dichters, die daaraan hun bezieling moeten te danken heb- ben! Arme letterkunde, die, als ze kwijnt, slechts door dit kunst- middel zou kunnen herleven! Die waarlijk bedeed is met de gaaf der poëzie, die in zich iets voelt van dat heilige vuur, dat den kun- stenaar kenmerkt, zelf zal hij zijn weg wel vinden of maken. Hij weet, dat geen eermetaal in staat is, aan zijn werk de onsterfelijk- heid te verleenen. Hij herinnert zich, dat een menigte met goud bekroonde prijsverzen uit den tijd toen ‘de kunst door arbeid verkregen’ werd, thans niet veel meer dan scheurpapier zijn [sic] geworden. Liever dan zijn werk te laten stempelen door de goed- keuring eener letterkundige maatschappij, laat hij het oordeel aan zijn volk en aan het nageslacht.

Pieter de Josselin de Jong,
Cornelis Petrus Tiele,
hoogleraar Godgeleerdheid te
Leiden, 1903

Anoniem, *Viering van het driehonderdjarig bestaan van de Leidse Universiteit in de Pieterskerk in 1875*

Toen Freud in 1902 naar Napels reisde voor een zielkundig congres wilde hij per se de Vesuvius zien. Een eerste aanblik was een teleurstelling. 'Er raucht nicht!', noteerde hij. En de Maatschappij? *Raucht sie* van 1870 tot 1880? We aarzelen.

ONDER PUIN EN AS

Een vulkaan is een moeizaam beeld als het om boekenbezit gaat, maar als we in een overigens nogal uitgeblust decennium naar vuur zoeken, dan betreft dat toch de bibliotheek van de Maatschappij.¹⁶ De ambities omtrent 'die kostbare verzameling, die, met de mildste mildheid beheerd, meer en meer nut sticht', zijn met de jaren en de omvang ervan gegroeid. Ambitie. Tot welke hoogte die reikt is wordt in 1876 geschetst door Robert Fruin: 'Alle producten der Letterkunde, zoowel de middelmatige of slechte, als de voortreffelijke. Zelfs die boeken, die nooit geschreven, laat staan gedrukt hadden behooren te worden.'

Mooi plan, met een interessante categorie, die laatste. Waar zou Fruin aan denken? A. Heybloms *Ongelukkig geluk* (1755) of K. van Alkemade's *Papagaay-schieten* van een eeuw eerder? Doelt hij op een zeventiende-eeuwse bundel *Gedichten over het eeten van fruit, van suyster en de kruidt; 't slachten der beester, verkiezinghe van 't vleesch; de vogelen; over melck, boter, eyeren, enz; verscheydenheit der visschen; het water; de wijn; de taback-blaser; van sout; beweginge en de ruste des lichaems; van slapen ende waken*? Of was vrijgezel Fruin van mening dat werk van bij voorbeeld de toenmalig beruchte eroticus Pieter Boddaert óók een plaats in de Maatschappij-bibliotheek verdiende? En wat te doen met Bilderdijs onder het pseudoniem Hendrik Riemsnijder gepubliceerde *Galante dichtluimen*, al was het maar de herdruk uit 1859. Of een onbehoorlijk werkje als Van Lenneps *Offeranden op het altaar van Amor en Venus* (1860)? Fruin lijkt ze te willen kunnen vinden in de Maatschappij-bibliotheek, en dat is weer een bijzonder goed plan.

De bibliotheek is zowel het pronkstuk van de Maatschappij, als het zorgenkind. De huisvesting is een probleem, zo constateert men in 1867 angstig. Die is 'lijnrecht het tegendeel van wat men hecht, sterk en weldoortimmerd pleegt te noemen; omringd van een aantal vertrekkers met brandende gaslichten en gloeiende kachels.' Men moet daar bij binnenkort verhuizen. 'Waar zullen wij dan heentrekken? Indien eenmaal – wat de Hemel verhoede! – een noodlottig uur deze lichte en ondicte muren ineens deed storten en onze zoo te recht beroemde boekerij onder puin en asch begroef, welk een kreet van ontzetting zou er in Nederland opgaan!'

De huisvestingsproblematiek wordt opgelost. Het Maatschappijbestuur heeft een principeovereenkomst gesloten met de Academische Bibliotheek ter stede. Nu moeten de leden nog vóór stemmen. Het lijkt een prachtige oplossing voor een slepend probleem, en je vraagt je

af of het pleidooi dat voorstander Robert Fruin afsteekt niet een tikje overbodig is. Het gaat echter niet alleen maar om een veilig nieuw onderkomen, de bibliotheek komt nu tevens onder de reglementen van de Academiebibliotheek te vallen, en dat betekent dat de Maatschappij-verzameling ook voor niet-leden toegankelijk zal zijn. Het voorstel wordt aangenomen.

Zo wordt langzaam, vanaf half jaren zeventig van de negentiende eeuw héél erg langzaam een ontwikkeling zichtbaar, waarin de Leidse Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde – in de jaren dat alle grote steden van hun wallen openbaar toegankelijke parkachtige wandelroutes (singels) maken – aanstalten maakt haar eigen bolwerken te slechten.

Jan Goedeljee (fotograaf),
*Gezicht op de universiteits-
bibliotheek te Leiden, ca. 1880*

KRINGSPIERGYMNASTIEK

De wijsheid van nu, met terugwerkende kracht – de beroemde valkuil voor de geschiedschrijver. Het is verleidelijk de geschiedenis van de Maatschappij voor te stellen als bevolkt door *tight asses*. Ons-kent-ons-mensen die zichzelf en elkaar bezighouden met historisch graaf- en spitwerk, cluborganisatie (de Wet), en toespraken die geen einde kennen. ‘*Tight asses!* De Maatschappij als Vereniging voor Kringspiergymnastiek!’ Wat betreft het nationale of zelfs nationalistische aspect van de Maatschappelijke beslommeringen: ik heb er al het een en ander over gezegd in verband met bedreigde grensgebieden. Tegelijkertijd was men als lid ook wetenschapper. En juist als het gaat om filologie en teksteditie, etymologie, oudheidkunde – kernactiviteiten van de Maatschappij – was de geschiedenis niet veel ouder dan het Koninkrijk der Nederlanden zelf. Ontspannen zelfvertrouwen? Men denkt toch eerder aan een gespannen endeldarmuitgang.

In de jaren zeventig biedt de Maatschappij een weinig vulkanische aanblik, maar als Robert Fruin in 1882 spreekt over ‘de som der verichtingen van een ledenrijke Maatschappij’ lijkt het ‘Er raucht nicht!’ wederom actueel: ‘Hoe weinig door zooveel krachten tot stand gebracht’. Fijn dat de grote Shakespeare-vertaler L.A.J. Burgersdijk dat jaar helemaal uit Deventer is gekomen om zijn *Macbeth*-vertaling op de jaarvergadering voor te dragen, maar ‘jammer dat niet meer belangstellenden van zijn voordracht hebben genoten.’

Meer lamlendigheid. Er bestaat nauwelijks animo om de door de Wet voorgeschreven Levensberichten te schrijven: ‘Doorgaans moet er bij meerderen worden aangeklopt, eer eindelijk ons aanzoek ingang vindt. In enkele gevallen worden wij overal afgewezen, of afgescheept met een belofte die niet wordt nagekomen.’ En de bibliotheek dan? Die is niet erg aangejongd, maar dat hangt samen met de afwezigheid van een catalogus: ‘Dit maakt ons huiverig om aan te koopen, wat wellicht dubletten zouden zijn.’

Het gaat op en neer, maar dat kan ook aan de waarnemer liggen. Kuenen meent in 1883 dat het kalme voortbestaan van de Maatschappij ‘met werkeloosheid niets gemeen heeft en slechts bij oppervlakkige beschouwing als teken van verzwakking of als insluimering zou kunnen gelden’. Het jaar daarop is kerkhistoricus J.G.R. Acquoy juist erg ingenomen over de ruime opkomst, en niet alleen in 1884: het zijn er meestal tussen de zeventig en tachtig. Overwegend Leidenaren uiteraard, veel leden uit Amsterdam, Haarlem, De Haag en Rotterdam, maar ook mensen uit Utrecht, Arnhem, Deventer, Zwolle en nog verder. Zelfs toen er geen diner was telde men nog 78 leden.

Ik zei al: het kan hem aan de waarnemer liggen. De voorzitter van dienst verklaarde het immers maaltijdloze jaar 1879 uit onvoldoende ledenopkomst.

Moeten er nieuwe leden geworven worden? Met name de kersverse

nieuwbenoemden dragen bij bosjes kandidaten aan. Te veel misschien. 'Ik durf niet zeggen, dat het navolging verdient, wanneer een lid, ten vorigen jare benoemd, terstond een tiental kandidaten opgeeft,' zegt 1885-voorzitter J.J. Prins. 'De markt schijnt dit jaar wel wat overladen met rijp en groen.' Moet de rem er dan op? Dat kan. Er is de Wet:

De maandvergadering, die, volgens art. 7, de lijst vaststelt, heeft dan ook enkele opgaven, als niet in den vereischten vorm geschied, met het oog op art. 4 ter zijde gelegd.

Op en neer. Opvolgend voorzitter, de taalkundige en oriëntalist H. Kern: 'Sedert de laatste algemeene vergadering verstreken is, heeft zich de geschiedenis van onze Maatschappij door niets buitengewoons gekenmerkt.' Het door de Maatschappij uitgegeven, 'openbare' *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal-en Letterkunde* verschijnt toch alweer drie jaar. Hoe staat het daar dan mee?

Het aantal geabonneerden onder de leden neemt gestadig af, en buiten den kring onzer Maatschappij is het debiet altoos gering geweest. Van eenige belangstelling van de zijde der onderwijzers aan lagere en middelbare scholen blijkt weinig of niets.

Dan verschijnt het jaar daarop toch weer *good old* Matthias de Vries, in 1887 al dertig jaar stralend aan het Maatschappij-firmament:

Alle reden om de voorspoed te roemen. Zij werkt met vernieuwen lust en met vernieuwde kracht, en haar arbeid is vruchtbaarder geworden. Zoo vertoonen zich allerwegen de voortekenen van een toekomstigen bloei.

Letterkundig opvolger Jan ten Brink is iets zuiniger, maar positief. 'Terwijl in ons vaderland de zegeningen eener met tijd en vlijt hervormde Grondwet zich openbaren in algemeene verkiezingen voor de Staten-Generaal, zette de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde haar rustig bestaan zonder schokken voort.'

BENAUWD PAARS

We schrijven intussen 1888. De zich in Amsterdam (!) verzamelende, jongste letterkunde van de 'Beweging van Tachtig' is vanaf de oprichting van haar *Nieuwe Gids* (1885) drie jaar op weg. Veel ophef weten de literaire omwentelingsmannen aanvankelijk niet te genereren. Het *l'art pour l'art* dat ze met name later zeggen te hebben uitgedragen komt niet echt uit de verf. Op de jaarvergadering van de Maatschappij in 1888 zegt voorzitter van dienst Jan ten Brink dan ook: 'De wind

Dirk Jurriaan Sluyter (naar Adriaan Ehnlé), *Nicolaas Beets in de pastorie te Heemstede*, niet gedateerd; Beets werd in 1885 benoemd tot erelid van de Maatschappij

Johan Neuman, *Jan ten Brink*, hoogleraar Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1896

Eerste jaargang van
Tijdschrift voor
Nederlandsche Taal-
en Letterkunde, 1881

blaast in onze dagen niet uit den letterkundigen hoek.'

De Maatschappij-leden horen dat jaar voorzitter Jan ten Brink¹⁷ de onder hen vigerende literatuuropvatting gloedvol verwoorden:

Het letterkundig leven is in menig opzicht het hoogste leven. De verhevenste aandoeningen van den geest hebben om zich te uiten een letterkundigen vorm nodig – de Godsdienst jubelt in Psal-

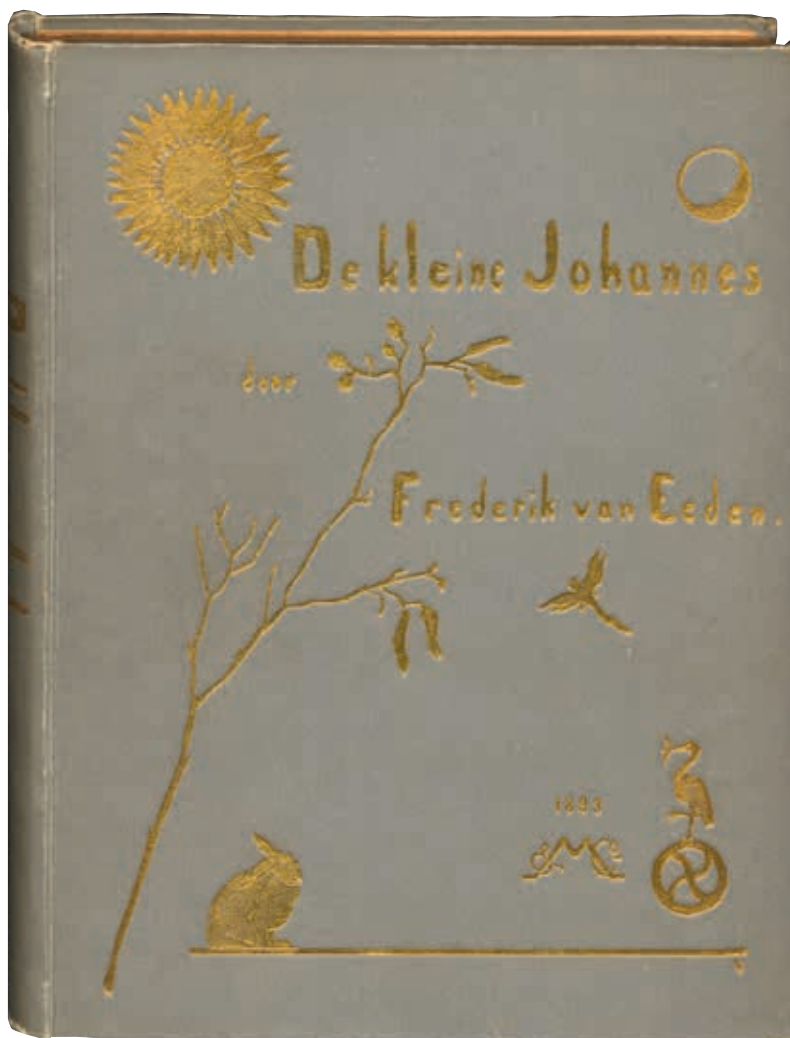
men, de Vaderlandsliefde in nationale Hymnen, de Gerechtigheid spreekt in de pleitrede, de Wetenschap in het Betoog; al de edelste uitingen van de ziel getuigen in het Lied, in het Epos, in den Roman, in het Drama.

Hier openbaart zich de kloof tussen oude en de jongste letterkunde, die in de literaire vorm niet slechts vervoermiddel wil zien, maar de lading zelf. *Gids*-redacteur Van Hall, een Amsterdams politicus die ook in alle mogelijke clubs en verenigingen 'de boel bij elkaar probeerde te houden' had geprobeerd de Tachtigers te incorporeren in zijn eigen, grote netwerk. Het lijkt er even op dat de Maatschappij hetzelfde probeert, door in 1889 het lidmaatschap aan te bieden aan Frederik van Eeden. Een doorbraak in het beleid van de Maatschappij: hij had tot dat jaar alleen maar fictie geproduceerd. De keuze voor uitgerekend deze Tachtiger is weer minder vreemd, want Van Eeden is de minst luidruchtige van het stel, zijn werk het meest traditioneel. De Van Eeden-benoeming zal de Maatschappij overigens weinig genoegdoening opleveren. Voor hij de benoeming accepteert eist hij eerst inzage in de Wet, 'daar ik anders niet weet welke verplichtingen ik aanga.' Twee maanden later stuurt hij het Wets-exemplaar terug: 'ik wensch het aangeboden lidmaatschap niet te aanvaarden.' Hiermee was de poging een lid van de 'jongste school' te incorporeren – als het er al een was – vrijdeld.

Over op de orde van de dag? Er steekt de leden van de Maatschappij toch het een en ander aan Tachtig-graten in de keel. Het zo nadrukkelijk volgehouden 'nationale' ontbreekt bij de Tachtigers, de strijd om het kiesrecht en de opkomst van de S.D.A.P., met name terug te lezen in de bijdragen van *Nieuwe Gids*-redacteur Frank van der Goes, vertonen eerder een internationale tendens. Het 'nationale' ontbreekt ook in proza en poëzie. En dat kunst hier wordt losgekoppeld van de morele, zedelijke ontwikkeling van de mens is voor de traditionele cultuurdragers zoals in de Maatschappij verzameld een hoogst afkeurenswaardige keuze. De jonge schrijvers en dichters zelf houden zich trouwens ook afzijdig van de Maatschappij. Niet alleen Van Eeden heeft het lidmaatschap geweigerd, zo maken we op uit de woorden van J. Verdam tijdens de jaarvergadering van 1900: 'geen van de talentvolste woordvoerders onzer jongste letterkundige kunst' heeft zijn benoeming aanvaard. Schrijnend moet het beslist zijn geweest voor vooruitstrevende Maatschappij-leden: hadden ze hun medeleden eindelijk zover dat schrijvers en dichters binnen mochten, en nu wilden ze niet.

In 1897 wordt voor het eerst uitgebreid aandacht besteed aan de Tachtigers. Niet door de voorzitter, maar door een tweede spreker ter jaarvergadering, een recent ingevoerde gewoonte. Aan het woord is grammaticus C.H. den Hertog, over 'onvrede in de taal- en letterwereld'.¹⁸ Hij ziet weliswaar 'winst onzer taalvormen aan kleur en

Edzard Koning, Band van
De kleine Johannes van
 Frederik van Eeden, 1898

klank en expressiviteit' in bijvoorbeeld Van Deyssels 'wemel-groene boschjes' of 'ver-affe muziek' bij Kloos. Maar ze houden niet meer op met die verdomde verbindingsstreepjes. En afgezien van de beschreven onanie, moet bij de taalkunst in Theo Reeders¹⁹ *Verzen* (1893) de auteur van de *Nederlandsche spraakkunst* (1892) de haren ten berge zijn gerezen:

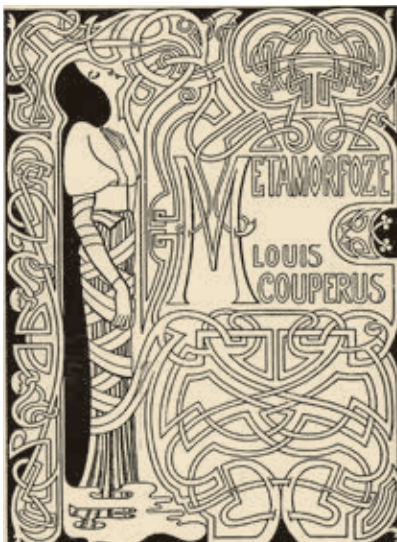
De onstofleke-trilbare-beweeg-zieke-zenuw, boven zijne ziele-angst, wreef zich aan-hem, aan de opperste-zinlijke-vat-happende hoogte van zijn lijf-hitte; de zaad-hittende-vloeing bedekte zijn gezicht, zijn vollen aanschijn de bibberende-oog-stralende gezichts-voeling tegen hem aan; benauwd paars-het zacht feeë-zweve, de rythmische-koorts-ijling der lucht-verhevene, de wit-blind-geslagen-noodlottigen; zweëve licht-vleugel-lichtjes,

licht-trillers, gemijmerde achter-uit-vloeiende stemming, tegen hem aan; de haat-vrees wordt de wildste gloeing, een grijpende bloed-hand, grijpend naar de vleesch-begeerlijke streeling van bloed-lippen gezwel, van zuig-scheurende-zwelling tegen hem indringend de machtige-levende-Passie, de door geen god, geen hel bestaand-geboren en gevoede-passie, de passie van de pure nacht-haat, de opwelling die komt golven met donderende-lichten van verlangen, de sprekende-gillende-schroeibare-passie van het schijn-bestaande leven, tegen hem aan, de met bloed-gevuld-wrijvende-liefde, de onderdompelde in den nachtelijken afschijn alleen bekruipte hollende passie, stempelend gevlijmd in de stof-gloeierende-omvattelijke-kwijn-spuwing, der stof-stomme-stilte.

De revolutionaire taalkunstenaars zullen moeten dulden, concludeert Den Hertog dan ook, dat de taalwetenschap op een goed moment 'zaken in herinnering brengt, die eene dergelijke omwenteling in een ander licht beziet.' Taalverandering is nog iets anders dan taalverwording.

In 1900 opnieuw een voordracht over de Tachtigers, die intussen niet hebben stilgestaan. Gorter en Van Eeden wendden zich tot het socialisme, Verwey tot het symbolisme, Kloos tot de alcohol, et cetera. Spreker is de recent tot zijn Leidse leerstoel geroepen hoogleraar in de Encyclopedie der Godgeleerdheid en de Geschiedenis van de Leer aangaande God en de Zedenkunde P.D. Chantepie de la Saussaye, over 'het mystieke in onze nieuwste letteren'. De boodschap van deze ondanks zichzelf vermakelijke, maar intussen ook ronduit schitterende voordracht ligt er niet om. Uiteraard mist ook Chantepie het nationale in de kunst van de Tachtig-beweging:

Banden van werken van de Tachtigers, aanwezig in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Met het conservatief-liberale Nederland heeft zij ruw gebroken, met het kerkelijk orthodoxe zijn haar aanrakingen schaarsch. Zoo schept zij een afzonderlijke kunst-sfeer, buiten het eigenlijke volksleven met zijn vragen en belangen.

Dan gaat hij over op de mystiek. Die jonge letterenkunstenaars praten er wel voortdurend over, zegt de godgeleerde professor, maar hebben geen idee wat het is. Van Deyssel en zijn stukken over Maeterlinck? 'Hij maakt de toch reeds schimachtige gestalten van Maeterlinck tot geheel allegorische figuren? Volgen voorbeelden, en de slotsom: 'Ik kan niet ontkennen dat ik dit alles hoogst belachelijk vind.' De mystieke adoratie in Couperus' *Extaze* en *Eene Illuzie*? Vermoeide sensualiteit, heeft met mystiek niks te maken. Chantepeie zet de Christusverzen van Verwey, Kloos en Hélène Swarth weg met de zin: 'Eigenaardige gewoonte van lieden die aan het christelijk geloof vreemd zijn om al spoedig alles wat dat geloof raakt als 'mystiek' te kenschetsen.' En Van Eeden tenslotte:

Ziehier een zinsnede die doet zien hoever deze in 1890 in de kennis der mystiek was gevorderd. 'Alles is mystiek, van het begin tot het eind, van de diatomeeën tot den Melkweg. Is het groeien van een boom, het leven van een mensch niet mystiek? Ja! is er iets mystieker denkbaar, dan het eenvoudig feit, dat een plank uit milliarden atomen bestaat, onderling relatief zoover van elkander als de sterren, en allen in voortdurende beweging – en dat die atomen, die elkaar niet raken en op niets rusten, een mensch kunnen dragen.

De Tachtigers misten volgens de Leidse hoogleraar elke geestelijkheid:

Uiterlijk maakte men zich los van allerlei vorm en conventie, maar men bleef kritisch en cerebraal. De stemming moge intens of precieus worden, aan mystieke diepte of innerlijkheid reikt zij niet.

Predikant en schrijver G.F. Haspels doet in 1903 het werk van Chantepeie nog eens dunnetjes over. Zijn rommelige voordracht over de verhouding vorm/inhoud bij Tachtig lijkt intussen eerder een tirade. L'art pour l'art? vraagt Haspels. L'art pour l'artiste' zal je bedoelen:

Men zit zich zelf te beloeren of men ook eene kunstenaarsingeving krijgt. Zalig oogenblik, daar heeft men er een. Wat is dat eene heerlijke openbaring van 'mooiheid'. Dadelijk zijn er enkele kunstbroeders die mee op de knieën vallen. Een oogenblikje later echter daar rolt men met een ander uit het gilde over den grond, stampende, duwende, elkaar met vieze zelfstandigheden insmerende, alles over de kwestie of het nu echte kunst was.

Van Deyssel wordt voorgesteld 'als een atleet, die met de zware gewichten zijner taaltechniek zich in het zweet staat te werken in zijn vervelende, naturalistische romans.' En alle naturalistische romans van anderen die nog zouden volgen (een enorme overproductie, aldus Haspels) zijn 'zóó ziek en jammerlijk armzalig bij al hun hoge taalvirtuositeit, om ze maar stil in een hoekje van den tuin te begraven.'

Als dan ook in 1908 de godgeleerde Isaác van Dijk nog eens in zijn voordracht 'Over Stijl' losgaat op de jongste generatie schrijvers en dichters... Hij begint waardierend:

De nieuweren hebben ons weer leeren hooren den klank, *the murmur of life* in de schepping. Zij hebben ons doen hooren 'het naar boven ruischend en zich daar loskreunend geklitter van iepenbladeren', het eigenaardig geluid van 'zoetjes kruivende bladerenmassaas' (Van Deyssel). Dit blijft hun groote verdienste.

Maar dan gaat hij dus los. Ze gaan te lang door met murmureren. Steeds meer 'los aangelegde, onovertroffen-scherp geziene details, dat levert kinematographische, scherp en nauwkeurig inventariserende kunst op, maar geen groote kunst'.

De allerbeste mannen uit de generatie van '80 hebben ons zeker geschonken schitterende bladzijden, maar de vraag blijft: wanneer zullen wij voor goed verlost worden van het ons overal nazittend gemaniëreerde? Met name de epigonen hebben ons een taal gegeven, die ik buikpijn-Hollandsch noem. Dit zielig gespartel om uit te drukken wat er in ons omgaat, deze taal-stuipen zijn en blijven in de hoogste mate weerzinwekkend. Wat zit er toch in de lucht dat het zoovelen tegenwoordig kittelt zich te vertillen aan dingen, dikwijls veel te zwaar voor de beschikbare kracht? Waar is onze eenvoud, onze vrolijkheid gebleven? Zouden we niet eens willen zeggen: gij moet toch nog eens lachen, eer gij deze wereld van uw tegenwoordigheid berooft?

We kunnen vaststellen dat het Maatschappelijk debat over de Tachtigers eenzijdigheid aan de dag legt. Voor de rest van de culturele elite geldt hetzelfde, maar in de Maatschappij begint het wel erg laat. Waarschijnlijk vanwege de wetenschappelijke afstand die men traditioneel van de actualiteit in acht neemt. Maar ook in deze Leidse Letterkunde-club voelt men dat de wereld, veel meer dan in eerdere angstperiodes, aan het veranderen is. Waar de Maatschappij altijd als stut en steun heeft willen fungeren voor de eigenheid en beschaving van de Nederlandse natie, is het juist die beschaving die men meent te zien verbrokkelen. De liberale elite komt onder vuur te liggen door de beweging voor Algemeen Kiesrecht, de economische crisis had rond 1887

het arbeidersvuur nog eens opgestookt. *De Nieuwe Gids* is daar in zekere mate een symbool van. Fundamenteler breuk veroorzaakt het Tachtigers-tijdschrift door haar omgangsvormen, de scheldkritische polemiek en de levenswandel van sommige redacteurs. Het is aanleiding voor grote bezorgdheid. De Maatschappij geeft daar uiteindelijk uiting aan als de nieuwe eeuw al is angebroken.

GEEN WEET VAN VERBUIGINGEN

Eén kwestie laait aan het eind van de negentiende eeuw nog op. Al in 1882 refereert jaarvoorzitter Fruin zorgelijk aan de recente onrust in Zuid-Afrika: de Eerste Boerenoorlog, tussen de Nederlandstalige Boeren en de Engelsen. De dreiging bestaat dat 'onze neven' aldaar bij een Engelse overwinning in de toekomst de Kaapse variant van de Nederlandse taal moeten opgeven. Zoiets is immers eerder gebeurd, toen Nieuw-Amsterdam tot New York werd omgedoopt. De achtereenvolgende veldslagen bij Bronkhorstspuit, Laingsnek en Ingogo leveren de Boeren onder Paul Kruger de overwinning op. Dat lucht op.

Op achtereenvolgende jaarvergaderingen staat Zuid-Afrika als belangrijk punt op de agenda: 'Mocht iemand vragen: "Wat kan ik voor de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde doen?", wij zullen antwoorden: "Help haar, het Nederlandsch element in de Transvaal, den Oranje-Vrijstaat en overal waar het nog gevonden wordt, voor den ondergang bewaren". De Maatschappij gaat intussen over tot ondersteunende maatregelen. Er worden kisten met boeken verscheept, elf in getal. Dan wordt eerst afgewacht of de zending is aangekomen, uitgepakt en in een verantwoorde ruimte is te raadplegen. Dit laatste blijkt toch het geval te zijn²⁰, verdere zendingen volgen. De Engelsen leggen zich uiteraard niet bij een nederlaag neer. In 1899 breekt de Tweede Boerenoorlog uit. De Engelsen onder onder anderen toekomstig opperpadvinder Baden-Powell beleven een *Black Week*, maar de kansen keren in deze verre van frisse krijg. De hardnekkigste Boeren (de 'Bittereinders') zullen zich pas in 1902 overgeven, na 7000 slachtoffers aan hun kant. 28000 Boerenvrouwen en kinderen zitten dan onder dramatische omstandigheden in concentratiekampen.

Op de jaarvergadering 1900 van de Maatschappij spreekt voorzitter Verdam opnieuw zijn grote zorgen uit over 'het Nederlandsche element in den vreemde'. Heftige bewoordingen: 'Zuid-Afrika overweld door looden oorlogswolken', 'de scherpe klauwen van Engeland in het Afrikaansche lijf'. Er is inderdaad weinig Ripuarisch aan dit oorlogstoneel. De solidariteit is enorm: 'Nog nooit hebben wij naar menschen geheugenis zóó sterk onze volkseenheid, onze stamverwantschap gevoeld met de bevolking der Zuid-Afrikaansche republieken.'

Voor Maatschappij-begrippen is Verdams jaarrede in 1900 heftig en actueel, maar verschil moet er blijven. Als Paul Kruger in december van

Anonieme fotograaf,
Paul Kruger, ca. 1900-1904

dat jaar Nederland bezoekt is de ontvangst volstrekt hysterisch. Fanfares, een reuzenkoor van zeshonderd man²¹ dat in Psalm 72 uitbarst. Als het tijdens een van die ontvangsten eindelijk even stil is, weet Kruger er een woordje tussen te krijgen:

Mijne heeren. Laat mij eerst vooraf excuus maken, ik heb nooit veel school gehad, weet niet van mannelijk of vrouwelijk, van lidwoorden of verbuigingen. Ik spreek zooals ik ben, en ik zeg het zooals ik het weet. Ik ben niet ongeleerd, maar ongeletterd.

Het gaat door tot de bejaarde Kruger (76) zich dodelijk vermoeid in het Haags hotel Des Indes uit de opwinding terugtrekt. Van overheidswege wordt de menigte even later verzocht het hymnengezang uit volle borst te staken; zo kan de arme gehuldigde niet slapen.

Verdwenen is het Zuid-Afrikaans intussen niet. Ik stel me *would-be history*-achtig voor hoe de taalzuiverend ingestelde Maatschappijleden van rond 1900 zouden hebben gekeken, hadden ze Antjie Krogs dichtbundel *Hoe zeg je dat* (2010) kunnen lezen, of de toneeltekst *Waarom is die wat voor Toyi-toyi altyd vet?* (1999). Wat zouden ze hebben gedaan? Een kist vol boeken sturen? Of meteen een taalkundige delegatie laten afreizen naar de Kaap? In 1899 is het nog niet duidelijk dat de Engelsen gaan winnen, en

of men door het kanaal der Hollandsche of door dat der Engelsche taal de wetenschap en beschaving van Europa aannemen zal. Maar wordt die vraag ten voordeele van het Hollandsch beslist, dan kan het niet uitblijven, of met het verfijnen der beschaving moet de taal, hoezeer zij zich verwilderd moge hebben, weer tot de oorspronkelijke zuiverheid terugkeeren.

SCHEMERLINGEN, ELEKTRISCH LICHT

Culturele omwentelingen mochten in de Maatschappij dan met uitstel gewogen worden, de komst van elektra in de vergaderzaal wekte grote vreugde. Leiden had weliswaar al in 1884 kennisgemaakt met het roodachtige schijnsel van tien elektrische buitenlampen rond Stoommeelfabriek De Sleutels, maar in 1910 gingen de gloeilampen dan toch aan in de Maatschappij. Historicus en jaarvoorzitter C.H.Th. Bussemaker beschreef zijn vreugde:

Electrisch licht! de gedaanteverwisseling, die dit vertrek heeft ondergaan. In dit geval althans heeft de moderniseering een verhooging van gezelligheid gebracht. En niet alleen van gezelligheid. De bezoekers onzer maandvergaderingen hebben met dankbaarheid ervaren, hoe zeer die ook zijn vooruitgegaan in verlichting. Niet dat het vroeger bijeenkomsten van duisterlingen waren en dat wij er thans als nieuwlichters samen zijn; maar wie in het afgelopen vereenigingsjaar hier de weelde van het electrische licht hebben genoten, moeten aan den vroegeren toestand terugdenken als aan een staat, zoo al niet van duisternis, dan toch van niet meer dan schemering. En aan dezelfde electrische inrichting danken wij het vermogen om een frisschen wind door de vergadering te jagen, desgewenscht met zulk een kracht, dat den ouderen leden de dunne haren letterlijk ten berge rijzen. Vreest echter niet, dat deze omwenteling in onze omgeving ons met een onstuimige, alles omverwerpende nieuwigheidszucht heeft aangedaan, getuige het rek van Goudsche pijpen en de tabakskist, die in onze maandvergaderingen nog steeds op het midden der tafel prijken en geenszins louter tot sieraad dienen. En Gij, mijne heeren, weet het – en de dames zullen dit nog wel op Uw gezag willen aannemen – de hanteering van de lange gouwenaar vereischt een zekere mate van bedaardheid, die tegen al te hartstochtelijke bewegingen een heilzame rem is; maar ook, niets rookt zuiverder dan dit product onzer oud-vaderlandsche nijverheid.

Wacht eens! Wat had de toenmalige jaarvoorzitter ook alweer beloofd aan de voor het eerst aanwezige dames en de heren leden met zwak

Henri Obreen
(fotograaf),
*Straatlantaarn
aan de Spilsteeg
in Leiden,*
ca. 1900.

ademtuig? Kennelijk was ook op dit vlak de traditie sterker dan de rookvrije ruimte. Nu ja, laten we niet moeilijk doen. De loftrompet gestoken in 1910: 'Electrische inrichting en Goudsche pijp – zinneprent voor onze Maatschappij!'

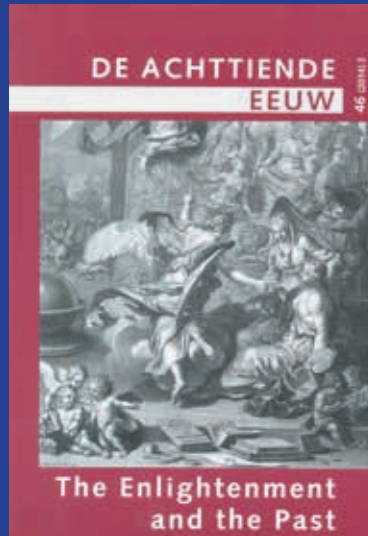
Bij dat heldere licht doet de Multatuli-voordracht die volgde nogal duister aan, maar je kunt letterkundig spreker C.G.N. de Vooy's net zo goed prijzen om zijn nuances. Ik stel me voor dat zijn Maatschappij-gehoor achteraf heel verschillende dingen bleek te hebben onthouden. Multatuli was duidelijk geen vroeger geestverwant, nooit lid geweest ook. Een dwarsligger, daarvan had de Leidse club nimmer veel in haar gelederen gehad. Men zal geknikt hebben bij wat De Vooy's óók zei: *Max Havelaar* is geen geslaagd kunstwerk, in diens *Minnebrieven* ontbreekt elk evenwicht, uit de *Ideën* spreekt een anarchistische, kritiekloze werkwijze, Multatuli's levenswandel wekte gerechtvaardigde (!) ergernis, geen nieuwe leer, en (met name!) op wetenschappelijk terrein staat de autodidact de denker in de weg. Gebrek aan studie belette dat de geniale gedachten kristalliseerden tot geniaal werk.

Dat dit niet allemaal oordelen waren van De Vooy's zelf – hoe gaan die dingen? Er mag dan elektrisch licht zijn, maar bij al die toespraken ontsnapt je wel eens wat. Misschien zijn ze zelfs wakker geschrokken bij het punt dat De Vooy's uiteindelijk maakte: de geestdrift die Multatuli bij de jongere letterkundigen wekte is volkomen begrijpelijk.

'Huh? Wat?'

Dat is het goeie aan De Vooy's' toespraak, als men die in de context van de Maatschappij van 1910 plaatst. Hij maakt Multatuli – en terecht – tot voorbeeld van een hele generatie auteurs die hun eigen individuele expressie (en kritiek) de voorrang geven, boven het als kunstenaar functioneren in een wereld waar de kunst het algemeen, zedelijk, maatschappelijk belang moet dienen. Zelfs in economisch opzicht is Multatuli voorganger van de Tachtigers. Zelfstandig auteur, vrij en onverveerd als Kloos en Van Deyssel, schijnt aan de gevestigde orde. Dat is het beeld. En dan komt het wezenlijk revolutionaire van De Vooy's' conclusie: 'We mogen niet over 't hoofd zien dat de sterke invloed van Multatuli's persoonlijkheid als heilzame macht in het leven kan nawerken, en tot onvergankelijke dankbaarheid stemmen.'

Multatuli was pionier, maar werd groepsgewijs voortgezet door de Tachtigers als zelfstandige auteur, onafhankelijk van welk bol- of netwerk dan ook. De Maatschappij zou in de rest van zijn bestaan nooit meer om die zelfstandigheid heen kunnen. Geen schijnsel van een uitbarstende vulkaan, maar is er op zijn minst een licht opgegaan?

Tijdschriften uitgegeven door werkgroepen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

DE MAATSCHAPPIJ 1914 • 1945

Een machtig en belangrijk orgaan in het cultuur- leven van ons land

Ton van Kalmthout

◀ Anonieme fotograaf,
*Demonstratie van de
spoorwegbewaking door
het 4e Regiment Infanterie
te Leiden, 1915*

Willem van der Nat,
Pieter Johannes Blok,
*hoogleraar Vaderlandse
Geschiedenis te Leiden, 1925*

TIJDENS DE JAARVERGADERING VAN de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde op 9 juni 1915 hield de historicus P.J. Blok een lezing over 'Quatre-Bras en Waterloo'. Het onderwerp was niet alleen geëigend omdat Napoleon honderd jaar eerder zijn definitieve nederlaag geleden had, maar ook omdat, aldus de spreker, de herinnering daaraan troost zou kunnen bieden nu de wereld al tien maanden in oorlog was. Blok erkende dat het eerder somber stemde dat ook eertijds verdragen werden geschonden, verdelgingsmiddelen werden ingezet en de haat oplaaide tussen de volkeren. Maar het leed van weleer, meende hij, maakte dat van de eigen tijd begrijpelijker en daarmee wat draaglijker. Bovendien kon de historie leren dat oorlogsellende van voorbijgaande aard was en dat het recht op den duur zijn loop zou hernemen. 'En dat geeft ten minste eenigen troost te midden van wat ook wij beleven, een troost, die moed geeft voor de toekomst, moed voor de verwachting ten opzichte van wat morgen zijn zal, moed voor de hoop op den vrede, voor het ontwaken uit den benauwden droom, die onze borst beklemmt.' Aan het eind van zijn lezing stak Blok zijn gehoor nogmaals een hart onder de riem, nu door te verzekeren dat Nederland en Oranje pal stonden voor 's lands onafhankelijkheid. Mocht ook het neutrale Nederland betrokken raken in de oorlog, dan zou deze 'ons gereed vinden, het gansche volk, om, geschaard om onze Koningin, die één is met ons eensgezind volk, weerstand te bieden tot het uiterste, "HET VADERLAND GETROUWE".' Hierop hieven de aanwezigen spontaan het 'Wilhelmus' aan en bedankte de voorzitter de spreker 'onder luide teekenen van instemming' voor zijn patriottische rede.

EEN BENAUWDE DROOM

Volgens Jan Romein heeft de catastrofe van de oorlog contemporaine Nederlandse geschiedschrijvers maar weinig beziggehouden.¹ Maar zoals Blok liet zien, besteedde de Maatschappij er wel degelijk aandacht aan, aanvankelijk, aldus waarnemend secretaris L. Knappert, in 'maanden van ontzetting, van heftige spanning ook voor ons vaderland'. In het seizoen 1914/15 sprak de historicus G.J.W. Koolemans Beijnen over 'de huidige wijze van oorlogvoeren in het licht der historie beschouwd' en had de jurist jhr. W.J.M. van Eysinga het over 'De vrije scheepvaart op onze internationale binnenwateren, ook met het oog op den huidige oorlog'. Meer nog was de Maatschappij begaan met de toestand in België, dat deel uitmaakte van het Westfront en waar Leuven op 25 augustus 1914 voor een groot deel door de Duitsers in de as werd gelegd, inclusief de universiteitsbibliotheek. Als bijdrage aan de wederopbouw besloot de Maatschappij een exemplaar te schenken van al haar eigen uitgaven, 'onder het nadrukkelijk voorbehoud, dat dit besluit alleen zal gelden een *Belgisch* Leuven'.

Dat de Grote Oorlog de Maatschappij bleef beroeren, blijkt ook uit het feit dat de achtereenvolgende voorzitters in de jaren 1914-1918 in

hun jaarredes steeds weer stilstonden bij de oorlogsomstandigheden, ieder vanuit een eigen invalshoek. J.F.M. Sterck was in 1915 dankbaar dat hij zich in Nederland nog in vrede en welvaart kon inzetten voor de belangen van de Maatschappij, terwijl de Vlamingen, onder wie diverse medeleden, de verschrikkingen in hun land hadden moeten ontvluchten. Sterck wierp de vraag op hoe de eigentijdse gebeurtenissen bij alle vertekenende berichtgeving ooit geboekstaafd zouden kunnen worden in een betrouwbaar en goed gedocumenteerd geschiedverhaal. Zijn opvolger, J. Verdam, zag het einde van de oorlog steeds verder uit het zicht raken en maakte zich zorgen dat de wereldbrand alsnog zou overslaan naar Nederland, in weerwil van 'de voortreffelijke Regeering van onze vastberaden en verstandige Koningin'. In 1917 gaf Knappert, inmiddels voorzitter, blijk van een zekere gewenning aan wat hij noemde de 'oordeelsdag der volkeren': 'wij kunnen in oprechtheid, en willen met toewijding, het dagelijksch werk doen, waartoe wij geroepen worden, daarin zelfs met dankbaarheid eene tijdelijke afleiding van vermoeiende gedachten erkennende'. Wel signaleerde hij dat er 'onder ons' grote meningsverschillen heersten over de oorlogvoerende naties, maar hij verwachtte dat de tegenstellingen overbrugd zouden worden als die naties de vrede hadden getekend. Voorzitter K. Sneyders de Vogel vond het in 1918 tenslotte maar beter als de leden van de Maatschappij de oorlog verder zouden laten voor wat hij was:

Te midden van het geweldig wereldgebeuren schijnt haar taak soms klein en gering. Terwijl de grote volkeren der aarde elkan- der bestrijden en onder de leuze van recht en gerechtigheid, vaderland en vrijheid, alles op het spel zetten, zijn we zo licht geneigd het werken der vreedzamen gering te schatten. En toch, niet in mensenzielen door haat met onvruchtbaarheid geslagen zal ooit kunnen rijpen de oogst van vrede en liefde zonder welke wij niet leven kunnen. Hoger dan de werken des oorlogs staan de werken van de vrede; meer dan veldheerstalent moeten we onze eenvoudige mannen eren die werkten in hun stille studeerkamer.

Negeren kon de Maatschappij de oorlog echter niet. Met het oog op de tijdsomstandigheden besloot het bestuur om het 150-jarig jubileum in 1916 slechts sober te vieren en het diner na afloop van de jaarvergaderingen tijdelijk af te schaffen. Maar ondanks kolengebrek en een verplichte bezuiniging op kunstlicht konden de gebruikelijke bijeenkomsten gewoon doorgang vinden 'zonder al te groote ontberingen', aldus secretaris S.G. de Vries in 1918.

Tot de Tweede Wereldoorlog telde de Maatschappij 700 à 750 leden in Nederland en zijn koloniën, en daarnaast nog vele tientallen buiten het Koninkrijk. Dat waren niet alleen historici en filologen. Voorzitter G.J. Boekenoogen wees in 1914 op 'een ruimen kring van hoog staande

Hendrik van Borssum Buisman,
Jacob Verdam, Hoogleraar
Nederlandse Taalkunde te Leiden,
1899

en begaafde personen, waarvan niet in de eerste plaats verwacht wordt dat zij zelf tot de werkers voor de Maatschappij zullen behooren, maar wel dat zij het nut inzien van hetgeen onze Maatschappij verricht en daarom als medeleden ons werk zedelijk en geldelijk willen steunen'. Tot die belangstellenden behoorde ook een groep literaire schrijvers. Twee jaar later deelde Verdam mee dat enkele schrijvers het hen aangeboden lidmaatschap geweigerd hadden, omdat ze de Maatschappij een 'oudbakken of ongenietbaar of droog' instituut vonden. Verdam kon dat tot op zekere hoogte begrijpen: 'De wetenschap is nu eenmaal niet zoo amusant als de kunst, althans voor het groote publiek, dat niet het minste vermoeden heeft van het fijne en uitgezochte genot van den wetenschappelijken vorscher, die eene grootere of kleinere ontdekking doet of die door den nevel der onzekerheid het gehoopte licht ziet doorbreken'. Maar de aanbidding van het lidmaatschap moest volgens Verdam worden opgevat als een eerbewijs 'en het is toch niet zeer wel opgevoed, om dat met spot of hoon af te wijzen, gelijk wel eens is geschied'.

Verdam maakte zich eveneens druk over een jonge letterkundige die onlangs voor het lidmaatschap had bedankt met de terugzending van de *Handelingen* en de levensberichten, 'grijs-kartonnen zerkjes', zoals de afhaker de boekjes had genoemd. De voorzitter kon er slechts 'verblinding of kwaadwilligheid' in zien en bezwoer dat nieuwe levensberichten tot in lengte van jaren het licht zouden zien, 'in het belang van de Nederlandse beschavingsgeschiedenis': voor veel leden waren ze de enige plaats waar hun nagedachtenis in ere werd gehouden. Als dank voor Verdams 'dappere verdediging der herhaaldelijk gesmade "Levensberichten"', stortte een anonieme medestander fl. 1000,- in het Vaste Fonds van de Maatschappij. Blijkbaar kon hij zich vinden in het gewicht dat ook voorzitter Sterck in 1915 toekende aan de biografieën, die men ten onrechte ooit had willen afschaffen, maar waarmee 'toekomstige geschiedschrijvers van onze letteren' hun voordeel zouden kunnen doen.

Vlak voor het uitbreken van de oorlog had Boekenoogen duidelijk gemaakt dat er wat hem betreft ook op andere punten weinig zou veranderen in de Maatschappij: 'ons doel bleef steeds de bevordering der Nederlandsche Taal- en Letter-, Geschied- en Oudheidkunde, al wijzigt zich voortdurend de kring van degenen die daartoe medewerken, al wisselen de personen die rechtstreeks aan onze werkzaamheid deelnemen of op andere wijze onze Maatschappij tot steun en sieraad zijn'. Met deze laatste toevoeging doelde Boekenoogen kennelijk op het pleidooi van een jonge, niet nader genoemde literator voor de instelling van twee soorten leden: betalende beroepsbeoefenaren, onder wie boekhandelaren, uitgevers en leraren, en niet-betalende schrijvers. De eersten zouden blij zijn lid te mogen worden van de Maatschappij, en voor het genootschap zou het een eer zijn het lidmaatschap gratis aan

Herman Rijkmans,
Annie Salomons, 1924

te bieden aan 'letterkunstenaars'. Verdam, zelf taalkundige, wilde er twee jaar later nog niets van weten: 'Onze Maatschappij is nu eenmaal geen akademie van woordkunst, maar een wetenschappelijk lichaam en zij moet dat blijven'. De beoefening van literaire kunst lag nu eenmaal niet op haar weg, zoals een wetswijzigingscommissie ook al eens had vastgesteld in 1896. Dat zich onder de leden literatoren bevonden, was volgens Verdam alleen omdat die de wetenschap graag wilden ondersteunen.

Dat gold dan ook voor de vrouwelijke leden van de Maatschappij, in 1916 veertig in getal. Door indertijd vrouwen toe te laten als lid, was een misstand opgeheven, zei Verdam. Maar helemaal overtuigd van de maatregel was hij blijkbaar niet, want hij voegde er meteen aan toe dat de 'eervolle' bestemming van de vrouw toch uitsluitend lag in het gezin en dat zij het tegen de mannelijke geleerde aflegde in geschiktheid voor 'wetenschappelijk onderzoek en zelfstandige studie'. Wel kon de vrouwelijke *bellettrist* het opnemen tegen de mannelijke, meende Verdam, en hij moedigde haar daarom toch aan om een 'voordracht' te

houden. Daaraan gaf bijvoorbeeld de schrijfster Annie Salomons gehoor, die in 1917 over jonge dichters sprak en voordroeg uit hun werk. Overigens was Verdams opstelling niet representatief voor die van het hele genootschap: Johanna Naber zou na haar dood in 1941 bijvoorbeeld met veel *égards* herdacht worden als historica, na veertig jaar lid te zijn geweest.

Het was maar een beperkt aantal leden dat actief was in en voor de Maatschappij, in het bestuur of de commissies. Veelal waren het Leidenaars, die de bijeenkomsten uiteraard gemakkelijker konden bijwonen dan degenen die verder weg woonden en zich hooguit vertoonden op de jaarvergaderingen. Boekenoogen schatte: 'het aantal leden der Maatschappij dat op een of andere wijze rechtstreeks deelneemt aan hare verrichtingen bedraagt dus wellicht niet het vierde deel van het geheele aantal leden'.

Hoe kregen die verrichtingen gestalte? Daar waren om te beginnen de jaarvergaderingen, met de statutair voorgeschreven jaarrede van de voorzitter, de gebruikelijke verslagen, de herdenking van overleden leden en de verkiezing van nieuwe, de behandeling van voorstellen en een extra verhandeling van een prominente spreker. Gewoonlijk werd de vergadering aantrekkelijk gemaakt met een lunch, een excursie en een diner na afloop. Daarnaast waren er maandvergaderingen voor huishoudelijke kwesties en, vooral, lezingen van leden. In 1915/16 waren ze goed bezocht volgens Verdam, 'ook al werden er geene lichtbeelden vertoond'.

Behalve bij de maand- en jaarvergaderingen troffen de leden elkaar tijdens regelmatige bijeenkomsten van de twee vaste commissies: de Commissie voor Taal- en Letterkunde en de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde.² De Commissie voor Taal- en Letterkunde beraadslaagde over aan het bestuur uit te brengen adviezen en over de uitgave van taal- en letterkundige publicaties vanwege de Maatschappij, waaronder het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde*.³ Tot besluit hielden de negen commissieleden referaten voor elkaar, zogenoemde 'wetenschappelijke mededeelingen'. De Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde, zeven à negen leden groot, had geen tijdschrift te redigeren, maar ontplooidde verder vergelijkbare werkzaamheden.

De aandacht van de Maatschappij ging tijdens de Eerste Wereldoorlog nog vrijwel geheel uit naar de vertegenwoordigde wetenschappen, en op die terreinen ging zij actuele ontwikkelingen niet uit de weg. Zo sprak de taalkundige en slavist N. van Wijk in 1914 over 'De verhouding van taal en muziek tot den rompsland', een recent opgekomen theorie behandelend die volgens een verslag van de lezing leerde

dat ons schrijven, spreken, schilderen, lopen, enz. zekere elementen bevatten, die samenhangen met onze fysische en

psychische persoon en uiting vinden in den stand der rompspielen. Wie dus zich in eens anders werk wil indenken, of het wil weêrgeven, moet noodzakelijk diens rompstand aannemen, wat menigeen reeds onbewust doet.

Daarmee propageerde Van Wijk 'een nieuw middel van tekstkritiek, ook op Nederlandsche teksten reeds met vrucht toegepast'. Maar ook vertrouwde onderwerpen werden besproken.

'Het latere uit het vroegere af te leiden, de gebeurtenissen in hun causale samenhang te zien, de verschijnselen in hunne wording na te gaan, dat is de taak der geschiedwetenschap', zo hield de historicus S.P. Haak zijn collega's nog voor in 1913/14, om er de waarschuwing aan toe te voegen dat het toeval zich nochtans kon doen gelden en dat zij dus niet blindelings konden afgaan op analogieën, vaste formules en wetmatigheden. Een jaar later riep Sterck op tot systematisch onderzoek van notariële archieven, de wens uitsprekend dat de van hogerhand ingestelde Commissie voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën daar eens enkele van haar fameuze bronnenuitgaven aan zou wijden. De Maatschappij zelf had echter ook een nationale taak, betoogde Knappert in 1917, en wel door bij te dragen aan het herstel van het vertrouwen in de geestelijke gezondheid van Nederland en Nederlands Indië. Knappert besloot:

Wij, die hier samen zijn door onze gemeenschappelijke liefde voor de taal, de letteren en de geschiedenis van het land, dat ons, trots zijn gebreken, toch zoo dierbaar is, uit verleden en heden willen wij zoeken en verzamelen wat voor de komende jaren ons geloof in volkskracht en volkskarakter versterken kan. Aan dat nationale werk drage ook onze Maatschappij, die niet, gelijk sommigen ons nog altijd parmantig toeroepen, in hare deftigheid is ingesluimerd en onder hare gewichtigheid ter aarde zeeg, maar die, gewoon en zonder ophef, tegelijk frisch en moedig haren toegewezen taak wil verrichten – aan dat bij uitnemendheid nationale werk drage ook onze Maatschappij het hare bij!

Knappert werd op zijn wenken bediend met een verhandeling over 'Een nationaal tooneel' van Jan Walch. Uitgaande van de stelling 'de tooneelkunst van een land zal van beter kwaliteit zijn, naarmate het nationale element er krachtiger in leeft', pleitte deze journalist en toneelhistoricus voor de opvoering van oorspronkelijk Nederlandse stukken en voor innovatief toneelonderwijs op de middelbare school. De vaderlandse toneelschrijfkunst zou erdoor verbeteren en vooral de hogere standen zouden 'de schatten van gevoel en geest die er liggen in onze volksziel, leeren begrijpen, en meevoelen'.

ALOM DUISTER EN VOL DREIGING, MISSCHIEN ZWANGER VAN VEEL GOEDS

De eerste jaren na de oorlog deed hij zich nog op tal van manieren voelen, ook in de Maatschappij. Dat was letterlijk het geval door de kou, als gevolg van kolengebrek. In 1920 signaleerde voorzitter J.W. Muller bovendien dat het einde van de oorlog in 1918 de wereld geen echte vrede had gebracht, 'maar slechts ontevredenheid, haat, wraak en wrok allerwegen om ons heen'. Door de onrust in de samenleving verdienden wetenschappelijke auteurs nog maar een zesde van wat de zetters kregen die hun werk gereed maakten voor de druk. De papierprijzen en drukkosten waren intussen zodanig gestegen, aldus Muller, dat de Maatschappij moest bezuinigen op de *Handelingen*. 'Onze tijden zijn groot en geweldig, misschien zwanger van veel goeds', zei hij, 'maar zeker voorshands duister en hachelijk, ook voor verenigingen als de onze.'

Voorzitter Ph.S. van Ronkel beaamde dat nog in 1925: 'Want, dat het alomme duister en vol dreiging is, wien die let op de teekenen der tijden kan dat ontgaan?' De oorlog had ook zijn weerslag op de literaire

Harm Kamerlingh Onnes,
Herman Th. Colenbrander,
Hoogleraar Geschiedenis
te Leiden, 1936

en wetenschappelijke productie. Dat opvallend veel moderne auteurs over hun kinderjaren schreven leek verklaarbaar door de naoorlogse behoefte aan een herijking van geestelijke waarden, want in het kind zouden nog eeuwig-menselijke, primitieve en niet door opvoeding en beschaving vervormde aandriften herkenbaar zijn. Tezelfdertijd besprak de historicus H.Th. Colenbrander in de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde 'de excessen waartoe de oorlogsgeest overigens verdienstelijke schrijvers uit de gewezen oorlogvoerende landen in hunne historische productie alsnog verleidt'.

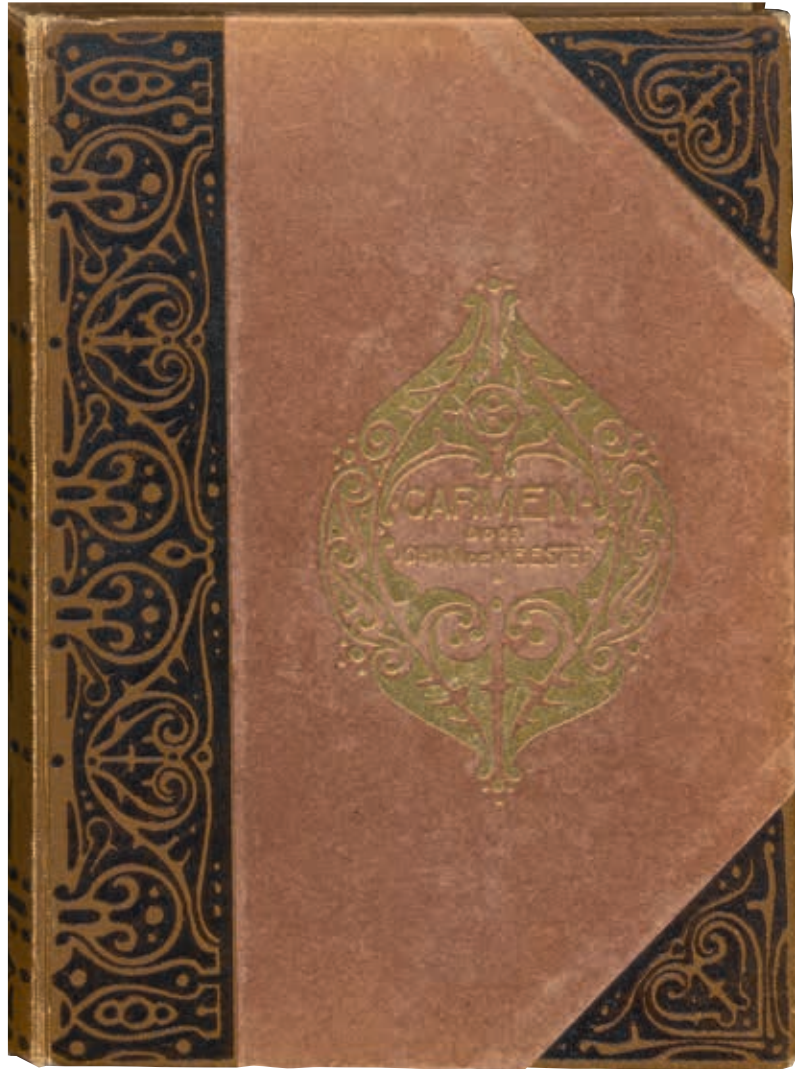
In 1919 herinnerde het bestuur de leden eraan dat de Maatschappij ooit zowel de wetenschappelijke als de scheppende letterkunde had willen bevorderen. Die alliantie was grotendeels teloorgegaan, ten koste van de schone letteren: hoewel nog altijd schrijvers en dichters als lid werden opgenomen, was de Maatschappij een hoofdzakelijk wetenschappelijk genootschap geworden. Zo droeg zij onwillekeurig bij aan de instandhouding van de verwijdering tussen de academische en de niet-academische literatuurkritiek.⁴

Anders dan Boekenooien en Verdam, wilde het door historicus Jo-

Harm Kamerlingh Onnes,
*Johan Huizinga, Hoogleraar
Algemene Geschiedenis te
Leiden, 1936*

Band van Johan de Meester,
Carmen, 1916

han Huizinga geleide bestuur nu de oorspronkelijke twee-eenheid herstellen. Daartoe stelde het een wetswijziging voor die een Commissie voor Schoone Letteren mogelijk moest maken. Die commissie zou als taak krijgen om een driejaarlijkse prijs van fl. 1000,- toe te kennen aan een Nederlands literair werk. Daarnaast zouden schrijvers weer zitting moeten gaan krijgen in het bestuur van de Maatschappij. Het waren voorstellen die er op de jaarvergadering van 11 juni 1919 in resulteerden dat bij grote meerderheid van stemmen werd besloten tot de oprichting van de Commissie.

De journalist en schrijver Johan de Meester besprak in dezelfde vergadering 'Iets over vrijheid en letterkunde', een lezing waarin hij attendeerde op zijn roman *Carmen* (1916), handelend over een gymnasiumleraar en romancier die zich eraan ergert dat de kunst in het gedrang is

gekomen in een 'letterkundige' organisatie als de Maatschappij. De Meester riep zijn medeleden op hun wetenschappelijke studies niet meer alleen te wijden aan de kunst van een ver verleden, maar ook aan die van de eigen tijd.

In 1924 zou Walch proberen de vijf jaar eerder op de Commissie voor Schoone Letteren uitgelopen toenadering tussen kunstenaars en wetenschappers historisch te duiden. Ze waren, net als de beoefenaars van de taal- en literatuurstudie onderling, in de negentiende eeuw uiteen gegroeid. Zo verwierpen de Tachtigers de traditionele, nog op classicistische voorschriften steunende literatuurwetenschap, aldus Walch, en ze voorvoelden tevens dat er een geestelijke wending zou volgen na de democratisering en de opkomst van het historisch materialisme. Die wending had zich inmiddels voltrokken tussen 1890 en 1920. Dankzij de opgang van de algemene en vergelijkende literatuurwetenschap waren wetenschappelijke letterkundigen zich volgens Walch weer beter gaan inleven in andere perioden, terwijl ze eveneens beseften dat ze een vorm van kunstgeschiedenis bedreven. De daarvoor benodigde esthetische ontvankelijkheid konden ze opdoen in de omgang met kunstenaars, die zich op hun beurt lieten ondersteunen door de kunstzinnige geleerden.

Twee jaar eerder had Knappert al op De Meesters lezing voortgeborduurd met een beschouwing over de uiteenlopende manieren waarop geesteswetenschappers en artistieke letterkundigen elkaar wederzijds zouden kunnen bevruchten in de Maatschappij. Net als hun literaire collega's zouden de geleerden voorstellingsvermogen en scheppende kracht moeten ontwikkelen en zich helder en zuiver uit moeten drukken. De literatoren van hun kant zouden van hun wetenschappelijke collega's kunnen leren om hun werk te baseren op een strenge methode, op waarneming en serieuze studie. 'Nu moet dan ook alle vervreemding tot verwantschapsgevoel worden, elk wantrouwen moet wijken en er mag slechts een edele wedstrijd blijven in het jagen naar den prijs van wetenschap in schoonen vorm en van kunst door kennis verdiept.' Zuiver taalgebruik van kunstenaars en geleerden zou volgens Knappert bovendien gunstig uitwerken op de Nederlandse volkskracht, die ondermijnd werd door taalverminking.

Het was een zorg die voorzitter G. Kalff, literatuurhistoricus, deelde. In Nederland, waar men over een ruime talenkennis beschikte, hadden de schrijvers het extra moeilijk door de concurrentie van buitenlandse collega's. Kalff waarschuwde in 1921 voor het Nederlandse internationalisme, dat na de oorlog flink aan kracht gewonnen had:

Laat ons niet vergeten, dat wij in het internationaal verkeer slechts dan iets waard zijn, indien wij ons zelf blijven. [...] Dat 'zelf' van een volk is zijn kostbaarste schat; dien schat hoeden, de plicht van ons allen die hechten aan ons onafhankelijk volksbestaan.

Hierin zouden de dichters en prozaschrijvers het volk moeten voor- gaan. Ook Kalff stelde echter vast dat de honoraria van auteurs door de teruglopende koopkracht en de onverschilligheid van het publiek achterbleven bij die van zettters en drukkers ('die hebben zich omhoog- gestaakt').

De Commissie voor de Schoone Letteren werd op 20 september 1919 geïnstalleerd met enkele bekende schrijvers: Dirk Coster, Marcellus Emants, Johan de Meester, Herman Robbers en Annie Salomons. Op 18 oktober hielden zij hun eerste vergadering. De leiding werd toever- trouwd aan Emants, maar wegens verblijf in het buitenland trad hij een jaar later alweer terug, waarna Top Naeff tot de Commissie toetrad. In de jaarvergadering van 1921 bedankte voorzitter Kalff Huizinga voor zijn initiatief en diens opvolger Muller voor de loyale medewer- king aan de totstandkoming van de Commissie, hoewel hij er weinig voor had gevoeld.

De nieuwe commissie was niet de enige wijziging in de organisatie- structuur van de Maatschappij. In 1920 werd secretaris S.G. de Vries tot erelid benoemd, na zijn post 25 jaar te hebben bezet. Toen hij kort daarop overleden was, constateerde Kalff, zelf voor de derde keer voor- zitter, dat het genootschap 'zelden een secretaris [heeft] gehad die haar zoo lang, zoo trouw en zoo goed heeft gediend'. De Vries' opvolgster C. Serrurier voegde eraan toe dat hij iemand was geweest 'die de moeie- lijke kunst verstond om, zonder zich ooit op den voorgrond te plaatsen, toch als het ware de ziel, de leidende kracht van de Maatschappij te zijn'. Zelf was zij trouwens de eerste vrouwelijke secretaris van het ge- nootschap. Volgens Kalff liet de Maatschappij ermee zien 'dat zij, even- als haar jongere zuster "Het Nut", met haar tijd weet mede te gaan'.

Inhoudelijke vernieuwing, waartoe de oorlog ook elders in het cultu- rele leven had aangezet,⁵ kwam begin jaren twintig vooral voort uit de oprichting van de Commissie voor Schoone Letteren. Nog voor het zo- ver was had De Meester tijdens de jaarvergadering al een discussie ont- ketend door te pleiten voor de instelling van een literaire prijs. De wen- selijkheid daarvan werd bestreden door leden die meenden dat een ware kunstenaar ook wel zou scheppen en publiceren zonder zo'n belo- ning, dat deze alleen maar zou leiden tot het opkweken van tere kas- planten, tot onderlinge verdeeldheid en andere ongerechtigheden. Bo- vendien zou er niet genoeg geld voor zijn. De discussie draaide voorlopig uit op een nederlaag voor De Meester, maar de voorstanders wisten wel te bedingen dat de op te richten Commissie voor Schoone Letteren haar eigen beleid zou mogen bepalen, dus feitelijk ook of ze een prijs zou toekennen.

Ze vonden voorzitter Kalff aan hun zijde. Die bestreed de bezwaren tegen een prijs met een groot aantal historische voorbeelden van de stimulerende werking van zulke bekroningen, die niet zozeer een belo- ning zouden zijn als wel een aanmoediging en erkenning van verdien-

sten, en daarnaast een instrument van letterkundige kritiek om het eigentijdse en toekomstige publiek voor te lichten en te leiden. Kalff vond dat 'te geenen tijde eenige bescherming zóó noodig geweest is als thans'. De Commissie beschikte inmiddels over een budget voor eigen initiatieven en daar bleek al gauw een nog naamloze, driejaarlijkse prijs à fl. 1000,- voor een literair werk toe te behoren. In 1921 werd hij voor het eerst toegekend aan Jacobus van Looy, voor zijn roman *Jaapje*.

Dat de prijs ook buiten de Maatschappij belangrijk gevonden werd, blijkt uit het aanbod van S.F. van Oss, hoofdredacteur van de *Haagsche Post*, om er de naam van zijn blad aan te verbinden en er drie jaar lang *jaarlijks* fl. 1000,- voor ter beschikking te stellen, toe te kennen voor een roman van een auteur die jonger was dan 35 jaar. De Maatschappij ging er graag op in. Wel werd de leeftijdsgrens al na een jaar opgetrokken tot 40; anders zou het, bij de crisis waarin de romankunst op dat moment heette te verkeren, te lastig worden om geschikte kandidaten te vinden. Drie schrijfsters werden bekroond in de jaren 1922-1924: Elisabeth Zernike – de eerste moderne schrijfster die in Nederland een literaire prijs kreeg – voor *Het schamele deel*, Carry van Bruggen voor *Het huisje aan de sloot* en Jo de Wit voor *Open zee*. Het ging in het laatste geval niet helemaal *con amore*:

Bovengenoemd werk onderscheidt zich door bijzondere kwaliteiten. Daarnaast evenwel staan tekortkomingen, die de Commissie niet onbedenklijk acht. Samenvattend zou de Commissie deze tekortkomingen aldus willen aanduiden: in dit boek is soms een zeker gemis aan eenvoud bemerkbaar. Enkele dier novellen doen als gezocht en gekunsteld aan.

De Commissie voegt hier echter nadrukkelijk aan toe, dat zij deze tekortkomingen beschouwt als 'défauts d'une qualité'. Zij hoopt, dat deze in een volgend werk der schrijfster overwonnen zullen blijken.

Ongetwijfeld is dit zuinige jury-oordeel voor Van Oss een argument geweest om de samenwerking niet voort te zetten. Voortaan moest de Maatschappij weer alleen verder, met de oorspronkelijke driejaarlijkse prijs. Reinier van Genderen Stort kreeg hem als eerste, voor *Kleine Inez*, en ook nu was de Commissie voor Schoone Letteren niet helemaal overtuigd:

Hoe sober en synthetisch, elk op zichzelf genomen, deze beschrijvingen ook zijn, er zijn er wellicht te veel, en de auteur heeft zijne liefde voor alle schoone verschijnselen niet altijd terechtertijd kunnen bedwingen. Dit is in zekeren zin betreurenswaardig, niet het minst omdat de ideële inhoud van zijn werk zoo belangrijk is.

Door de Maatschappij
der Nederlandse Letterkunde
in de jaren rond 1920
bekroonde werken

De tekortkomingen weerhielden een lid dat onbekend wenste te blijven – het was de historisch en literair geïnteresseerde zakenman C.W. van der Hoogt – er echter niet van om in 1924 alsnog de financiering van de jaarlijkse prijs van de *Haagsche Post* over te nemen, voor onbepaalde tijd. Voortaan zou deze Jaarlijksche Prijs bestemd worden voor een werk, van welk genre ook, dat nog niet voldoende tot het publiek was doorgedrongen en in het Nederlands of Zuid-Afrikaans geschreven was door een onlangs gedebuteerde auteur, van welke leeftijd ook. Later zou nog expliciet besloten worden dat werken in het Fries, ‘dat zijn eigen letterkundige vereenigingen heeft en als een taal op zichzelf te beschouwen is’, uitgesloten waren van mededinging. De driejaarlijkse prijs van de Maatschappij zelf werd nu Prijs voor Meesterschap gedoopt, om de drie jaar toe te kennen op voordracht van één van de drie vaste Commissies. In 1925 wees de Commissie voor Schoone Letteren daar P.C. Boutens voor aan, voor zijn dichtbundel *Zomerwolken*.

Beraadslaagde de Commissie voor Schoone Letteren intensief over toe te kennen prijzen, elders in de Maatschappij gonsde het eveneens van de bedrijvigheid. Voor de maandelijkse vergaderingen was in 1922 zelfs sprake van een overaanbod aan sprekers. Ondanks de spanning die tijdens de jaarvergaderingen van 1921 en 1922 rond de opkomst van de schrijvers te bespeuren was, waren die vergaderingen doorgaans feestelijke bijeenkomsten, met lezingen die een brede groep leden konden aanspreken. Dat stond serieuze aangelegenheden geenszins

in de weg. De jaarvergadering van 11 juni 1924 bijvoorbeeld nam op voorstel van Colenbrander een motie aan waarin de aanwezigen zich krachtig uitspraken tegen het ministeriële voornemen om de Leidse leerstoel Nederlandse literatuurgeschiedenis na het emeritaat van Kalff op te heffen wegens bezuinigingen, welke ‘slooping’ een ‘schenking van het nationaal belang’ zou zijn.

De maandvergaderingen en de vergaderingen van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde waren eerder bedoeld voor specialistische lezingen. Men vroeg er aandacht voor het eigen specialisme, zoals de historicus J.W. Enschede, expert op het vlak van de zeventiende- en achttiende-eeuwse goochelkunst, die zich bij zijn spreekbeurt liet assisteren door de professionele goochelaar Giovanni Don Bosco. Ook werden er kwesties besproken die verscheidene vakgebieden aangingen, zoals universele verschijnselen in de literatuur en de geschiedenis. Herman Robbers wees in 1922 op het eeuwig menselijke in het literaire oordeel, hoe onbestendig dat in de loop der tijd ook was. Kalff attendeerde even later op het onafhankelijk van elkaar ontstaan van allerlei korte verhalen bij heel verschillende volken, zowel primitieve als beschaafde. En C.J. Wijnaendts Francken vroeg zich in 1924/25 af of er historische wetmatigheden vast te stellen waren zoals in de natuurwetenschappen. Hij dacht van niet: ‘De natuurwetenschap is in staat tot onmiddellijke waarneming van verschijnselen, de historicus beschikt slechts over indirecte gegevens, waarbij hij moet afgaan op

mededeelingen van anderen en rekening heeft te houden met imponderabilia'.

Een ander zwaartepunt op het lezingenprogramma was nog steeds de Nederlandse natie. Zo had Colenbrander het, naar aanleiding van het 25-jarig regeringsjubileum van beschermvrouwe koningin Wilhelmina, over verleden en toekomst van de 'Nederlandsche stam', eindigend met de waarschuwing om de eigen geestelijke zelfstandigheid te verdedigen en niet het oor te lenen aan Duitse ondergangsprofeten. De leden Bonaventura Kruitwagen en Blok oogstten na afloop applaus met hun voorstel om Colenbranders lezing onverwijld uit te laten geven door de Maatschappij, zoals inderdaad zou gebeuren. Geïnspireerd door een andere lezing die Colenbrander bij de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen had gehouden, hield zijn collega Pieter Geyl in 1923/24 een pleidooi voor een Groot-Nederlandse historiografie, die zich ook rekenschap moest gaan geven van de Vlaamse geschiedenis, nu men daar inmiddels de belgicistische houding van iemand als Henri Pirenne losliet.

'LETTERKUNDE' OF 'DE MAATSCHAPPIJ'

In haar werkzaamheden bleef de Maatschappij een hoofdzakelijk Nederlandse, en dan vooral Leidse onderneming. De maandelijkse vergaderingen en de bijeenkomsten van de Commissies voor Geschieden Oudheidkunde en Taal- en Letterkunde vonden vrijwel altijd plaats in Leiden of de directe omgeving daarvan en hadden daardoor voor leden van elders wel de naam een onderonsje te zijn van vaste Leidse bezoekers. Haar oorsprong, zetel en vergaderingen maakten dat de Maatschappij in de wandeling niet alleen kortweg werd aangeduid als 'Letterkunde' (vooral door wetenschappers), maar ook wel als 'de Maatschappij' of 'de Leidsche Maatschappij' (vooral door schrijvers). Het Leidse imago werd ongetwijfeld versterkt doordat de grote animo voor de maandelijkse vergaderingen aanhield, met een overvloed aan lezingen, die soms zo veel discussie veroorzaakten dat de geprogrammeerde sprekers niet meer allemaal aan het woord konden komen. In de jaarvergadering van 1929 benadrukte ook Muller de lokale oriëntatie van de Maatschappij, met een beschouwing naar aanleiding van de brand die onlangs het monumentale stadhuis van Leiden had verwoest. Muller koos in de plaatselijk gevoerde discussie partij voor degenen die het historische pand herbouwd wilden zien. De brand gaf de Haagse archivaris en museumdirecteur H.E. van Gelder aanleiding om diezelfde vergadering een pleidooi te houden voor 'plaatselijke historie', die zijns inziens een geschikte ingang bood tot de Nederlandse geschiedenis.

De Maatschappij mocht dan een Leidse kleur hebben, zij behield een nationale missie. Het vaderlandslievende gedachtegoed werd in

1926 bijvoorbeeld verder ontwikkeld door Colenbrander, sprekend over de ‘Hollandsche stijl’ in schilderkunst en literatuur, filosofie en wetenschap. Een verwante strekking had een jaar later een volkskundige film van de cineast D.J. van de Ven, voor de leden vertoond in de Leidse Casino-Bioscoop en ondersteund door muzikale composities van Julius Röntgen op traditionele vaderlandse zang- en danswijzen.

In een toelichting betreunde Van de Ven de teloorgang van het Nederlandse landschap en de nationale folklore als gevolg van modern verkeer, landbouwtechniek en economische ontwikkelingen: ‘Zoo dreigt overal de sfeer te worden weggenomen, waarin oud-vaderlandse zeden en gewoonten, volksvermaken en kinderspelen zich veilig voelden’. Voor het te laat was, zou dit ‘volkseigen’ en bedreigde cultuurbezit volgens de spreker gedocumenteerd moeten worden in films zoals de vertoonde, om de toeschouwers liefde bij te brengen voor eigen land en volk. Voor een volgend filmproject kreeg Van der Ven subsidie van de Maatschappij. Daarnaast werd in 1929 een Commissie voor het Folkloristisch Archief benoemd, die volkskundige documentatie moest toevoegen aan de bibliotheek, een idee van het lid J. de Vries, die zelf plaatsnam in de commissie. De basis voor het archief werd ge-

W. Rameau (fotograaf),
Het stadhuis in brand!
De brand van het stadhuis
van Leiden, 12 februari 1929

vormd door de collectie folkloristische aantekeningen die het zojuist ontslapen lid Andries Borgeld had nagelaten.

Eerder al had de Maatschappij geholpen bij de financiering van een door de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen te stichten bureau – een voorloper van het Meertens Instituut – dat zich in het Amsterdamse Trippenhuys moest gaan toeleggen op onderzoek naar Nederlandse en Friese dialecten en de vervaardiging van dialectkaarten. Waarschijnlijk verbleekte het Leidse Archief daarbij. Wel trad de Maatschappij in 1938 toe tot de International Association for European Folklore and Ethnology, maar pas in 1939 herinnerde de Commissie weer aan het Folkloristisch Archief, ‘dat meer aandacht verdient dan het tot heden is ten deel gevallen’. Die aandacht kreeg zij van P.J. Meertens, secretaris van de Volkskundecommissie van de Akademie, die in 1939/40 toetrad tot de Commissie voor het Folkloristisch Archief. Nog datzelfde jaar werd de verzameling overgedragen aan de Akademie, om in 1945 geschrapt te worden uit de wet van de Maatschappij.

De Commissie voor Schoone Letteren bleef zich intussen helemaal richten op de Jaarlijksche Prijs voor een aan te moedigen literator. De prijs, ook wel Prijs van Aanmoediging genoemd, ging in 1926 naar de essayist Dirk Coster, die voortijdig was opgestapt als voorzitter van de Commissie – reden waarom Maatschappij-voorzitter Colenbrander zich verplicht voelde om het voor hem op te nemen, omdat Coster op z’n minst de schijn had gewekt dat zijn terugtreden iets te maken had met de toe te kennen onderscheiding. Het oordeel van de Commissie over de laureaten bleef kritisch. Over het bekroonde roman *Het donkere licht* van Antoon Coolen heette het in 1930:

De menschen zelf zijn [...] vaak heel goed gezien, maar als karakters missen ze eenheid en zijn daardoor niet overtuigend. Op zijn best heeft Coolen typen geteekend, geen individuen. Ook is het menscheijk gebeuren, de gang van het verhaal, volstrekt onoorspronkelijk. Toch draagt de commissie dit boek gaarne ter bekroning voor, om zijn niet geringe verdienste van goed en warm, soms zelfs zeer knap te zijn geschreven, en om zijn onvergetelijke uitbeelding van het landschap. Ze spreekt de hoop uit dat de schrijver, door dezen prijs aangemoedigd, en geen van zijn goede eigenschappen verliezende, zijn liefdevolle aandacht meer en meer zal wijden aan de personen, die zijn boeken de noodige stuwkracht zullen geven.

Inmiddels was de Prijs van Aanmoediging omgedoopt tot C.W. van der Hoogt-prijs, nu de financier ervan in 1928 overleden was en zijn anonimiteit opgeheven mocht worden. Met een speciaal fonds had hij ervoor gezorgd dat de prijs ook in de toekomst uitgekeerd kon blijven worden.

HET MODERNE LEVEN ACHTER EEN EERBIEDWAARDIGE HISTORISCHE GEVEL

De economische depressie die in 1929 uitbrak, ging niet aan de Maatschappij voorbij. De Commissie voor Taal- en Letterkunde moest voorlopig de sinds 1902 door haar geredigeerde reeks *Nederlandsche volksboeken* staken, aangezien uitgever Oosthoek er geen brood meer in zag. Intussen dienden zich ook de eerste tekenen van politiek onheil aan. In de jaarvergadering van 1933 bracht de journalist J.J. van Bolhuis hulde aan de Leidse universiteit, waar zijn medelid Huizinga zojuist een Duitse delegatie, met onder anderen de nationaal-socialistische en antisemitische Hitler-biograaf Johann von Leers, de deur had gewezen tijdens een conferentie.⁶ De donkere tijden, zei voorzitter J. de Vries in 1935, dwongen de Maatschappij tot bezinning en vernieuwing, en het bestuur voegde de daad bij het woord. Bij de Maatschappij moest, net als bij het herbouwde Leidse stadhuis, het moderne leven zich gaan manifesteren achter een eerbiedwaardige historische gevel.

Ook het prijzenstelsel veranderde. De prijzen van de Maatschappij plaatsten haar meer en meer in het middelpunt van de publieke belangstelling en maakten de jaarvergadering, waarin de winnaars bekend werden gemaakt, volgens J. de Vries tot 'een evenement [...] in het literaire leven van Nederland', waardoor andere werkzaamheden uit beeld dreigden te raken. Verreweg de meeste aandacht eiste de Van der Hoogt-prijs op, een voortdurende bron van strubbelingen. In 1931 bijvoorbeeld wilde de Commissie voor Schoone Letteren hem uitgereikt zien aan Arthur van Schendel, voor zijn roman *Het fregatschip Johanna Maria*. Een Commissielid had die informatie voortijdig gelekt naar de pers, met als gevolg dat, tot ergernis van het bestuur, het boek al in een Haagse boekhandelsetalage lag met de aanbeveling 'Prijz van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde', nog voordat het bestuur met de toekenning had kunnen instemmen.

De Commissie zelf was niet zonder langdurige discussie tot haar voordracht gekomen, aangezien Van Schendel, die de vijftig was gepasseerd, inmiddels al een oeuvre had opgebouwd en dus moeilijk beschouwd kon worden als iemand die nog aanmoediging behoefde. Maar de Commissie redde zich er uit met de verklaring dat niet één werk van de jongste generatie waardig gebleken was om bekroond te worden en dat zij dientengevolge uitgekomen was bij een wat oudere schrijver. Van Schendels uitverkiezing zou bovendien gerechtvaardigd zijn omdat hij na een veelbelovende start als romancier een inzinking had gekregen en nu, met *Het fregatschip*, 'een nieuwe schrijver bleek te zijn, die in zijn voorgaand werk niet werd aangekondigd, die met verrassing voor ons is komen te staan, en wiens "Johanna Maria", gesteld dat dit werk ons anoniem bereikt had, zou getroffen hebben als een alleszins aanmoedigingverdienende aanvang van een door onzen tijd en door ons land en onzen volksaard geformeerde letterkundige werkzaamheid'.

▲
Anonieme foto­graaf,
J. Slauerhoff aan boord,
niet gedateerd

►
J. Slauerhoff, Soleares.
Oorspronkelijke en vertaalde
gedichten, 1934

De Commissie beklagde zich niet alleen over de magere oogst aan nieuwe boeken, maar ook over de kritiek die ze te verduren had gekregen op haar voordrachten voor de Van der Hoogt-prijs. Toch kwam zij in 1933 opnieuw met een keuze die om een inventieve rechtvaardiging vroeg: de *inleiding* van de bloemlezing *Dichters der Contra-Reformatie* van Anton van Duinkerken. Het juryrapport stelde de samensteller voor als iemand die

als dichter en als essayist tusschen onze jonge letterkundigen terecht een eerste plaats inneemt. [De Commissie] vermeldt dit met nadruk, om niet den schijn te wekken, den bloemlezer ten koste van den oorspronkelijken dichter te willen aanmoedigen.

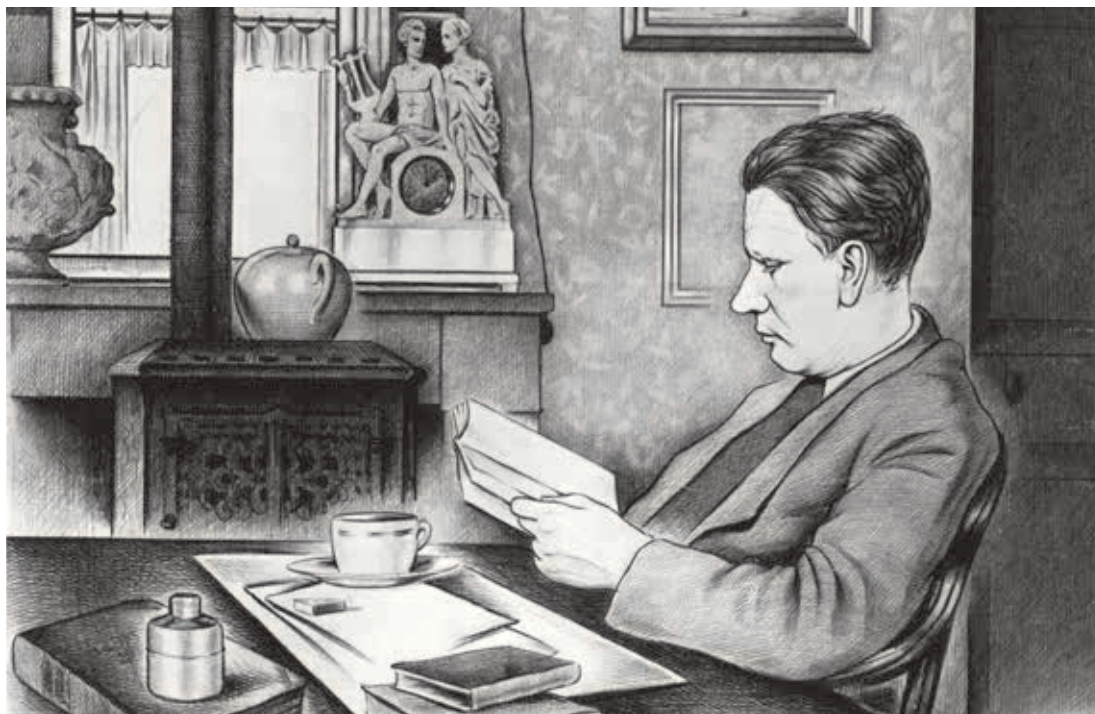
Maar zo'n oorspronkelijke dichter bracht ook risico's met zich mee, zoals blijkt uit de twijfel die de Commissie becroop in 1934, toen haar keuze viel op de bundel *Soleares* van J.J. Slauerhoff. Zij waardeerde hem als iemand bij wie het eerder ging om de 'vent' dan om de 'vorm',⁷ maar had toch graag gezien dat zijn taalgebruik zuiverder was geweest:

Slauerhoff's uitdrukkingswijze is zoo bij uitstek onverzorgd, dat, hoezeer men ook hechten mag aan een persoonlijk geluid, ja, de onontbeerlijkheid daarvan vooropstelt, de Commissie lang gearzeld heeft, alvorens door een bekroning ook de schaduwzijden van dit werk een fiat te verleen.

Dit soort aarzelingen was echter nog niets vergeleken met wat de Maatschappij te wachten stond bij de toekenning van de Van der Hoogt-prijs in 1935, waar de autonomie van de literatuur in het geding was.

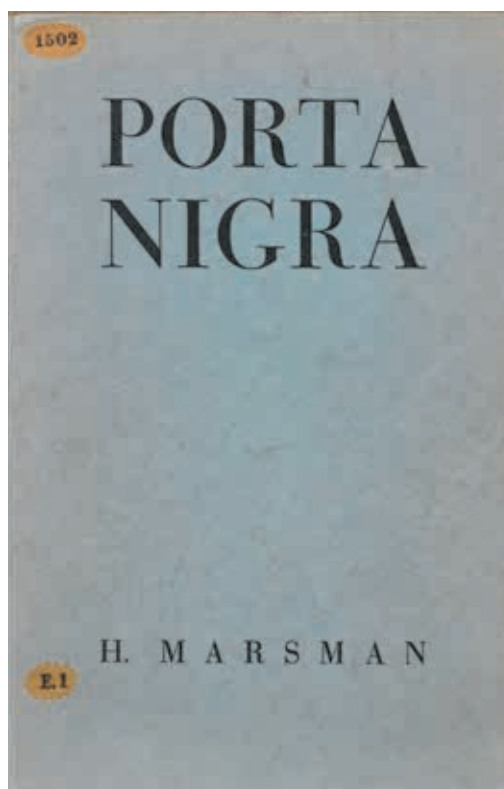
Toen adviseerde de Commissie voor Schoone Letteren om de dichtbundel *Porta Nigra* van Hendrik Marsman te bekronen. Als leider van de 'vitalistische school' heette hij een van de belangrijkste vernieuwers van de Nederlandse dichtkunst na 1918 te zijn. Maar in zijn laatste bundels gaf hij volgens de Commissie veeleer uiting aan een conflict tussen levenslust en doodsangst, en zij wilde hem nu een steun in de rug geven: 'Een aanmoediging, omdat de dichter H. Marsman blijkens zijn jongste werk een crisis van het zelfvertrouwen heeft te overwinnen, een bekroning niettemin, omdat hij in zijn poëzie op zeldzaam pregnante wijze, in zeer krachtige, allengs eenvoudiger en helderder geworden taalvormen een dramatisch conflict der menschelijke ziel tot uitdrukking bracht'.

Hoewel het bestuur erkende dat Marsman een belangrijk schrijver was, weigerde het dit keer de prijs uit te keren, aangezien de kandidaat zich in de *Groene Amsterdammer* van 11 juli 1931, naar aanleiding van de bekroning van Van Schendel, negatief had uitgelaten over de Maatschappij, haar bestuur en de Commissie voor Schoone Letteren.

▲
Paul Oscar Martin, *Hendrik
Marsman, zittend aan tafel*,
1939

►
Hendrik Marsman,
Porta Nigra, 1934

Het was een motivatie waar de Commissie geen genoeg mee nam. Het ging niet aan, meende zij, 'de waarde van een schrijver te erkennen en hem terzelfder tijd geen vrijheid van kritiek, een bij uitstek Nederlandsch cultuurgood, te gunnen'. Niettemin verzocht het bestuur onverstoorbaar om een nieuwe voordracht, waarop de Commissie principieel vasthield aan Marsman. Hij had zich weliswaar misdragen en zou om die reden misschien als lid geweerd kunnen worden, zo liet de Commissie het bestuur per brief weten, maar dat mocht geen invloed hebben op de kandidatuur,

die *uitsluitend* op aesthetische waardeering behoort te berusten. Van dit beginsel zouden wij niet kunnen afwijken, zonder ons zelf in het oog van alle weldenkenden, die op de objectiviteit van ons oordeel staat maken, te verloochenen en zonder Uw Maatschappij te vernederen.

Juist omdat Uw Maatschappij een hoog standpunt inneemt, kan en behoort zij zich de weelde te veroorlooven, zich boven de jeugdige buitensporigheden van den heer Marsman te stellen.

Bovendien moest de overleden initiatiefnemer van de prijs, Van der Hoogt, nog steeds kunnen vertrouwen op een deskundig en niet door persoonlijke gevoeligheden beïnvloed oordeel. Mocht het bestuur toch van de voordracht afwijken, zo dreigde de Commissie, dan zou zij haar brief openbaar maken. Deze was ondertekend door de Commissieleden K.J.L. Alberdingk Thijm, Dirk Coster, Jo van Dullemen-de Wit, F.C. Gerretson (G. Gossaert), M. Nijhoff, W. Asselbergs (Anton van Duinkerken) en, per order, J.W.F. Werumeus Buning. In de daarop volgende jaarvergadering kregen zij bijval van enkele andere leden. Bovendien liet de sinoloog J.J.L. Duyvendak weten uit het bestuur te zijn gestapt omdat hij zich niet had kunnen vinden in de weigerachtige houding van zijn medebestuurders: 't bestuur heeft toe te kennen een prijs voor goede letterkunde, niet een prijs voor goede manieren'. Zij verweerden zich door uit Marsmans *Groene*-artikel voor te lezen en zo te laten zien dat de auteur zich onbehoorlijk had uitgelaten 'in termen die moeilijk erger hadden gekund'. Hij had het bestuur beticht van geveinsde belangstelling en perfidie, en hij had de wens te kennen gegeven dat de Maatschappij zich niet meer met hem en zijn geestverwanten zou bemoeien. En toekenning van de prijs, waarschuwde het bestuur, zou dus ook nog eens de blamage kunnen betekenen dat Marsman hem zou weigeren. Zijn verdedigers lieten zich echter niet overtuigen en dienden een motie van afkeuring tegen het bestuur in. Deze motie haalde het net niet doordat de stemmen staakten en de voorzitter in zo'n geval de knoop mocht doorhakken.

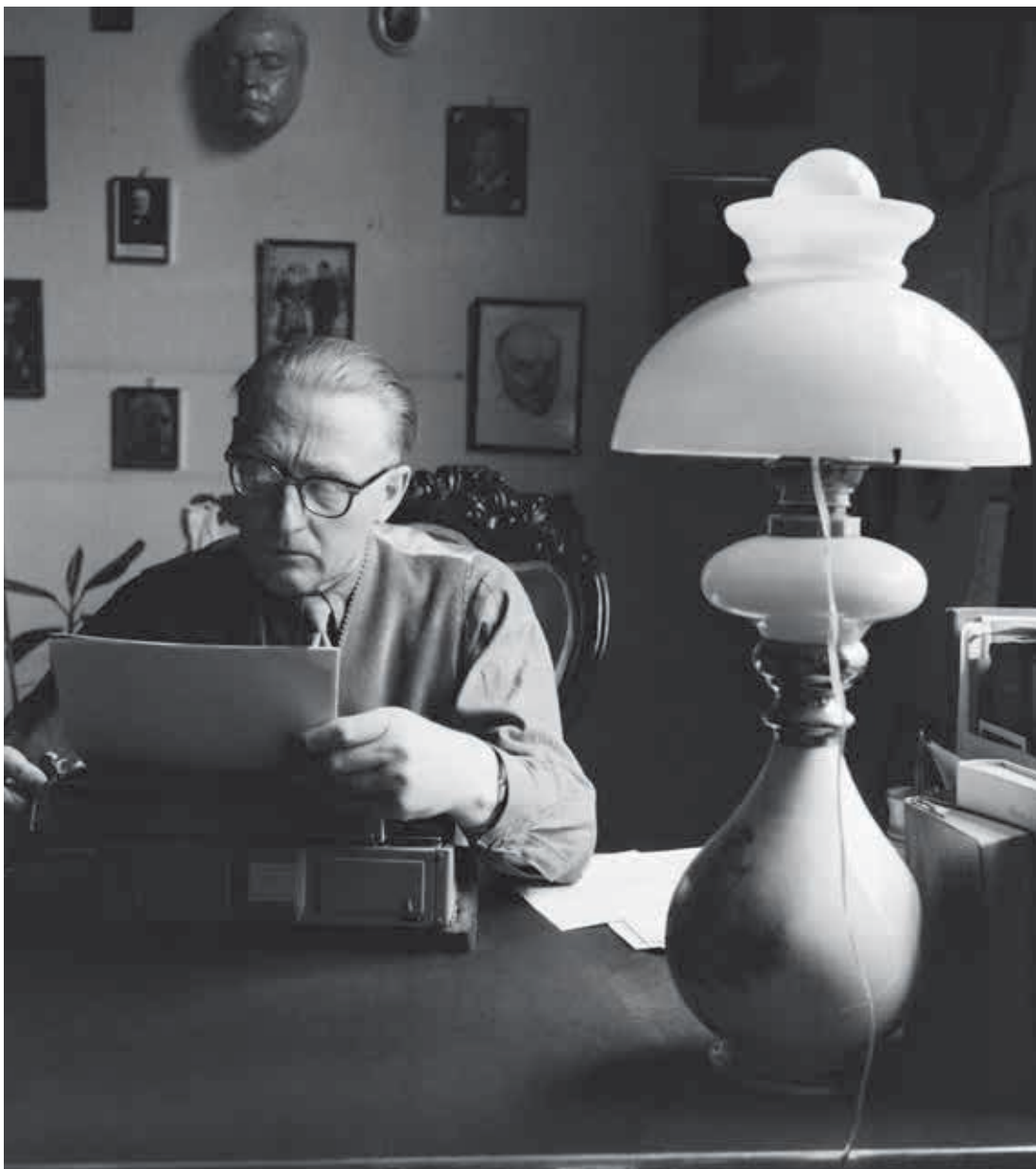
Maar de kwestie was daarmee nog lang niet afgedaan, zoals inmiddels ook te volgen was in de pers. Na de jaarvergadering trad voorzitter

J. de Vries uit het bestuur, zich plotseling scharend aan de zijde van de Commissie voor Schoone Letteren. Daarop stelden de overgebleven bestuursleden hun zetel ter beschikking en hielden zij een enquête onder de leden, die uitwees dat de meerderheid het met hen eens was. Volgens trad ook de Commissie af, waarna een buitengewone ledenvergadering op 21 september 1935 een motie aannam die constateerde 'dat het besluit van het bestuur betreffende den C.W. van der Hoogt-prijs 1935 een zoo ernstig verschil van meening onder de leden heeft doen ontstaan, dat daardoor de bloei der Maatschappij wordt bedreigd'. Besloten werd tot een commissie tot herziening van de statuten, die niet alleen de reglementering van de Van der Hoogt-prijs moest helpen verbeteren, maar ook de verdere inrichting van de Maatschappij.

In een volgende buitengewone vergadering, op 2 mei 1936, kwam die commissie met haar aanbevelingen: de honorering van enkele bestuursfunctionarissen zou verlaagd moeten worden om weer meer genootschappelijke publicaties mogelijk te maken, de voorzitter zou voortaan gekozen moeten worden tijdens de jaarvergadering en niet meer in een vooral door Leidenaren bezochte maandvergadering, en niet het bestuur, maar de algemene ledenvergadering diende in het vervolg formeel de Van der Hoogt-prijs toe te kennen. Aan zowel het bestuur als de Commissie voor Schoone Letteren werd gevraagd om terug te komen op het besluit om af te treden. In de daarop volgende jaarvergadering, op 17 juni, kandideerde de Commissie toch weer Hendrik Marsman voor de Van der Hoogt-prijs, volhoudend 'dat bij de toekenning van genoemden prijs louter en alleen aesthetische waardebepalingen dienen te gelden'. Daar legde het bestuur zich nu maar bij neer, in de hoop dat de laureaat zijn oordeel over de Maatschappij zou herzien door de toekenning. De ledenvergadering ging tenslotte akkoord met de voordracht, met grote meerderheid van stemmen, waarop Marsman de prijs accepteerde.

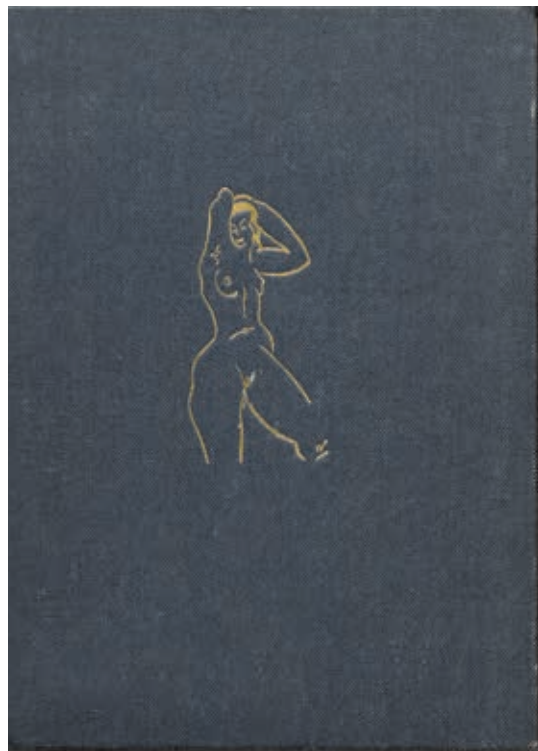
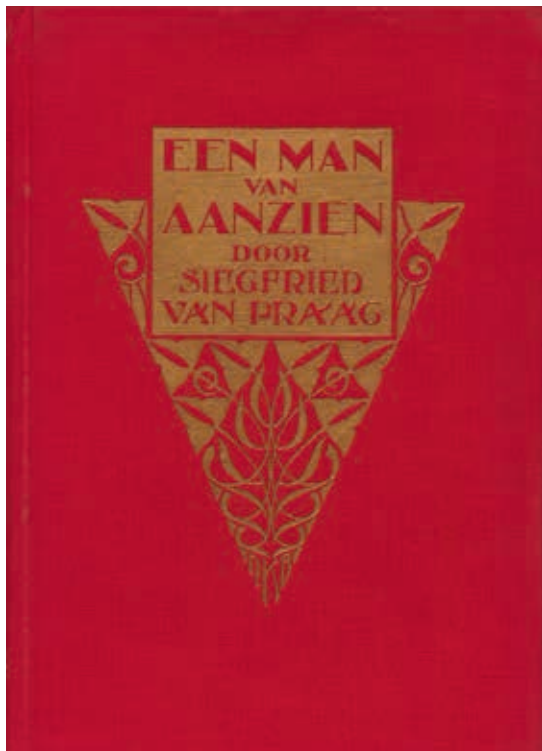
Een andere prijs die voor wrijving zorgde, was de nieuwe Mei-prijs, voor het eerst uitgereikt in 1932. Het was een initiatief van de Rotterdamse zakenman Jacob Mees, die zelf niet vernoemd wilde worden. Hij stelde jaarlijks fl. 1000,- beschikbaar voor een oorspronkelijk in het Nederlands geschreven roman, toneelstuk of filmscenario over 'het leven van den kantoor- of zakenmensch', wederom aan te wijzen door de Commissie voor Schoone Letteren. Die liet de beperking tot de commerciële wereld direct vallen, al beloofde zij Mees wel om boeken daarover voorrang te verlenen bij gelijke geschiktheid van twee werken. Ook nam de Commissie Mees op in de jury, evenals de kort te voren teruggetreden Dirk Coster. Anders dan de Van der Hoogt-prijs, was de Mei-prijs niet bedoeld als aanmoediging. Toch maakte Mees in 1934 alweer een eind aan de prijs, omdat die te veel op de Van der Hoogt-prijs was gaan lijken.

Maar er was waarschijnlijk meer aan de hand: het wilde maar niet

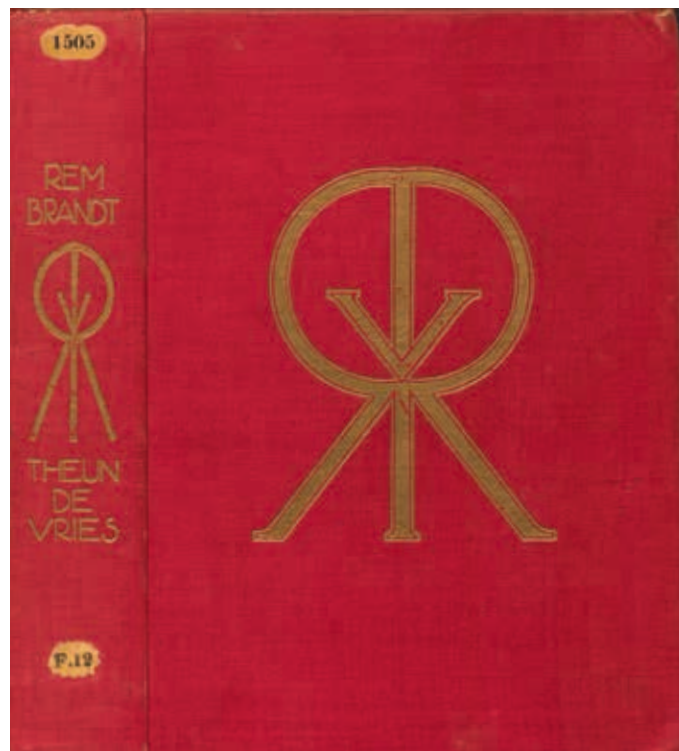

lukken een overtuigende winnaar te vinden. Het eerste jaar werd daarom, op voorstel van Mees zelf, de ene helft van de prijs verleend voor Siegfried van Praags novelle *Een man van aanzien* en de andere helft voor Theun de Vries' roman *Rembrandt*. Het jaar daarop kon de jury tot geen enkele winnaar besluiten en in 1934 werd de prijs opnieuw opgedeeld, nu voor de roman *De herberg met het hoefijzer* van A. den Doollaard en de dichtbundel *Tuin van Eros* van Jan Engelman. De jury kon haar aarzeling weer niet voor zich houden; over Engelman noteerde zij:

Cas Oorthuys (fotograaf),
Theun de Vries aan zijn
werktafel, ca. 1930

Door de Maatschappij der
Nederlandsche Letterkunde in de jaren
rond 1930 bekroonde boeken.
Siegfried van Praag, *Een man van aanzien*;
Jan Engelman, *Tuin van Eros*;
Theun de Vries, *Rembrandt*

Een curieus incident in de republiek der Nederlandsche letteren

A. DEN DOOLAARD weigert den Mei-Prijs

De Herberg met het Hoefijzer,
roman van A. DEN DOOLAARD,
werd door de Maatschappij der
Nederlandsche Letterkunde
bekroond met den halven Mei-
prijs. Het was dit jaar de laatste
maal dat deze prijs zou worden
toegekend.

De schrijver heeft geweigerd
deze bekroning te aanvaarden,
wijl naar zijn oordeel een halve
bekroning tot op zekere hoogte
eer een disqualificatie dan een
onderscheiding van zijn arbeid
beteekent.

Van A. DEN DOOLAARD verschenen:

De Herberg met het Hoefijzer, geb. f 2.50
De Druivenplukkers geb. f 2.90
De Wilden van Europa . . . geb. f 3.50

en ligt ter perse:

Orient Express geb. f 4.90

bij N.V. Em. Querido's Uitgevers-
Maatschappij te Amsterdam

*Affiche Een curieus incident in
de republiek der Nederlandsche
letteren. A. den Doolaard
weigert den Mei-Prijs,
met reclame voor uitgaven
van A. den Doolaard, 1934*

Wij echter zijn niet blind voor de tekortkomingen van een talent, dat zich met zijn ontplooiing vergenoegt en dat weigert tot instrument te worden voor dieper bewogenheden, die thans, als het ware door een wiegelied in slaap gezongen, niet aan het woord kunnen komen.

De Commissie spreekt bij haar advies de hoop uit, dat men Jan Engelman door de toekenning dezer onderscheiding tot de groote gedichten zal aanmoedigen waartoe hij het gereedschap reeds in handen heeft.

Een soortgelijk oordeel velde de Commissie over Den Doolaard: 'Zij heeft [...] zich niet ontveinsd dat haar beslissing tevens berustte op de hoop dat zich in het werk van dezen schrijver een verdieping zal voltrekken die zij in zijn ontwikkelingsgang meent waar te nemen'. Of het mede door deze ontboezeming was, is onduidelijk, maar ter jaarvergadering beantwoordde Den Doolaard een felicitatie van de voorzitter met een weigering van de prijs, ontstemd als hij was over het 'lichtelijk beleedigende en belachelijke van een halve bekroning', over Nijhoff, die volgens hem achter de halvering zat, en over het gesol met een onderscheiding die niet bestemd was voor poëzie, reden waarom Mees volgens Den Doolaard de stekker er maar uittrok. De Commissie legde de aantijgingen hooghartig naast zich neer, maar kon niet voorkomen dat de vergadering kritische vragen stelde over de weinig bevredigende prijs.

De afschaffing van de Mei-prijs creëerde intussen wel ruimte voor een duurzamere voorziening, die de Van der Hoogt-prijs ook minder zou overlappen. In november 1934 werd bekend dat Wijnaendts Franken een nieuwe, naar hem te vernoemen prijs aanbood die fl. 500,- zou bedragen en slechts eens in de twee jaar kon worden uitgereikt, maar dan beurtelings voor een literair-kritisch of essayistisch werk en voor een biografisch of cultuurhistorisch werk. De eerste winnaar was de directeur van het Koninklijk Huisarchief, N. Japikse.

Het genootschap liet echter ook nog veel bij het oude. Het bleef bijvoorbeeld onverminderd Oranje-gezind, zoals bleek in 1930, toen de jaarvergadering kroonprinses Juliana benoemde tot 'buitengewoon erelid'. In 1933 herdacht de voorzitter de vierhonderd jaar geleden geboren Willem van Oranje en het jaar daarop, na het overlijden van koningin Emma, 'Moeder onzer Beschermvrouwe', deelde de Maatschappij in de nationale rouw door condoleances te sturen aan koningin Wilhelmina, prinses Juliana en prins Hendrik (die ook buitengewoon erelid was). De prins volgde zijn schoonmoeder nog datzelfde jaar in de dood, betreurd met een rede van voorzitter A.J. Bothenius Brouwer tijdens een extra algemene ledenvergadering op 12 oktober 1934 en met een in het *Jaarboek* voorop geplaatst levensbericht door kolonel H.J. Schmidt, adjudant in buitengewone dienst van H.M. de Koningin.

Onveranderd bleef in het verenigingsleven ook de centrale plaats van de maand- en jaarvergaderingen, waar de leden steeds weer opnieuw herinnerd werden aan hun gezamenlijke missie voor de Nederlandse cultuur. De Maatschappij bleef haar opdracht ook vervullen in de eigen tijd, zoals Willem de Vreese, destijds bibliothecaris van de Rotterdamse Gemeentebibliotheek, liet zien met een spreekbeurt voor de Commissie voor Taal- en Letterkunde in 1932/1933. Daarin vestigde hij de aandacht 'op de zeer vele foutieve lezingen in de uitgaven van de meeste Middelnederlandsche teksten, waardoor die uitgaven voor 't bestudeeren van grammatica en dialect onbetrouwbaar en dus onbruikbaar zijn.' Het was de aanloop naar zijn baanbrekende rede tijdens de jaarvergadering van 1933, 'Paradox over den groten nood der Nederlandsche philologie'. De paradox bestond erin dat Nederlandse woordenboeken zich baseerden op ondeugdelijk geëditeerde teksten, die zelf uitgegeven waren met zulke onbetrouwbare woordenboeken.⁸ Dit soort lezingen sloeg enorm aan, zoals secretaris H.T. Damsté liet weten in 1932. Nu bijna iedere woning beschikte over een 'radio-ontvangtoestel', ondervonden sociëteit, concertzaal en theater daar ernstige concurrentie van. Voordrachten op historisch, literair, taal- en letterkundig gebied leken alleen nog gehoor te vinden als zij via de ether uitgezonden werden. De maandvergaderingen van de Maatschappij bleven echter nog steeds een groeiend aantal toehoorders naar Leiden lokken, noteerde Damsté, ondanks de dichte tabaksrook die zij zich daar moesten laten welgevalen.

Anonieme fotograaf,
*Begrafenisstoet van
Prins Hendrik*, 1934
(licentie CC-BY 2.0)

Anonieme fotograaf,
Minister H.P. (Henri) Marchant
van Onderwijszaken aan het
werk, niet gedateerd

Het culturele leven in Nederland vertoonde in de jaren dertig ook een tendens tot vermaatschappelijking.⁹ Daarmee in overeenstemming was een opvallende wending in de koers van de Maatschappij, toen zij zich in 1933/34 ging bemoeien met de actuele politiek en daar ruchtbaarheid aan gaf via de pers. Het bestuur had de Commissie voor Taal- en Letterkunde namelijk gevraagd om een standpunt inzake de spellingsregeling die minister H.P. Marchant van Onderwijs onlangs had voorgesteld. De Commissie antwoordde dat de minister zijn regeling te overhaast wilde invoeren en dat hij eerst ter zake kundige organisaties zoals de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, de redactie van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* en de Maatschappij zelf diende te raadplegen. Ook zou er eerst een commissie aan het werk gezet moeten worden die een bevredigende regeling voor de buigings-n zou bedenken. Het was echter een standpunt dat in de gelederen van de Maatschappij kennelijk op zo weinig consensus kon rekenen, dat voorzitter Bothenius Brouwer er zijn vingers niet aan wilde branden. Hij zag ervan af om over de spelling-Marchant te spreken tijdens de jaarvergadering en deze beperkte zich tot een vrijblijvend verzoek aan de Commissie voor Taal- en Letterkunde om de kwestie in de gaten te blijven houden.

Op 3 april 1935 hield de minister het bestuur echter opnieuw bezig. Het stuurde Marchant een eveneens in de krant gepubliceerd adres namens de Maatschappij dat aandrong op een hervorming van het taalonderwijs, die paal en perk zou moeten stellen aan de 'betreurenswaardige verwaarlozing van onze moedertaal' en aan 'taalbederf dat steeds verder voortwoekert'. Het onderwijs in het Nederlands zou ver achterblijven bij het moedertaalonderwijs in het buitenland en diende een nationalere oriëntatie te krijgen. De minister antwoordde twee dagen later dat hij al druk bezig was met de verbetering van het

onderwijs, zoals al bleek uit zijn spellingsregeling.

Het bestuur liet zich hier echter niet mee afschepen en verzond op 11 april een tweede adres, waarin het Marchant liet weten dat de spellingkwestie slechts bijzaak was bij het veel meer omvattende probleem dat de Maatschappij had aangekaart. Zij zou de kwestie weer opnemen in 1938. Toen gaven De Vries en enkele andere onderwijsspecialisten – Ph.J. Idenburg, J. Moormann en Jos.J. Gielen – een serie beschouwingen over het moedertaal- en literatuuronderwijs, ook in het buitenland, waarmee ze alsnog de ogen van de Nederlandse autoriteiten wilden openen. Najaar 1938 verspreidde het bestuur bovendien een brochure over ‘de onwaardige plaats, die het Nederlandsch in het leerplan van de Gymnasia en Middelbare Scholen inneemt’. Tot teleurstelling van De Vries, die waarschijnlijk het brein achter de onderwijsbemoeningen van de Maatschappij was, besteedde de pers er dit keer nauwelijks aandacht aan. Hij maakte zich echter geen illusies: ‘Dat hiermee eenig onmiddellijk resultaat bereikt zou kunnen worden, kan alleen hij verwachten, die niet had leeren inzien hoe treiterend langzaam verbeteringen op het gebied van het onderwijs tot stand plegen te komen’. Onder zijn voorzitterschap was de Maatschappij in ieder geval minder traag geweest.

DE EENHEID VAN DE NEDERLANDSE STAM

‘[E]r is iets veranderd in onze Maatschappij!’, zo stelde De Vries’ opvolger N.J. Krom vast tijdens de jaarvergadering van 1936; de vereniging had zich aangepast aan ‘gewijzigde omstandigheden’. Zo waren de statuten zodanig veranderd dat bij de toekenning van de Van der Hoogtprijs niet het bestuur het laatste woord kreeg, maar de jaarvergadering. Ook werd de onevenredig grote inbreng van Leidse leden enigszins ingedamd en zou de Maatschappij zich in het vervolg meer moeten gaan toeleggen op de uitgave van eigen geschriften. Dat aan deze wijzigingen grote spanningen ten grondslag hadden gelegen, bleek bijvoorbeeld uit het in dezelfde jaarvergadering genomen besluit dat de vereniging pas bij een twee-derde meerderheid aan stemmen opgeheven mocht worden en haar bezittingen vervreemd – een besluit dat blijkbaar ingegeven was door een recente liquidatiedreiging.

Op interne spanningen duidt ook het feit dat in de loop van 1935/36 acht van de negen bestuursleden waren afgetreden, onder wie, na een penningmeesterschap van 29 jaar, J. Heinsius. De uittocht van bestuurders zou, zei Krom, ‘ook den bloeddorstigste tevreden [...] stellen’ en de weg vrijmaken voor nieuwe bestuursleden die nauwelijks ‘geïnfecteerd’ waren door samenwerking met het oude bestuur. De bestuurswissel had een kalmerend effect; ‘Nieuwe stormen zijn ons niet komen verontrusten’, aldus het verslag van de jaarvergadering van 1937. Dat was dan tevens te danken aan het overleg dat het bestuur

voortaan volgens de statuten moest voeren met de vaste commissies. Zelfs volgens de recalcitrante Commissie voor Schoone Letteren leidde dat tot ‘een vollediger begrip der wederzijdse opvattingen’ en ‘betere samenwerking’.

Aan de doelstellingen van de Maatschappij veranderde intussen niets, evenmin als aan haar verknochtheid aan het Huis van Oranje, die ongetwijfeld versterkt werd door de oorlogsdreiging. Zo belegde zij in 1937 een plechtige maandelijkse vergadering in de Leidse Stadsgehoorzaal ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard. Daar droeg de voordrachtskunstenares Charlotte Köhler Nederlandse poëzie voor, beginnend met strofen uit het ‘Wilhelmus’ – sinds 1932 de nieuwe nationale hymne – en eindigend met *Maria Lécina* van J.W.F. Werumeus Buning. Een jaar later kon het bestuur het prinselijk paar en de koningin feliciteren met de geboorte van prinses Beatrix. De nationale hymne klonk opnieuw toen de voorzitter tijdens het diner na de jaarvergadering van 1938 een toast had uitgebracht op de koningin, gevolgd door een toespraak van de filosoof en letterkundige J.D. Bierens de Haan tot de aanzittende Vlamingen, wat de aanwezigen weer aanleiding gaf tot het zingen van de ‘Vlaamsche Leeuw’.

Het is tekenend voor het gewicht dat nog altijd gehecht werd aan het ‘algemeen-Nederlandsche karakter der Maatschappij’, zoals de herbenoemde voorzitter J. de Vries het in 1939 noemde, toen hij de Vlaamse leden op de jaarvergadering verwelkomde. Zich bewust van de heersende kloof tussen Noord en Zuid,¹⁰ bracht hij de aanwezigheid van de Vlamingen in verband met de taakstelling van het genootschap:

De Maatschappij [...] moet beseffen dat haar plaats in de voorhoede is, waar het gaat om de verdediging der Nederlandsche kultuur; zij moet alle krachten in Noord en Zuid in dezen strijd vereenigen; [...] zij heeft bovenal de plicht bij de behandeling van kultureele problemen de eenheid van den Nederlandschen stam op den voorgrond te plaatsen.

Nederlanders moesten de handen ineen slaan met de Zuid-Nederlanders en de Zuid-Afrikanen.¹¹ Vandaar dat het lid H.D. van Broekhuizen, gezant van de Unie van Zuid-Afrika, de gelegenheid kreeg om bij het diner na de jaarvergadering van 1937 een tafelrede te houden over ‘de taal- en cultuurstrijd in zijn vaderland’ en dat de Afrikaanse letterkundige C.M. van de Heever in 1939 overkwam voor een lezing over het Zuid-Afrikaanse boek. Samenwerking was nodig omdat de toestand in de wereld een ernstige bedreiging vormde voor de beschaving waarvan de Nederlandse cultuur deel uitmaakte, zo meende ook Duyvendak in 1938. Krom had de leden twee jaar eerder al voorgehouden dat ze de plicht hadden tot ‘ideële’ monumentenzorg. De Vries deed het in 1939

opnieuw toen hij de Maatschappij een centrale rol toedacht in de bescherming en versterking van de nationale cultuur. Hij schaarde zich echter niet geheel aan de zijde van degenen die de West-Europese beschaving uitsluitend in gevaar zagen verkeren, want wellicht gloorde er ook een nieuwe toekomst. Maar om daarin haar verantwoordelijkheid te kunnen nemen, moest de Maatschappij wel nadrukkelijker op de voorgrond treden en meer aan de weg timmeren, vond De Vries. Daartoe had hij zelf alvast een onder alle leden verspreid 'propagandaschrift' over het genootschap samengesteld, dat haar geschiedenis op overzichtelijke wijze samenvatte. Hij zette daarin uiteen dat het genootschap 'in de loop van bijna twee eeuwen [is] gegroeid tot een machtig en belangrijk orgaan in het kultuurleven van ons land'.¹²

Geldgebrek had de Maatschappij doen besluiten haar middelen vooral aan eigen publicaties te besteden, al verstrekten zij incidenteel nog wel subsidies, bijvoorbeeld voor de aankoop van De Vreeses fameuze handschriften-database *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* door de universiteitsbibliotheek van Leiden. Aan het voornemen om een groter aantal verenigingspublicaties voort te brengen, gaf de vereniging in 1936 gevolg met de installatie van een Commissie voor de Uitgave van Geschriften. Ook deze commissie nam zich voor om intensief contact te onderhouden met het bestuur, om zo de eenheid onder de leden te helpen bewaren:

Het komt haar namelijk voor, dat de toegenomen verwijdering tusschen de beoefenaars der philologie, der theoretische schoonheidsleer en der geschiedenis van de letterkunde eenerzijds, en de vervaardigers der belletrie anderzijds – eene verwijdering, die voor de hedendaagsche litteratuur kenmerkend schijnt – te betreuren valt, omdat zij aanleiding geeft tot wederzijdsche misverstanden. Tusschen letterkunde als wetenschap opgevat en letterkunde als kunst mag een verschil – maar mag geen wezenlijke scheiding ontstaan. Zij [de Commissie] acht het derhalve gewenscht, dat de inzichten der litteraire kritiek niet worden veronachtzaamd door de beoefenaars der litteraire wetenschap, en dat aan de bestudeering van het wetenswaardige de bewondering voor het schoone niet worde geofferd. Zij beschouwt het als hare voornaamste functie, de aesthetische normen zuiver te doen toepassen, voorzoover haar invloed strekt.

Had voorheen vooral de Commissie voor Taal- en Letterkunde zich met de publicaties van de Maatschappij bezig gehouden, vanaf 1936/37 werd de zorg voor de boekpublicaties in het geheel overgenomen door de Commissie voor de Uitgave van Geschriften, die daarvoor twee meerjarige reeksen plande, met teksten uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis.

LEIDSCHÉ DRUKKEN EN HERDRUKKEN
UITGEGEVEN VANWEGE DE MAATSCHAPPIJ
DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN
KLEINE REEKS

1: UIT HET ARCHIEF DER PELLICANISTEN.
VIER ZESTIENDE-EEUWSE ESBATEMENTEN
BEWERKT DOOR DR. N. VAN DER LAAN

BIBLIOTHEEK DER
NEDERLANDSE LETTEREN

SAMENGESTELD DOOR DE
MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE
LETTERKUNDE TE LEIDEN
EN DE
KONINKLIJKE VLAAMSCHÉ
AKADEMIE TE GENT

▲
Eerste deel van de *Leidsche drukken en herdrukken*, uitgegeven door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde [= N. van der Laan, *Uit het archief der Pellicanisten. Vier zestiende-eeuwse esbatementen*], 1938

►
Eerste deel van de *Bibliotheek der Nederlandsche Letteren* [= Prosper van Langendonck, *Gedichten*], 1939

De ene reeks, *Leidsche Drukken en Herdrukken*, verscheen bij uitgeverij Brill en bestond uit filologisch-historische tekstedities voor een ruime kring van professioneel geïnteresseerden. De andere reeks, *Bibliotheek der Nederlandsche Letteren*, was met herspelde teksten bestemd voor een groter publiek en gaf alleen noodzakelijke historische inleidingen en toelichtingen; niet het wetenschappelijke, maar het esthetische aspect stond hier voorop. Voor deze reeks, verschijnend bij uitgeverij Elsevier, werd samengewerkt met de Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde. Hoe populair ook, er zou voor de reeks flink reclame gemaakt moeten worden:

Te zeer beschouwt de gemiddelde Nederlander zijn eigen en dan vooral de oudere letterkunde als lectuur voor de schoolgaande jeugd; deze geringschatting zal plaats moeten maken voor de welverdiende waardeering voor dit schoone bezit onzer Nederlandsche beschaving.

Daarom zou ook de hulp ingeroepen moeten worden van de pers, de regering, artistieke en educatieve instanties. Maar al na een jaar bleek de *Bibliotheek der Nederlandsche Letteren* een doorslaand succes, al-

dus initiatiefnemer J. de Vries. Hoewel nog geen tien procent van de leden de eerste delen kocht, kon hij in 1939 melden dat de reeks door anderen ‘met groote geestdrift ontvangen’ en ‘toegejuicht’ werd: ‘Uit alle maatschappelijke klassen is er op deze reeks ingeteekend en op een wijze die de stoutste verwachtingen overtreft’. De voorgenomen reclame leek dan ook overbodig:

De klacht over de lauwheid van het Nederlandsche publiek, over het geringe debiet van literaire werken, over de onverschilligheid van den gewonen burgerman voor onze dichters, schijnt op zijn minst overdreven, wanneer men nu kan vaststellen, dat een goed geleide en doelbewust ondernomen uitgave onzer gezamenlijke Nederlandsche letterkunde zoo snel een lezerspubliek vinden kan.

Ook met haar prijzen bleef de Maatschappij naar buiten treden, waarbij de bekroonden weer de gebruikelijke kritische noten te verduren kregen, zoals die van de jury die in 1937 *Vrouwen Spiegel* van de marxistisch en feministisch georiënteerde Annie Romein-Verschoor met de prijs onderscheidde. Hoewel het een goed geschreven, grondige en vernieuwende studie over vrouwelijke auteurs gevonden werd, riep Romein ook bezwaren op:

Die bezwaren betreffen niet zoozeer het uitgangspunt der schrijfster, in casu het historisch materialisme (dat overigens door de meeste leden der Commissie in zijn volstrektheid als verklarings-methode niet wordt aanvaard) alswel de onbillijkheden waartoe zij zich in verband met dit uitgangspunt heeft laten verleiden. Gebrek aan historischen zin toont zij in onvoldoende waardeering voor schrijfsters-niet-feministen, als Jane Austen, de dames Wolff en Deken, Mevr. Bosboom-Toussaint en anderen. Evenzoo verwerpt zij vrijwel de gansche vrouwenbeweging in Nederland, zonder de ‘burgerlijke’ beteekenis en winst daarvan tot hun recht te doen komen. Bij de teekening van haar literaire portretten typeert zij de behandelde schrijfsters veelal uitsluitend naar slechts enkele sociologische karaktertrekken, waardoor haar oordeel uiteraard vooral in literair-aesthetisch opzicht onvolledig blijft en de teekening soms caricaturale trekken gaat vertoonen. De minderheid der Commissie maakte bovendien bezwaar tegen de onverdraagzame en ongemotiveerd-hooghartige wijze waarop over verscheidene verdienstelijke schrijfsters de staf is gebroken. Tenslotte verliezen de eindconclusies van Mevr. Romein veel van hunne waarde, doordat zij zich willekeurig heeft beperkt tot de door *vrouwen* geschreven *romans* en niet alleen de feministische gegevens in mannen-romans, maar zelfs dichteres-

Anonieme foto, Annie Romein-Verschoor, niet gedateerd

sen als Hélène Swarth en vooral Henriette Roland Holst buiten beschouwing heeft gelaten.

Ondanks alle kritiek doneerde de naamgever Wijnaendts Francken extra geld voor het voortbestaan van de prijs, reden waarom hij in 1938 erelid werd gemaakt. De toekomst van de Van der Hoogt-prijs was inmiddels al verzekerd met een legaat van de naar New York verhuisde en in 1937 overleden weduwe Lucy Ballard van der Hoogt-Marks, die in 1935/36 nog door het bestuur tot lid was benoemd. Het legaat was aanleiding om de prijs om te dopen in Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs.

Was de Van der Hoogt-prijs in 1935 nog een splijtzwam geweest, vanaf 1936 ging de onderscheiding een nieuwe fase in met, zoals gezegd, de jaarvergadering als formeel beslissende instantie. Dit gaf stof voor allerlei procedurele discussies, maar feitelijk bleef de Commissie voor Taal- en Letterkunde bepalen wie de prijs kreeg. Daarmee is niet gezegd dat er geen meningsverschillen meer voorkwamen. Zo meende de Commissie dat Henriette van Eyk de prijs in 1937 moest krijgen voor haar humoristische roman *Gabriël*, omdat

de humor, zoo vaak als een minder verdienstelijk genre beschouwd, zelden geheel tot zijn recht komt. [...] een auteur, die den lach van den lezer wekt door een oorspronkelijke beheersching onzer moedertaal verwierf tot heden niet de aanmoediging, die zulk een sympathieke beoefening van de letterkunde ongetwijfeld verdient.

Maar daar dacht bijna de helft van de jaarvergadering anders over, al kreeg Van Eyk ook de prijs. Kennelijk de zorg van velen delend dat de hoge cultuur al te zeer verweven zou raken met de massacultuur,¹³ gaf het bestuur zuinigjes te kennen geen aanleiding te zien 'die toekenning bepaaldelijk te ontraden, ook al slaat het [...] de verdiensten van het boek niet zoo hoog aan als de Commissie'. Een jaar later maakte P.N. van Eyck bezwaar – tevergeefs overigens – tegen de gevorderde leeftijd van de veertigjarige genomineerde Simon Vestdijk die al lang geen aanmoedigingsprijs voor zijn roman *Het vijfde zegel* meer nodig zou hebben. Bovendien beschuldigde Van Eyck de Commissie van 'sabotage' omdat zij als alternatief *Warden een koning* van de veel minder bekende en nauwelijks jongere Jan H. Eekhout aandroeg. En in 1939 staakten de stemmen van de Commissieleden voortdurend over Clara Egginks bundel *Het schiereiland* en het epische gedicht *Mattheus* van Ed. Hoornik, waarna diens gedicht de prijs uiteindelijk door loting ten deel viel, 'ook al vallen daarin enkele niet geheel geslaagde passages aan te wijzen'.

Het doet bij alle meningsverschillen soms ironisch aan om de voorzitters de jaarvergadering steeds weer te zien aanduiden als het feeste-

lijke hoogtepunt van het verenigingsjaar. Ook de hier optredende sprekers gingen het debat niet uit de weg. Zo bestreed voorzitter G.G. Kloeke in 1937, in zijn jaarrede, de recentelijk buiten de Maatschappij opgerichte Commissie tot Bevordering van Eenheid in de Uitspraak van het Nederlandsch, een instantie die wilde komen tot een zuivere standaard-uitspraak. Kloeke zag er een uiting in van de behoefte aan een gesproken algemeen beschaafd Nederlands, die zich meer en meer deed voelen door de opkomst van de radio. Hij legde echter uit dat een gesproken klank op zichzelf niet beschaafd of onbeschaafd kon zijn en zag in het streven van de Commissie slechts een hersenschim.

Kloekes betoog werd gevolgd door een lezing van Van Duinkerken over 'Waarde en beginselen der aesthetische literatuurkritiek', een verhandeling die de toegenomen maatschappelijke betrokkenheid van literaire critici (en het verdere literaire bedrijf) in de jaren dertig illustreert, en daarmee hun groeiende invloed.¹⁴ Van Duinkerken presenteerde de kritiek als 'een nieuw letterkundig genre, gehoorzaamend aan bijzondere wetten, en bij den beoefenaar bijzondere hoedanigheden van smaak, gevoel en inzicht veronderstellende'. Volgens Van Duinkerken was de literatuurkritiek dienstbaar aan de kunst door liefde voor het schone te verenigen met wetenschap. Waar dat laatste ontbrak, zou de dictatuur van het irrationele, van het barbaarse gevestigd worden. Van Duinkerken waarschuwde hiervoor naar aanleiding van het verbod dat Joseph Goebbels op 27 november 1936 had afgekondigd op alle kunstkritiek, die hij vervangen wilde door van staatswege gecontroleerde kunstbeschouwingen. Zo gaf, aldus Van Duinkerken, 'de nieuwste staatspraktijk [...] het afdoend klinkende antwoord, inhoudende: de aesthetische literatuurkritiek is waardeloos, ja schadelijk, en dus verwerpelijk.' In lijn met een destijds breed gedragen opvatting van wat literatuurkritiek behoorde te zijn,¹⁵ stelde Van Duinkerken daar tegenover:

Kritiek, de bekroning van onze vrijheid en van onze verantwoordelijkheid, is in haar edelsten vorm het geweten van de geestelijke gemeenschap, en men kan een staatsbestuur niet bewonderen, dat voor welk gemak dan ook, een der hoogste geestelijke functies, de kunst, zou willen bevrijden van haar geweten.

Minder druk bezocht dan de jaarvergadering waren de maandvergaderingen, maar de hier gehouden lezingen trokken wel steeds meer leden. Dat kan enerzijds gelegen hebben aan het beleid van het bestuur om meer plaats in de ruimen voor bellettrie, anderzijds doordat niet meer alleen de Leidse leden, maar alle leden uit Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht een convocatie kregen voor de maandvergaderingen. Een andere trekpleister zal het nieuwe verenigingsgebouw

Anonieme foto, *Anton van Duinkerken*, ca. 1935

W.J. Kret (fotograaf),
Ingang van Rapenburg 61
(Snouck Hurgronje Huis), 1938

zijn geweest: in januari 1938 verplaatste de Maatschappij na 88 jaar haar zetel van het sobere Nutsgebouw – volgens De Vries ‘de pijpenla van het Nut, met haar sober meubilair, haar gedurfde wandbeschildering en haar nieuwsgierig binnenglurende straatjongens’ – naar de voormalige woning van de in 1936 overleden arabist Christiaan Snouck Hurgronje aan het Rapenburg 61.¹⁶ Voor haar steeds verder uitdijende bibliotheek kreeg de Maatschappij in 1937/38 een extra kamer in de universiteitsbibliotheek. Toch bleef het bestuur bij de universiteit klagen over tekort aan ruimte, en onder de toenemende oorlogsdreiging wees het eveneens op ‘het gebrekkige der inrichting, inzonderheid wat brandgevaar en aanvallen van vliegtuigen betreft’. Nog geen jaar later zou dat geen denkbeeldig risico blijken te zijn.

EEN BEVENDE WERELD

Bij grote uitzondering opende voorzitter Martinus Nijhoff de jaarvergadering van 1940 in Gouda, officieel omdat daar die dag een gedenk-

steen onthuld ging worden voor de 350 jaar geleden gestorven humanist Dirck Volkertsz. Coornhert, maar in feite om niet betrokken te raken bij moeilijkheden tussen de Leidse universiteit en de Duitse bezetter.¹⁷ Even uitzonderlijk was het sterk verlate tijdstip van de bijeenkomst – 2 november – die volgens de statuten eigenlijk al in juni had moeten plaatsvinden. Nijhoff hoefde niet uit te leggen dat de Duitse invasie hier debet aan was, zoals die ook in andere opzichten ontregelend had gewerkt. ‘Aardschokken’ hadden het afgelopen jaar een tijd van kentering ingeluid, die de schrijvers hevig in beroering had gebracht. Hun instrument, de taal, lag ‘op een bevende wereld in bevende handen’. Er werd nu naastenliefde en vergevingsgezindheid van hen gevraagd, en daaraan zou het zuiver gebruik van de taal kunnen bijdragen, evenals de zorg voor de tradities van techniek, wetenschap en kunst, die de mensheid de weg wezen. De instandhouding en vernieuwing van die tradities was, aldus Nijhoff, de verantwoordelijkheid van de leden, die er in een wisselvallige wereld tevens kracht en troost voor zichzelf uit konden putten. Toen hij dit zei, kon Nijhoff al niet meer vrijuit spreken en wist hij natuurlijk evenmin wat de Nederlandse samenleving, en de Maatschappij in het bijzonder, nog te wachten stond.

Nijhoff was tot voorzitter gekozen in augustus 1939, maar werd gemobiliseerd en zag hij zich al op 7 september genoodzaakt zijn functie neer te leggen. Daarom nam De Vries, in afwijking van de gewoonte om niet langer dan een jaar als voorzitter op te treden, het presidium een seizoen extra op zich, maar hij verloor zijn gezag in de vereniging toen hij in Duitse dienst trad.¹⁸ In 1940 verliet hij het bestuur, na de voorzittershamer alsnog overgedragen te hebben aan de inmiddels gewond geraakte en teruggekeerde Nijhoff. De jaarvergadering van 1941

Anonieme fotograaf,
*Duitse luchtlandingen op
vliegveld Valkenburg,*
mei 1940

onthaalde hem als een oorlogsheld. C.L. Schepp, alias de dichter Jan Prins, ontketende een staande ovatie door voor te lezen uit een brief van ‘zeer bevoegde zijde’:

De voorzitter onzer Maatschappij, de heer Martinus Nijhoff, heeft als reserve-Kapitein der Wielrijders in de oorlogsdagen ‘als een leeuw gevochten’, zooals minderen, meerderen en gelijken zich spontaan en bewonderend hebben geuit. Bij den tegenstand, dien hij had te bieden nabij Oosterbeek aan den uit Arnhem oprukkenden vijand, heeft hij krachtige leiding en een inspireerend voorbeeld geschonken. Ondanks zijn zware voetverwonding, die thans nog niet geheel genezen is, bleef hij in het gevecht en heeft [hij] toen vanuit een auto zijn taak vervuld, ongeacht hevige beschieting.

Nog geen jaar later verliet Nijhoff het bestuur opnieuw, samen met Van Dullemen-de Wit, zogenaamd omdat ze te ver van Leiden woonden. Maar het had in werkelijkheid te maken met de strategie van de Maatschappij om zichzelf buiten de door de bezetter ingestelde Nederlandse Kultuurkamer te houden.

Daartoe verzocht het bestuur, op suggestie van De Vries, die vicevoorzitter van de Kultuurkamer geworden was, aan schrijvende kunstenaars hun lidmaatschap van de Maatschappij op te zeggen, zodat zij niet meer vermeld hoefden te worden in de ledenlijst en het genootschap zo buiten de termen van de Kultuurkamer viel. Op 25 maart 1942 traden de laatst overgebleven leden van de Commissie voor Schoone Letteren – J.C. Bloem, Jo van Dullemen-de Wit en K. Heeroma – terug, officieel met als motivatie

- 1° dat de kunst heden ten dage zozeer regeringszaak is geworden, dat er alle reden voor de Maatschappij is om haar bemoeiingen op het gebied der schone letteren te staken;
- 2° dat het aantal literatoren onder de leden der Maatschappij zo klein is, dat er van een vruchtbare werkzaamheid van de Commissie voor Schone Letteren geen sprake meer kan zijn.

Het bestuur kon zich hier volledig in vinden, zo liet het weten; het nu tot de proporties van vóór 1920 teruggebrachte werkterrein van de Maatschappij zou nog ruim genoeg zijn om haar bestaansrecht te blijven geven. Niettemin staakten ook de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde en de Commissie voor Taal- en Letterkunde begin 1942 hun werkzaamheden ‘wegens de tijdsomstandigheden’.

Tijdens de bezettingsjaren verloor het bestuur steeds meer het zicht op de eigen aanhang, zeker de buitenlandse. Wel staat vast dat het le-
dental in de loop van de bezetting slonk. Ook de opkomst bij de alge-

Joop Sjollema,
Martinus Nijhoff,
niet gedateerd

mene ledenvergaderingen, in de jaren 1941-1943 in het Leidse Rijksmuseum voor Volkenkunde, liep gaandeweg terug. Na de uitgestelde en slecht bezochte jaarvergadering van 1940 was er in 1941 toch nog een bovengemiddeld aantal van 134 aanwezigen. Maar in 1943 waren het er nog maar 81, ondanks de verzekering van voorzitter Idenburg het jaar daarvoor, dat de Maatschappij het vergaderen vol moest houden om meer dan ooit borg te staan voor de 'eeuwige waarden van den geest'. Vlamingen werden voor het laatst verwelkomd in 1941, en in 1944 was er in het geheel geen jaarvergadering meer. Dat jaar waren er alleen nog maandvergaderingen, bezocht door dertig à veertig leden. Wie de bijeenkomsten van de Maatschappij wilde bijwonen, kreeg te maken met reisverboden, een beperkt aantal treinverbindingen, verduisteringsvoorschriften en andere belemmeringen. Bovendien was het ont-

haal aan de karige kant; wie de jaarvergadering bezocht, moest eigen brood meebrengen voor de lunch. Wellicht speelde ook de sinds 1941 werkzame censuur van de Duitsers¹⁹ de bijeenkomsten parten, hoewel waarnemend voorzitter T.P. Sevensma in 1943 nog onverbloemd kon spreken van ‘de zeer bijzondere omstandigheid van de bezetting van onzen Vaderlandschen bodem’. De notulen van de jaarvergadering waarin hij zich dit liet ontvallen, zien er echter wel gecensureerd uit, met een lange reeks puntjes waar onmiskenbaar informatie is wegge-
laten.

Tijdens de bezetting gingen er trouwens opvallend veel spreekbeurten over wat echt Nederlands zou zijn. Natuurlijk waren er ook neutralere lezingen, bijvoorbeeld met historiografische onderwerpen als ‘de tegenstelling tusschen kunstgeschiedenis en geschiedenis’ (W.R. Juynbol) of de ‘Geschiedschrijvers onzer letterkunde’ (G. Brom). Maar als historicus boog Gerretson zich in 1941 over ‘De oorsprong van den Nederlandschen Staat’. En uitdrukkelijk begaan met de Nederlandse natie was ook de schrijver en literatuurhistoricus N.A. Donkersloot, die in mei 1941 het ‘Nederlandsch volkskarakter weerspiegeld in de literatuur’ onderzocht, mogelijk geïnspireerd door een eerdere verhandeling van Jan Romein over de methodologie van volkskarakterstudies. Donkersloot:

Het is in overeenstemming met den Nederlandschen volksgeest, dat ons volkslied, het Wilhelmus, een vroom lied is. In het dubbel karakter van dit lied, van ongebroken moed en zich buigenden deemoed heeft het volk klaarblijkelijk zijn diepste wezen herkend.

Als voorzitter zette Nijhoff uiteen wat er typisch Nederlands was aan de Maatschappij. Zou zij opnieuw een naam moeten kiezen, dan zou ze iets moderners nemen voor zowel ‘Maatschappij’ als voor ‘Letterkunde’, maar nog altijd opteren voor ‘Nederlandsche’: ‘Ziehier, in één woord, hetgeen schrijvers aan historici en taalbeoefenaars bindt, en onze gezamenlijkheid aan voorgelachten’. De Nederlandse cultuur was een amalgaam van allerlei vreemde invloeden die ‘door hun samenstelling en onderlinge vermenging iets speciaals zijn geworden, dat alleen Nederlandsch is, evenals een duin alleen Nederlandsch is, of een waterschap, of een sluis; en wij kunnen evenzeer onzen Schepper danken voor het bevattingsvermogen als voor het oereigene dat ons kenmerkt’. Daaraan knoopte Nijhoff een observatie vast over de Nederlandse houding tijdens een periode van onderdrukking:

Geen in zichzelf verdeelder en bedwongener mensch dan de vrije Nederlander. Wij stellen er een eer in onszelf te regeeren. Van-
daar onze zin voor vrijheid, of liever, onze haat tegen dwang.

Iederen dwang van buiten voelen wij als een ingrijpen in onzen inwendigen strijd. Wij gaan dan, uit reactie, de onderliggende partij in onszelf als ons diepste zelf beschouwen. Vandaar onze baldadigheid, onze ongedisciplineerdheid, onze zeer kenmerkende vloeken, waarin wij verwenschingen tegen onszelf uitspreken. Vandaar echter ook, als de opgelegde dwang uit begrepen noodzaak voortkomt en dus den inwendigen strijd doet staken, zooals op een schip, in een vliegtuig, of waar ook in gemeenschappelijk gevaar, onze voorbeeldige houding. Het rusteloos zelfbedwang gaat over in de rust der zelfbeheersching.

Sommige sprekers sloten bij de nationale thematiek aan met beschouwingen over de 'stamverwante' Zuid-Afrikaanse cultuur, zoals jhr. P.J. van Winter, die tijdens de jaarvergadering van 1942 'Dr Leyds en Zuid-Afrika' behandelde, na 'Eenige opmerkingen betreffende het geestesleven aan de Kaap in den Nederlandschen tijd' van Idenburg. Tot besluit sprak deze opbeurende woorden:

Zuid-Afrika geeft niet minder een treffend getuigenis van de levenskracht van den Nederlandschen geest. Onder moeite en strijd groeide het geestesbezit van het moederland tot een eigen beschaving, die haar vertolking vindt in een letterkunde van groote, telkens verrassende, schoonheid.

De geschiedenis van Zuid-Afrika kan ons sterken, om met vertrouwen de toekomst van eigen Nederlandsch geestesleven tegemoet te zien.

Minstens zo sterk gericht op de actualiteit was de lezing van Huizinga over 'de leiding bij vondsten van oudheidkundigen aard in den grond der door den oorlog verwoeste stadsdeelen'. Dit hield vermoedelijk verband met het advies dat de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde in 1940/41 uitbracht aan de 'Algemeen Gevolmachtigde bij den Wederopbouw' J.A. Ringers over de manier waarop historische gegevens verzameld zouden moeten worden bij het puinruimen in verwoeste steden en bij de wederopbouw.

Hoewel het bestuur ook in de eerste maanden na het vertrek van de Duitsers nog geen zicht kon krijgen wie zij nog tot haar achterban kon rekenen, stond al wel vast dat ze de laatste jaren zware personele verliezen geleden had. In 1943 was de in Dachau omgekomen Titus Brandsma herdacht. Sinds dat jaar waren ook de Vlaming August Vermeylen en 48 in Nederland wonende leden gestorven, onder wie Huizinga, de ereleden Wijnaendts Francken en Muller en de vermoorde verzetslieden Johan Brouwer, Jan Campert, Herman Salomonson (alias Melis Stoke) en B.M. Telders. Al in 1940 was de Van der Hoogt-laureaat Marsman (die overigens nooit lid had willen worden) omgekomen op zee.

Herman Kleibrink (fotograaf),
Feestelijkheden in de Breestraat,
 3 mei 1945

Nijhoff vond dat ‘het grootste verlies dat de moderne letterkunde door den oorlog heeft geleden’ en noemde het werk van zijn omstreden collega ‘typeerend voor het tijdperk tusschen twee wereldoorlogen in’.

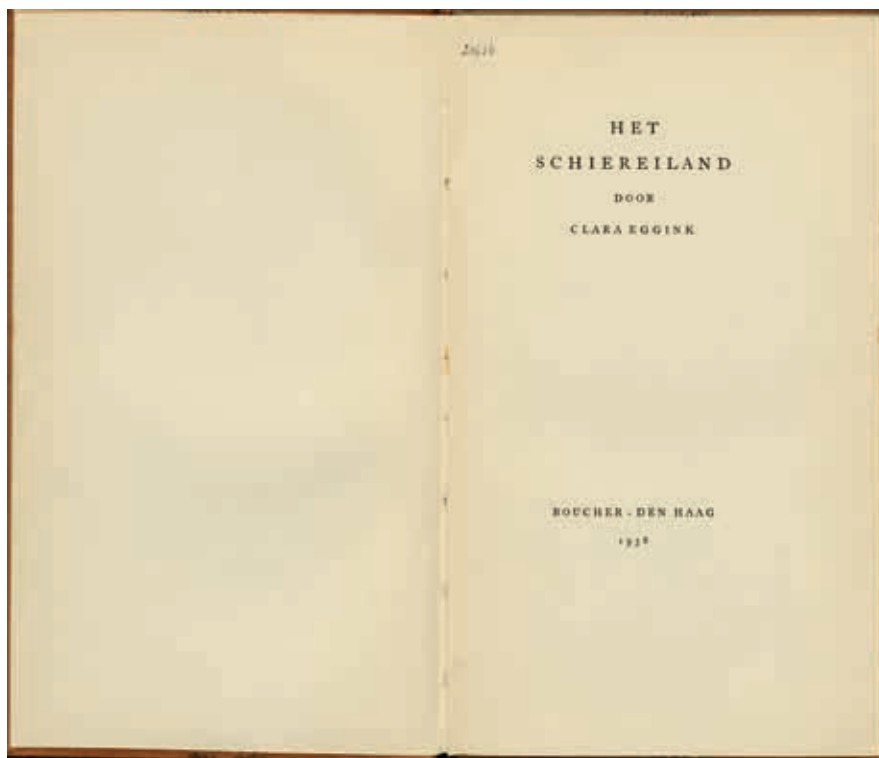
EEN SPIEGELBEELD VAN HET CULTURELE LEVEN IN NEDERLAND

Het is lastig om te bepalen hoe effectief de inspanningen van de Maatschappij zijn geweest tijdens de beide wereldoorlogen en in de tussentijdse periode. Wel hebben haar vertegenwoordigers op gezette momenten onder woorden gebracht hoe zij zelf aankeken tegen hun genootschap. In de hier behandelde periode werd het aanvankelijk beschouwd als een geleerde beroepsorganisatie die met haar bibliotheek, subsidies, publicaties en lezingen een belangrijke bijdrage leverde aan de wetenschappelijke beoefening van de taal- en letterkunde en de geschied- en oudheidkunde van Nederland. De Maatschappij speelde geen rol van betekenis meer in de productie en distributie van literatuur, en daar had zij ook geen behoefte aan. Hier kwam na de Eerste Wereldoorlog verandering in. De belangrijkste ontwikkeling die de

Maatschappij destijds doormaakte, was misschien wel het herstel van de samenhang, in theorie althans, van de historische en filologische wetenschap met de moderne literaire kunst.

Het genootschap behield de naam conservatief, ouderwets, zelfgenoegzaam en al te Leids te zijn, ook bij een deel van de eigen leden. Maar liever werd die reputatie voorgesteld als ingegeven door de kritiek van een jongere avant-garde die zich wilde afzetten tegen de vorige generatie – kritiek die gemakkelijk kon worden afgedaan als van voorbijgaande aard: later zouden de jongeren maar al te graag lid en zelfs bestuurslid van de Maatschappij willen zijn. Hiervan deel uit te mogen maken gold namelijk als een eer, die overigens ook de morele opdracht inhield om de nationale cultuur te blijven dienen. Degenen die zich de benoeming hadden laten welgevalen, aldus J. de Vries in 1935, ‘moeten dit niet beschouwen als een der lauweren, waarop zij kunnen rusten, maar als een zweeps slag, die tot verderen arbeid drijft’. Dat het genootschap niet op waarde werd geschat, zou volgens hem enerzijds komen doordat de benodigde overheidssubsidie of andere financiële steun ontbrak om de vleugels verder uit te slaan, anderzijds door een gebrek aan belangstelling voor (literaire) kunst en wetenschap onder het Nederlandse volk. Dat zou bovendien een slechts oppervlakkig nationaal en historisch besef hebben ontwikkeld, waardoor de Maatschappij voor menigeen ‘een ijdel ornament in onze volksgemeenschap’ was. Daar stond tegenover dat tal van organisaties die zich bewogen op de werkterreinen van de vereniging haar wel degelijk wisten te vinden voor ondersteuning, advies, samenwerking en ander collegiaal contact.

Gericht als de Maatschappij was op het verleden en op de traditie ging de actualiteit gemakkelijk aan haar voorbij. Maar ook hier bracht de Eerste Wereldoorlog verandering in. Al was het op een afstand, de harde werkelijkheid drong zich op, en daarmee het inzicht dat de Maatschappij bij de tijd moest blijven. Daar bleek zij, met haar aanpassingsvermogen en haar ‘frissche en krachtige bloed’ (Verdam), inderdaad toe in staat, door nieuwe ontwikkelingen in de geesteswetenschappen aan de orde te stellen en door een in het oog lopende plaats in te ruimen voor een modern prijzenstelsel en voor eigentijdse bellettrie. Ook met haar volksverbonden en orangistische voorkeuren liep de Maatschappij in de pas met een destijds dominante ideologie. Rond 1940 had inmiddels de idee postgevat dat het genootschap weer midden in het moderne geestelijke leven stond en dat het daarin een exemplarische rol vervulde. Zoals Jan Walch het al had geformuleerd in 1924: ‘onze Maatschappij, die een spiegelbeeld geeft van het cultureel, speciaal van het letterkundig leven in Nederland, vertoont [...] in geconcentreerden vorm de belangrijkste veranderingen welke dat leven hebben gekenmerkt.’

Door de Maatschappij der Nederlandse
Letterkunde net vóór en na de Duitse
bezetting bekroonde boeken

DE MAATSCHAPPIJ 1945 • 2015

Gij letterdames en gij letterheren

Aleid Truijens

Eric Koch (fotograaf),
Godfried Bomans, Hella Haasse
en voorzitter H.A. Gomperts op
de door de Maatschappij
georganiseerde discussie-
bijeenkomst "Schrijvers en
politiek" in het Koninklijk
Instituut voor de Tropen, 1970

TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG bleef de Maatschappij bestaan, maar de activiteiten werden noodgedwongen beperkt tot taalkunde, literatuurgeschiedenis en geschiedenis. Bemoeienis met 'levende' literatuur zou immers betekenen dat de Maatschappij zich moest aansluiten bij de Kultuurkamer en dat weigerde ze. Veel schrijvers en dichters zegden tijdelijk hun lidmaatschap op, om de Maatschappij niet in de problemen te brengen; de meesten werden meteen na de bevrijding weer lid. Tot en met 1943 werd jaarlijks de jaarvergadering gehouden, en tot mei 1944 waren er maandelijks bijeenkomsten. In het laatste oorlogsjaar was de Maatschappij slapend. Toen de Maatschappij na de bevrijding in de zomer van 1945 weer ontwaakte, was dat in een ander, gedesillusioneerd Nederland. De Nederlandse cultuur, ook de literatuur, moest zichzelf opnieuw uitvinden.

Dat er in hoop reuring was in de Nederlandse literatuur vlak na de Tweede Wereldoorlog, kunnen we achteraf wel vaststellen, maar niet iedereen had het toen in de gaten. Het rumoer, de opstandigheid, de literaire verwerking van wat de oorlog had aangericht, was gaande aan de rafelranden van de samenleving, met name in kleine groepen jongeren die zich afzetten tegen de generatie van hun burgerlijke ouders.

Het leek wel of 'de oorlog' na de bevrijding in mei 1945 een onderwerp was waarover veel mensen liever zwegen, en waarover ze, nu de ellende achter de rug was, al helemaal niet wilden lezen. Zeker, er was veel vermoord en geleden. Verschrikkelijk was het. Maar nu was die nachtmerrie voorbij. Vooruit moesten we. Het geschonden land opbouwen, met frisse moed een nieuwe generatie grootbrengen.

Veel ging op oude voet voort. De verzuiling van voor de oorlog keerde in volle glorie terug, en dezelfde politieke partijen bleven aan de macht. Regering en bedrijven richtten zich op materieel en financieel herstel. Niet zeuren maar keihard werken, de lamgelegde economie aanjagen. Voor reflectie over de oorlog werd geen tijd genomen. Er werd niet lang stil gestaan bij de emotionele en morele wonden die waren geslagen, en bij de joodse burens of collega's die waren vermoord. Of waren zulke gedachten te deprimerend?

Otto Frank, de vader van Anne, moest twee jaar lang leuren met het dagboek van zijn vermoorde tienerdochter voordat hij in 1947 uitgeverij Contact bereid vond het te publiceren. Pas toen *Het achterhuis* in de Verenigde Staten een bestseller werd, gingen de Nederlanders het ook lezen. In het beroemd geworden gedicht 'Vrede' (1954) van Leo Vroman staan deze regels: 'kom vanavond met verhalen/ hoe de oorlog is verdwenen/ en herhaal ze honderd malen: / alle malen zal ik wenen'. Het was een oproep om het zwijgen over de oorlog en de holocaust te doorbreken. Kennelijk werd er in 1954 nog veel over gezwegen.

Lezen was een favoriete tijdbesteding in die jaren, ook al omdat er weinig ander vertier was. De meeste lezers bleven hun vertrouwde favoriete auteurs lezen. Volgens een NIPO-enquête uit 1951 werden de

Pim Stuifbergen (fotograaf),
*Huiselijk tafereel: lezend
 gezin in de woonkamer bij
 de haard [kolenkachel].*
 (Familie Steensma uit
 Den Haag), februari 1957

romans van Anne de Vries, A.M. de Jong, Jan de Hartog, Ina Boudier-Bakker, Piet Bakker, A. den Doollaard, Johan Fabricius en Jan Mens in die tijd het meest gelezen.¹

EEN VERPLETTEREND HERKENBAAR BOEK

Het onderwerp ‘oorlog’ mocht dan eind jaren veertig een taboe zijn, inmiddels was er een generatie volwassen geworden die, vóór of rond 1930 geboren en puber tijdens de oorlog, de wereld op haar allergrimmigst had gekend. Het waren jongeren die al als kind hadden gezien tot welke gruweldaden de mens in staat was. Er was ook, in 1947, een roman verschenen van zo’n ‘ontgoochelde’ jongeman: *De avonden*, van de toen 23-jarige Simon van het Reve. Hij schreef het boek naar eigen zeggen op aandringen van zijn psychiater, omdat hij anders ‘krankzinnig’ zou zijn geworden. Het woord ‘oorlog’ kwam in deze hele roman niet één keer voor, maar er heerst van de eerste tot de laatste bladzijde een de sfeer van angst, zorgelijkheid en benauwenis, de sfeer van de oorlogsjaren.

De roman beschrijft tien dagen uit het leven van kantoorbediende Frits van Egters, die vrijwel niets meemaakt. Hij peutert uit verveling in zijn neus en pulkt tussen zijn tenen en voert wezenloze gesprekken met vrienden over kaalhoofdigheid en kanker. Frits beziet zijn succesvolle ouders, de boeren en winden latende vader en de goedwillende moeder die, in plaats van wijn, een dure fles bessen-appel koopt om oudejaarsavond te vieren. Terwijl hij zijn speelgoedkonijn omklemt, fluistert Frits: ‘Konijn, ik ben levend. Ik adem, en ik beweeg, dus ik leef’. Meer valt er over zijn toekomst niet te zeggen.

Dick van Lenthe,
Godfried Bomans,
niet gedateerd

De roman was een gruwel in de ogen voor veel literaire critici. Garnt Stuiveling sprak van 'morele leegte', Rico Bulthuis achtte het 'pathologisch geschrijfsel'. De toch niet ongeestige Godfried Bomans vond het boek 'zó cynisch, zó naargeestig', dat hij vreesde voor Van het Reves 'geestelijke gezondheid'. Maar jonge collega-schrijvers liepen met de roman weg. Willem Frederik Hermans dichtte het boek 'internationale allure' toe en K. Schippers vond het 'verpletterend herkenbaar'. De jongeren in café Reinders op het Amsterdamse Leidseplein gingen al snel spreken in het plechtig-botte idioom van Frits van Egters. *De avonden* werd een cultboek.²

Pas in 1957 zou een literair boek over de Tweede Wereldoorlog een groot publiek bereiken. Marga Minco publiceerde toen *Het bittere kruid*, haar kleine kroniek van de Jodenvervolgung. Een jaar eerder was Theun de Vries' *Het meisje met het rode haar* uitgekomen, een roman over het communistische verzet die in kleinere kring veel gelezen werd.

Eind jaren veertig waren er wel enkele romans verschenen die speelden tegen de achtergrond van de oorlog, maar die vielen niet goed bij het publiek. Het waren romans van jonge schrijvers, waarin de scheids-

lijn tussen goed en kwaad niet zo duidelijk was en waarin het verzet bepaald niet als heroïsch werd neergezet: *De tranen der Acacia's* (1949) van Willem Frederik Hermans, en Simon Vestdijks *Pastorale* 1943 (1948) Het waren bepaald geen bestsellers.

Hermans' bijna tien jaar later, in 1958, verschenen roman *De donkere kamer van Damokles* werd wel veel gelezen, decennialang, ook door vele generaties scholieren. Hermans was geen chroniqueur en zocht niet naar een historische verklaring of moraal. Oorlog vormde voor hem de 'ideale' omstandigheid om aan te tonen hoe zinloos elk streven naar harmonie of geluk is. Ons bestaan is een chaos, een opeenstapeling van misverstanden, een 'sadistisch universum'. Dat had de oorlog ons nog eens ingewreven.

Ook voor Harry Mulisch was de Tweede Wereldoorlog een belangrijk thema. Als kind van een joodse moeder en een Oostenrijkse, 'foute' bankier kon hij met recht zeggen: 'Ik ben de Tweede Wereldoorlog'. Zijn roman *Het stenen bruidsbéd* (1959) beschrijft de vernietiging van de Duitse stad Dresden door de Amerikanen. Drie jaar daarna zou *De zaak 40/61* (1962) verschijnen, Mulisch' verslag van het proces tegen SS-Obersturmbahnführer Adolf Eichmann dat in 1961 in Jeruzalem plaatsvond. Mulisch schetste daarin Eichmann als een koelbloedige bureaucraat.³

In de poëzie en in de schilderkunst was eind jaren veertig, begin vijftig, een kleine, heftige revolutie gaande die alleen door een klein groepje jongeren begrepen leek te worden. En door Willem Sandberg. Deze niet meer jonge maar wel overtuigd 'moderne' directeur van het Amsterdamse Stedelijk Museum opende in 1949 zijn deuren voor een tentoonstelling van jonge schilders Constant, Corneille en Appel, waarbij ook de dichters Jan Elburg, Gerrit Kouwenaar en Lucebert waren, kinderen van de oorlog. De tentoonstelling zou de geboorte markeren van een nieuwe generatie dichter en schilders, de Experimentelen.

Sandberg was na 1945 onvermoeibaar op zoek gegaan naar kunst die toonde wat de oorlog bij de mensen had aangericht. Het kunstleven was tijdens de oorlogsjaren gekneveld geweest door de oppermachtige Kultuurkamer, een traumatische ervaring. Tot zijn verbijstering moest hij goed zoeken naar kunst die deze ervaring weerspiegelde of die blijk gaf van een nieuwe geesteshouding. De meeste schilders waren gewoon weer achter hun ezels gekropen om landschapjes en molentjes te produceren. Net zoals de oudere dichters, als M. Vasalis, Ed. Hoornik en Bertus Aafjes, voortgingen met dezelfde poëzie die ze voor de wereldramp schreven; ze bezongen onverstoorbaar het 'kleine geluk' en het leed op huiskamerformaat.

Maar deze jongeren, de 'Experimentelen', waren anders. Zij lieten in een explosie van kleur en taal weten dat niets ooit meer hetzelfde mocht worden. De jonge kunstschilders Constant, Corneille en Karel Appel vormden samen met jonge Deense, Belgische en Nederlandse

een groep die zich Cobra noemde. Echte, vitale kunst kon volgens hen alleen worden gemaakt door werkelijk vrije mensen.⁴

Die visie sloot precies aan bij wat het groepje experimentele jonge dichters dat later 'De Vijftigers' zou heten voorstond: de bevrijding van het woord, van de poëtische vorm, van de geest. Jan Elburg, Gerrit Kouwenaar en Lucebert vormden de kern; later zouden ook Simon Vinkenoog, Rudy Kousbroek, Bert Schierbeek, Hans Andreus en Jan Hanlo tot deze groep gerekend worden. De in 1950 jong overleden Hans Lodeizen zou met terugwerkende kracht tot hun voorloper worden bestempeld.

De tijd van lieflijke, bedaagde gedichten voor beschaafde mensen was voor deze dichters voorbij. 'Er is een lyriek die wij afschaffen', dichtte Kouwenaar. Poëzie eiste de inzet van hart, lichaam en ziel, mocht rauw en spontaan en irrationeel zijn. Zoals Lucebert het formuleerde: poëzie brengt 'de ruimte van het volledig leven' tot uitdrukking. Maar ook deze nieuwlichters hadden hun literaire voorvaderen. In zijn gedicht 'Verdediging van de 50'ers' (1949) eerde Lucebert hen:

Gij letterdames en gij letterheren
Gij die in herenhuizen diep uit te pluizen daden
Ik zeg Dada van genot en ontberen
Wanneer gij Blake, Rimbaud of Baudelaire leest
Hooft, door onze verzen jaagt hun heilige geest
De blote kont te kussen onder sonnetten en balladen.

Maatschappelijk geëngageerd waren ze ook, de nieuwe dichters. Er stond alweer een nieuwe, wrede oorlog aan te komen. Schepen vol Nederlandse soldaten vertrokken naar Indonesië om daar de vrijheidstrijd neer te slaan. Deze oorlog heette eufemistisch 'politieke actie'. Het zou een gruwelijke strijd worden. Wéér gingen er tienduizenden jonge mensen dood, aan beide kanten. Waarom, waartoe? Lucebert tekende protest aan in zijn 'Minnebrief aan onze gemartelde bruid Indonesia':

hoeveel wrekt de bruidegom de bruid
als op java plassen bloed zij stuiptrekt
uitbuiters hun buit haar ogen oesters inslaan en uitzuigen?⁵

De Cobra-tentoonstelling in 1949 in het Stedelijk Museum liep uit op een vechtpartij tussen de dichters en de schilders. De dichters meenden dat de schilders de aandacht te zeer naar zich toe trokken. Journalisten en fotografen sloegen het tafereel verlekkerd gade: de rebellen gingen elkaar te lijf! De Cobra-schilders en Vijftiger-dichters werden in 1949 en 1950 in de gevestigde pers consequent belachelijk gemaakt. De kranten spraken van 'waanzin tot kunst verheven' en van 'geklad, geklets en geklodder'.

Paul Huf/MAI (fotograaf),
'De Vijftigers' v.l.n.r. Remco
Campert, Gerrit Kouwenaar,
Bert Schierbeek, Jan Elburg
en Lucebert, 1954

In 1950 publiceerde *Elseviers Weekblad* een enquête over de nieuwste poëzie, waarbij de redactie te rade ging bij bekende schrijvers. De conclusie was dat de poëzie 'op een dood spoor gekomen' was. Bertus Aafjes, zelf dichter, zei dat het was alsof 'de ss de poëzie is binnengemarcheerd' – een wel heel wrange typering voor dichters die met hun scheppingsdrang een antwoord gaven op de vernietigingsdrift van de nazi's. *Elseviers Weekblad* ontving instemmende lezersreacties. Enkele jaren later gaf Aafjes overigens toe dat hij ernaast had gezeten.⁶

In 1952 waren de dichters Lucebert en Jan Hanlo onderwerp van vragen in de Eerste Kamer. Lucebert had tijdens een optreden het gedicht 'Een woordenschat uit de Nederlands woordenboek Van Dale, gelezen door een vandaal' voorgelezen, en daarin kwamen 'schuttingwoorden' voor. Jan Hanlo had zijn klankgedicht 'Oote Boe' gepubliceerd in het gesubsidieerde literaire tijdschrift *Roeping*. Het gedicht begon zo: 'Oote oote oote / Boe / Oote oote / Oote oote oote boe / Oe oe'. Was het subsidiëren van dit 'infantiel gebazel' geen misbruik van gemeenschapsgeld? Staatssecretaris Cals antwoordde dat hij geen bezwaar

De Telegraaf, Berichtgeving
over de rel bij het Stedelijk
Museum rond de uitreiking van
de Poëzieprijs van de Stad
Amsterdam aan Lucebert,
29 maart 1954

[illegible]

had tegen de subsidiëring van *Roeping*, ook al zag hij niks in 'Oote'.

In datzelfde jaar wordt de jonge, als cynisch en gedesillusioneerd beschouwde Hermans aangeklaagd wegens 'opzettelijke belediging van katholiek Nederland' in zijn roman *Ik heb altijd gelijk*. Hij wordt vrijgesproken. Niet Hermans immers maakte de katholieken uit voor 'het meest belazerde, onderkruiperige, besodemieterde deel van ons volk', maar zijn romanpersonage. Het lijkt wel of de rebellen langzaam maar gerespecteerd worden door de gevestigde orde.⁷

Al in 1953, vijf jaar na zijn schokkende debuut, wordt Lucebert ge-canoniseerd. Hij krijgt de poëzieprijs van de stad Amsterdam voor zijn bundel *Apocrief*. Ook nu wordt het feest gevierd in het Stedelijk Museum. Verkleed als 'keizer der Vijftigers', gevolgd door zijn 'hellebaardiers', onder anderen Bert Schierbeek en Remco Campert, wordt de laureaat door zijn fans enthousiast ontvangen. Ook nu eindigde het in een opstootje: veel vrienden van de dichter hadden geen toegangskaart en werden het gebouw uitgejaagd; de keizer en zijn gevolg weken uit naar sociëteit De Kring.⁸

Wat heeft dit alles te maken met de naoorlogse geschiedenis van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde? Dat is precies de vraag die in dit slothoofdstuk wordt gesteld: in hoeverre is er in de Maatschappij, in haar publicaties, voordachten, discussies en prijzen die zij uitreikte, iets terug te zien van de gebeurtenissen, van de golfslag van actie en reactie, vernieuwing en acceptatie, die wij nu, achteraf, de 'recente literatuurgeschiedenis' noemen?

In dit hoofdstuk wil ik nagaan of de Maatschappij een rol speelde in de heersende discussies in de literatuur, en in de vorming van stromingen en richtingen. Hiermee sla ik veel wetenswaardige feiten in de recente geschiedenis van de Maatschappij in één klap oneerbiedig over. Dit verhaal gaat niet over roemruchte naoorlogse voorzitters, zoals H.A. Gomperts, P.J. Meertens, G. Borgers, A.L. Sötemann. F. Balk-Smit Duyzentkunst en H.L. Wesseling. Het gaat ook niet over beroemde ereleden (Hella S. Haasse, Theun de Vries), en niet over toegewijde, onvermoeibare secretarissen (Leo van Maris). Evenmin zal ik het hier hebben over het vele werk dat werd verricht in de actieve commissies en werkgroepen van de Maatschappij, over de publicaties die zij stimuleerde, de gedenksteden die zij plaatste en de vele goede necrologieën van leden – de befaamde 'levensberichten' – die zij publiceerde.

Het gaat mij hier om de levende literatuur in de jaren 1945-2015. Van de drie disciplines, taalkunde, letterkunde en geschied- en oudheidkunde, die de Maatschappij 'in hun onderlinge samenhang wil bevorderen', richt ik me nu op de kunstzinnige literatuurbeoefening. In dit hoofdstuk zal het niet gaan over letterkunde als academische discipline, maar om de literatuur zelf, om de schrijvers en dichters. Van hen waren velen, zij het lang niet allemaal, lid van de Maatschappij. Hoe resoneerde de hartenklop van het literaire leven in de al zo oude, 'eerbiedwaardige' maar toch ietwat bedaagd geachte Maatschappij der Nederlandse Letterkunde?

DE ONBETWISTBARE MACHT TOT ZELFBEVRIJDING

De bevrijding werd door de Maatschappij gevierd in een buitengewone vergadering op 11 augustus 1945 in het restaurant Schuttershof in Leiden. Voorzitter H.E. van Gelder, sprak over het letterkundig leven in de

bezettingstijd, waarbij hij de Nederlandse verzetspoëzie vergeleek met die uit de Franse tijd.

Op 22 december volgde de officiële jaarvergadering. Dat de Maatschappij een tijd lang een sluimerend bestaan moest leiden was niet erg, zei Van Gelder in zijn rede. 'Het erge was niet de duisternis, de kommer, de angst zelfs, welke zich steeds dreigender breidden over ons volk en ons land; verdrukking en schrikbewind, welke de besten en de sterksten zelfs teisterden, zooals zij de zwakken vernietigden.' Het bestuur had besloten de uitgevers en drukkers van de clandestiene persen, De Bezige Bij, De Mansardepers en De Blauwe Schuit, het lidmaatschap aan te bieden. De overleden en gesneuvelde leden werden herdacht. Van Gelder had nog een andere treurige taak: de namen bekend te maken van leden, die 'wegens hun houding in de bezettingstijd van het lidmaatschap vervallen waren verklaard'. Het waren er drieëntwintig.⁹

In 1950 organiseerde de Maatschappij iets bijzonders: een poëziewedstrijd. Dat paste op het eerste gezicht helemaal in de tijd: de literatuur bloeide, zij het in kleine kring, er doken nieuwe, talentvolle dichters en schrijvers op, in navolging van Lucebert en de zijnen. Maar voor die vernieuwende talenten leek de wedstrijd van de Maatschappij niet helemaal bedoeld. Het bestuur had namelijk wel één voorwaarde gesteld aan de ingezonden gedichten: het moest gaan om een sonnet.

Dat is wellicht typerend voor de Maatschappij: het initiatief nemen en een wedstrijd uitschrijven, uit nieuwsgierigheid naar nieuw talent, maar dan wel in het traditionele genre van het sonnet. Het was precies dat genre dat Lucebert even simpel als vilein had bespot in zijn gedicht 'sonnet':

ik
mij
ik
mij

mij
ik
mij
ik

ik
ik
mijn

mijn
mijn
ik

De prijsvraag werd een succes. Er werden 575 sonnetten ingestuurd, anoniem. De jury werd gevormd door het bestuur van de Maatschappij. De winnaar kreeg driehonderd gulden. Het winnende gedicht en 22 andere geselecteerde gedichten zouden in 1953 verschijnen in een bundeltje. De overige sonnetten werden in verzegelde pakketten opgeborgen, met bijbehorende briefjes van de dichter in gesloten enveloppen.

Vijftig jaar later kwam onderzoekster Marije Groos op het geweldige idee eens te kijken wat er in die pakketten zat. De zegels werden verbroken, de namen onthuld. Groos schreef er in 2001 een artikel over voor *Nieuw Letterkundig Magazijn*. De verzameling geeft een mooi beeld van de stand van de poëzie in het land in 1950, het jaar waarin de Vijftigers de traditionele poëzie dood hadden verklaard.¹⁰

Op de jaarvergadering van 1950 maakte bestuurslid F. Bordewijk de winnaar bekend. De jury, zegt hij, kon vaststellen dat de oproep weerklank had gevonden 'bij alle lagen der bevolking' – hoe zou je zo iets vaststellen? – en ook 'dat vaak een dichterlijke en zelfs verheven gevoeligheid sprak juist uit die werkstukken, waarvan blijkens de gebreken in de vorm onervarenen de makers waren'. Beginnelingen en amateurs dus, maar wel poëzie met écht gevoel. De jury kan ook concluderen dat 'de barbarie van de bezettingsjaren niets heeft kunnen afdoen van de Christelijkgodsdienstige inslag van ons volk'. Een hele geruststelling.

Wat de jury ook verheugde, was dat, 'al ontbreken de accenten van bitterheid en sarcasme niet', zij 'geenszins de stelling van een algemeen verscheurd zijn wettigen; vertrouwen en optimisme overheersen'. De jonge Reve en Hermans, die ook wel eens dichtten, zaten kennelijk niet bij de inzenders. Wat de jury het allermeeeste trof 'is de onbetwistbare macht tot zelfbevrijding gelegen in poëzie. Ook de geslotenste weet zich dan te openen en te komen tot de verwoording van gedachten die hij tot dusver niet slechts tegenover intimi, maar waarschijnlijk ook voor zichzelf verborgen hield.'

Het winnende sonnet was 'In Memoriam'. De naam werd bekendgemaakt, maar het bleek een pseudoniem: W.M. Frederiks. Daarachter school niet, zoals de jury had aangenomen, een man, maar een vrouw: Wally Holzhaus uit Amsterdam. Zij schreef een weemoedig gedicht, in de vorm klassiek, maar in toon en woordkeus doet het aan de poëzie van Hans Lodeizen denken:

In Memoriam

Het is niet waar dat je bent weggegaan,
Want ik blijf altijd bij je glimlach waken
En verder kan de wereld mij niet raken,
En verder gaan de dingen mij niet aan,

W.F. Nijhoff (fotograaf),
F. Bordewijk, ca. 1950-'55

Want uit mijn wezen is de kern genomen,
En verder gaan de dingen mij niet aan.
De jaren zullen om dit doodsbed staan
Als vreemdelingen, die voor mij niet komen.

Zo wacht ik; zo bewaak ik de kristallen
Minuten van die uitgestreden strijd,
En als de zware dagen langs ons vallen

Hoor ik mijn voeten lopen door de tijd;
Hoor ik mijn voeten lopen langs het smalle
Slapende pad, dat naar jouw glimlach leidt.

F.P. Huygens, G.I. Lieftinck en Victor E. van Vriesland stelden een bundel met een 'keur' uit de inzendingen samen. De namen van de hierin opgenomen dichters werden dus wel onthuld. Er zaten destijds bekende dichters bij als Ed. Hoornik en Johan Daisne. Ook een jonge Frédéric Bastet hoorde tot de inzenders; zijn sonnet 'Herfst' werd opgenomen.¹¹

Marije Groos kon, toen de namen van de dichter uit de gesloten pakketten bekend werden, vaststellen dat geen van de Vijftigers had meegedongen naar de prijs. Wel zaten er maar liefst vier sonnetten in het pakket van een dichter die een beetje tegen de experimentelen aan schurkte: Cees Buddingh'. Ook stuurden Jef Last, J. Presser, Ab Visser, Garmt Stuiveling, Martien J.G. de Jong, Kristien d'Haen en Gerard den Brabander sonnetten in. Niet één van deze inzendingen haalde het bundeltje.

Van winnares Wally Holzhaus (1920-1966) werd in de literatuur niet veel meer vernomen. Ze heeft enkele sporen op het wereldwijde web achtergelaten. Ze bezocht aan het begin van de oorlog de Amsterdamse Toneelschool en ze schreef één jeugdboek, *De wonderlijke uitvindingen van Professor Knapkop*.¹² De keuze voor het hierboven geciteerde gedicht van Holzhaus is typerend voor de Maatschappij in deze naoorlogse jaren: het een emotioneel gedicht dat van ambachtelijke kunde getuigt, maar dat beslist niet oubollig of hoogdravend is. Het gedicht is helder en benoemt zonder omwegen het gemis waar het om gaat. In die zin is het enigszins 'modern', maar de vorm, zinsbouw en woordkeus zijn traditioneel.

AANGEKLAAGD OP EEN BOEKENTRIBUNAAL

Ook bij de keuze van de naoorlogse prijswinnaars van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs, de aanmoedigingsprijs van de Maatschappij – niet per se een debutantenprijs maar wel bedoeld voor aankomend talent – is er in de jaren veertig en vijftig een weifeling te zien tussen

traditioneel en 'enigszins modern'. Uiteraard gaat het hierbij niet om keuzes van het bestuur maar van door het bestuur aangestelde jury's, maar de keuzes tonen een literatuur in een overgangstijd. In een braaf, hardwerkend en verzuild land klonk in de literatuur zachtjes enig protest op tegen een wereldorde die tot twee verschrikkelijke oorlogen had geleid.

In 1945 kreeg de toen veertigjarige, traditioneel en hoog-ernstig dichtende classica Ida Gerhardt de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs voor haar tweede bundel *Het Veerhuis*. Het jaar erna werd de prijs niet uitgereikt. In 1947 werd Bert Voeten bekroond met deze prijs voor zijn oorlogsdagboek *Doortocht*. Hermans maakte in 1946 in het tijdschrift *Criterium* gehakt van *Doortocht*: 'In dit boek worden alle clichés herhaald die je tijdens de oorlog overal kon horen: alle moffen zijn barbaren, alle verzetsmensen helden.'¹³ De winnaar van 1948 was verrassend: Hendrik de Vries kreeg de prijs voor zijn dichtbundel *Toovertuin*. Deze dichter was niet piepjong meer (52) en al dertig jaar aan het werk als dichter en schilder. *Mainstream* was zijn werk beslist niet; zijn werk heeft surrealistische trekken.

De Van der Hoogt-prijs van 1949 veroorzaakte deining. De prijs ging dat jaar naar Anna Blaman voor haar roman *Eenzaam avontuur*. Simon Vestdijk vond het een meesterwerk, maar in de confessionele pers werd schande gesproken van het boek, vanwege de homo-erotische passages; de vrouwelijke hoofdpersoon van het boek voelt zich sterk aangetrokken tot een vrouw. Blamans collega's gingen niet zachtzinnig met haar om. In 1949 werd ze in Rotterdam op een Boekentribunaal door collega-literatoren aangeklaagd, niet vanwege die homoseksuele passages, maar 'op grond van literaire gebreken'. Schrijver Albert Helman vervulde enthousiast de rol van aanklager. Blaman kwam niet opdagen en werd uiteindelijk vrijgesproken, maar het was een akelige vertoning.¹⁴

In datzelfde jaar weigerde Blaman de Van der Hoogt-prijs. Ze was gekwetst door de kritiek op haar werk die ook in het juryrapport doorklonk; een jury had bezwaar tegen de 'op de spits gedreven eenzijdigheid van het door Anna Blaman gestelde probleem, waarbij aan de volheid van het leven misschien te weinig recht wordt gedaan'. Zo zwaai je een prijswinnaar geen lof toe, moet Blaman gedacht hebben. Met 'eenzijdigheid' moet ook hier de seksuele voorkeur van het personage, en wellicht die van de schrijfster zijn bedoeld. Daar was de tijd nog niet rijp voor.¹⁵

Dichter Leo Vroman kreeg de Van der Hoogt-prijs in 1950 voor zijn tweede bundel *Gedichten, vroegere en latere*. Vroman behoorde niet tot de Vijftigers, noch tot de traditionele vormvaste dichters, noch tot de dichters die 'het kleine geluk' bezongen. Hij hoorde eigenlijk nergens bij, hij was volstrekt eigenzinnig en onconventioneel. Hij verrijkte de taal met nieuwe woorden, zoals 'peinskasje' en 'hersenkistje'. Vroman

woonde in de Verenigde Staten, waar hij als bioloog wetenschappelijk onderzoek deed; ook dat maakte hem in onze literatuur een buitenstaander.

De toekenningen die begin jaren vijftig volgden gingen naar tamelijk traditionele auteurs. In 1951 kreeg Alfred Kossmann de prijs voor zijn debuutroman *De nederlaag*, waarin hij schrijft over de gedwongen tewerkstelling van Nederlandse mannen in Duitsland. Een jaar later kreeg J.W. Schulte Nordholt de prijs voor zijn tweede dichtbundel *Levend landschap*. Schulte Nordholt zou vooral bekend worden als hoogleraar amerikanistiek en, als dichter, om zijn psalmberijmingen. De indertijd heel populaire Adriaan van der Veen ontving de prijs in 1953 voor zijn roman *Het wilde feest*, zijn negende boek; de aanmoediging kwam voor hem na veertien jaar schrijverschap. In 1954 kreeg de dichter Guillaume van der Graft, pseudoniem voor Willem Barnard, theoloog en predikant, de prijs voor *Vogels en vissen*. Ook hij maakte psalmvertalingen. Toch was het deze dominee, die volgens voorzitter P. Minderaa, in 1952 'een vurige verdediging der moderne experimentele poëzie' ten beste had gegeven, op een van de maandelijkse bijeenkomsten.

In 1961 werd dan eindelijk een onvervalste Vijftiger bekroond: de dichter Bert Schierbeek, voor zijn hele oeuvre. Maar de experimentele dichters vormden toen, ruim tien jaar na hun opkomst, geen rebellenclub meer en erg experimenteel waren ze evenmin; ze waren ruimschoots geaccepteerd in de literatuur. Schierbeek was al vijftien jaar dichter en schrijver toen hij deze 'aanmoedigingsprijs' kreeg.

Datzelfde overkwam de dichteres en schrijfster Fritzi ten Harmsen van der Beek in 1975. Zij wordt niet tot de Vijftigers gerekend, maar was wel met deze dichters bevriend in de jaren zestig. Zij kreeg tien jaar na haar debuut in 1965, *Geachte Muizenpoot en andere gedichten*, de prijs voor haar gehele – zeer kleine – oeuvre. Na de aanmoediging zou ze weinig meer publiceren.

Heel vroeg was de Maatschappij er bij deze dichters niet bij geweest, maar de keuze van de prijswinnaars toont ook dat er geen sprake was van hardnekkig traditionalisme. De jury's toonden verscheidene keren een goed gevoel voor de tijdsgeest. In 1963 ging de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs naar Cees Nooteboom, de schrijver van de poëtische roman *De ridder is gestorven*. Het was het negende boek van Nooteboom, die ook gedichten, toneel en reisverhalen publiceerde.

J. Bernlef kreeg de prijs in 1964 voor zijn dichtbundel *Dit verheugd verval*. In 1969 werd Hugo Raes bekroond, voor de roman *De lotgevalen* en in 1970 Jacq Firmin Vogelaar voor *Het heeft geen naam*. Drie zeer verschillende schrijvers en dichters, maar drie moderne, eigenzinnige auteurs. Vogelaar schreef geen gedichten en geen proza, maar 'stukken', met al dan niet 'verbrijzelde' worden die in een bijzondere typografie de beoogde 'vervreemding' moesten bewerkstelligen. Hier be-

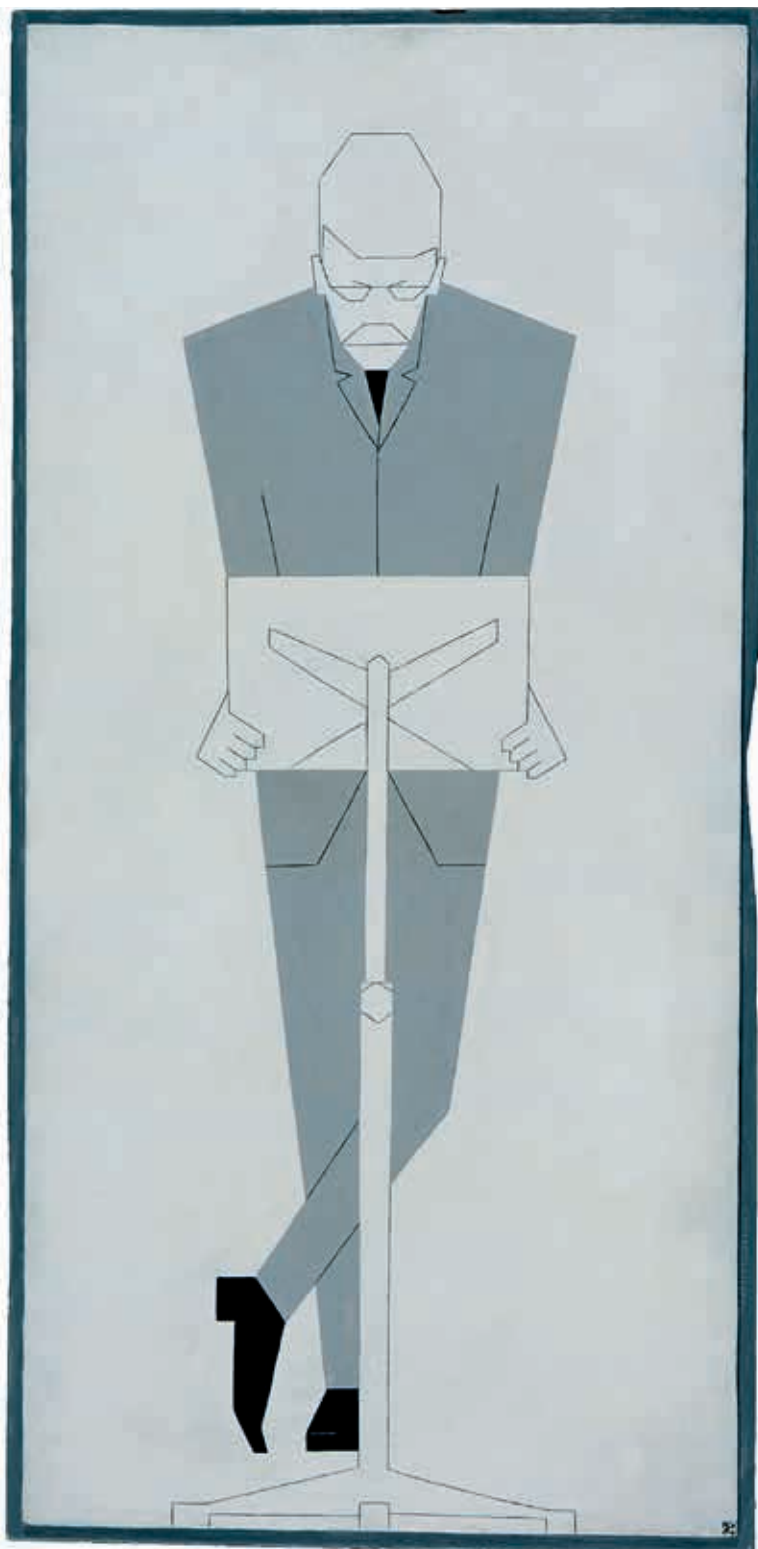
Hans Buter/MAI (fotograaf),
Cees Nooteboom,
niet gedateerd

kroonde de Maatschappij dus een zeer experimenteel boek, zij het dat het Vogelaars zesde was.

Als je kijkt welke schrijvers volgens de door de Maatschappij ingestelde jury's aanmoediging verdienen, dan valt op dat men bij de keuze nooit voorop loopt en geen echte ontdekkingen doet. Het gaat zelden om een debuut, vaak om een tweede of later boek. Maar het is niet zo dat de modernste en meest spraakmakende literatuur wordt genegeerd. Toch is het opmerkelijk dat veel schrijvers die later tot de bekendste en best gewaardeerde in de Nederlandse literatuur zouden horen, buiten de prijzen vielen. In het rijtje van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs zien we geen Hella S. Haasse, Jan Wolkers, Remco Campert, Gerard Reve, Willem Frederik Hermans, Lucebert of Gerrit Kouwenaar (Kouwenaar kreeg in 2009 wel de Prijs voor Meesterschap). Vervolgens, een generatie later, geen A.F.Th. van der Heijden en geen Doeschka Meijsing. Naar Frans Kellendonk werd door de Stichting Frans Kellendonk Fonds wel een prijs genoemd, toe te kennen door de Maatschappij, maar zelf kreeg hij geen prijs van haar.

Er is nog iets dat opvalt. Van alle 195 prijzen die de Maatschappij tussen 1921 en 2015 uitreikte, gingen er 38 naar een vrouw. Het gaat dan

Hendrik Valk,
Gerrit Kouwenaar, 1964;
particuliere collectie

niet alleen om de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs, maar ook de prijs voor Meesterschap, de Dr. Wijnaendts Francken-prijs, de Mei-prijs, de Kruyskamp-prijs, de Henriette Roland Holst-prijs, de Frans Kellendonk-prijs en de Henriëtte de Beaufort-prijs. Dat getal van 38 lijkt weinig. Maar vergelijk dit met de Libris Literatuurprijs: van de 25 uitgereikte Libris-prijzen gingen er 23 naar een man. Bij de AKO Literatuurprijs is het iets minder schrijnend: sinds 1987 kregen 22 mannen en zes vrouwen de prijs. Dan doet de Maatschappij het beter, met ongeveer één op de vijf toekenningen aan een vrouw, en als we alleen de afgelopen 25 jaar bekijken is het aantal prijzen dat is gegaan naar een vrouw één op de drie.¹⁶

SCEPTISCHE REBELLEN EN GEVOELIGE EPIGONEN

Aan de vooravond van een tijdperk waarin 'de verbeelding aan de macht' zou komen, in 1960, houdt Ad den Besten op de jaarvergadering een lezing die enkele uren geduurd moet hebben; zij neemt op papier 26 dichtbedrukte pagina's in beslag. Den Besten was zeer actief in de literatuur, als dichter, bloemlezer, psalmvertaler en redacteur van *De Windroos*, een serie waarin jonge dichters debuteerden, onder wie Remco Campert en Gerrit Kouwenaar. Zijn lezing geeft een aardig inkijkje in de literaire controverses in 1960.

De lezing, 'De poëzie van de jongste dichtergeneratie', is één lange verdediging van een bloemlezing die Den Besten in 1958 had samengesteld, *Dichters van morgen*, gedichten die nog niet in boekvorm waren uitgegeven, van dichters onder de 35 jaar. Er was veel kritiek op die bundel; enkele critici en dichters vonden de kwaliteit onder de maat. Gerrit Kouwenaar had in het tijdschrift *Podium* geschreven dat de bloemlezer 'door de mand was gevallen' met deze keuze. Het ergerde Kouwenaar dat de door Den Besten uitverkoren dichters 'wél de vorm der experimentele poëzie hebben overgenomen, maar zich blijkbaar geen ogenblik realiseren, welke innerlijke drijfveren achter de poëtische vormvernieuwing van '50 werkzaam waren'. Bovendien zijn het veelal 'epigonen', vooral van 'de lieflijke Lodeizen', die kennelijk veel jongeren inspireert tot ongebreidelde gevoelsuitstorting.

Den Besten bestrijdt dat de gekozen dichters epigonen zijn: 'Kouwenaar [...] diende zich echter te realiseren, dat Hans Lodeizen de eerste was, die deze vorm koos en dat juist bij Lodeizen van dat door Kouwenaar gewenste verzet niet heel veel te bespeuren valt. Ik heb veeleer de indruk, dat Lodeizen volkomen argeloos de nieuwe versvorm heeft gevonden, als de enige mogelijkheid om zijn geweldige emotionaliteit kans van spreken te geven.'

En dát is waar het Den Besten om te doen is, om de 'geweldige emotionaliteit', in tegenstelling tot de sceptische en rebelse levenshouding van de Vijftigers. Veel moderne gedichten, vindt hij, 'wijzen op een

Cor Stutvoet (fotograaf),
Ad den Besten,
ca. 1960-'65

langzamerhand orthodox geworden experimentalisme'. Hoewel hij zelf de uitgever is van enkele Vijftigers, heeft hij niet veel meer op met die maatschappijkritische houding. Wel geeft hij toe dat de kwaliteit van de gekozen gedichten in zijn bloemlezing niet altijd hoog ligt; hij wilde nieuwelingen een kans geven, 'dat was bepaald mijn opzet'.

De tijd heeft Kouwenaar in deze discussie gelijk gegeven. De Vijftigers bleven zich hun leven lang verder ontwikkelen en werden grote dichters met een indrukwekkend oeuvre; van de dichters die Den Besten noemt – onder meer José Boyens, Peter Berger, Edithe de Clercq-Zubli, Fem Rutke, Guus Valleide, Hans Reddingius, Wim Brinkman, J.H. van Dijk, Jan Verhoef en 'de jonge Jezuiet' Huub Oosterhuis heeft alleen de laatste naam gemaakt, vooral met zijn vele liederen en liturgische teksten.

De Maatschappij volgde de ontwikkeling van de Nederlandse literatuur ook op een stillere manier: door een abonnement te nemen op vrijwel alle bestaande literaire tijdschriften en die keurig in haar bibliotheek op te bergen. Op die manier bleven exemplaren van vele literaire blaadjes, ook tamelijk obscure, voor het nageslacht heeft behouden. In het boek *Dierbaar magazine – De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1995) beschrijven enkele (bestuurs)leden de schitterende collectie van de Maatschappij. R.L.K. Fokkema's bijdrage heet 'Het wereldje der tijdschriftjes tussen 1945 en 1965' – de verkleinwoordjes duiden al op een dwarreling van kortstondige publicaties, in kleine literaire kring. Het gaat Fokkema in dit stuk met name om de tijdschriften voor en door jongeren. Die hadden iets te veroveren in die jaren, en uiteindelijk lukte dat.

In 1944 werd het tijdschrift *Podium* opgericht, met als doel om de il-

legaliteit te steunen, maar ook om jonge dichters gelegenheid te bieden om te publiceren'. In oktober 1945 verschijnt het eerste nummer van weer een nieuw jongerentijdschrift, *Columbus*, een 'literair cultureel maandblad voor jongeren'. Eind 1945 komt het eerste nummer van *Proloog* uit, een 'cultureel en literair tijdschrift van de jonge generatie'. Heel vernieuwend zijn deze tijdschriften volgens Fokkema niet. Gerrit Kouwenaar noemt dit type literair tijdschrift in 1954 een 'opslagplaats van tweedehandsgoederen, de uitdragerswinkel, die ten onrechte "kunsthandel" of "antiek" op zijn etalageraam heeft geschilderd'.¹⁷

Er was vanaf 1949 het kunstblad *Reflex*, waarin de Cobra-schilders publiceerden en waarin de dichters Jan G. Elburg, Lucebert en Gerrit Kouwenaar mee mochten doen, maar een eigen literair tijdschrift was dat niet. Onbedoeld nam het bedaagde, eerbiedwaardige tijdschrift *De Gids* een tijdje die rol op zich. Het blad fuseerde in 1950 met het jongerentijdschrift *Ad Interim* en dat leidde tot verjonging: *De Gids* opende haar deuren voor de nieuwe generatie. Tussen 1950 en 1954 publiceerden de Vijftigers Hans Andreus, Remco Campert, Jan G. Elburg, Gerrit Kouwenaar, Lucebert, Koos Schuur en Simon Vinkenoog in *De Gids*. Deze invasie van experimentelen viel niet goed bij de traditionele lezers van het blad. De redactie van *De Gids* die in 1954 aantrad, met Ed Hoornik als poëziedirecteur, voerde een ander beleid: niet het experiment, maar de 'leesbaarheid' stond voortaan voorop. De experimente-

Eddy Posthuma de Boer
(fotograaf), Leo Vroman,
K. Schippers en J. Bernlef
tijdens de boekenmarkt
in de RAI in Amsterdam,
mei 1985

len werden verruild voor conventionelere dichters, zoals Ad den Besten, Bert Voeten, Adriaan Morriën, Guillaume van der Graft, Michel van der Plas en Gabriel Smit.

De Vijftigers namen vervolgens het tijdschrift *Podium* over. Gerrit Borgers was daar vanaf 1951 de enige redacteur en hij verwelkomde de jongeren met open armen. In 1954 stelden de medewerkers Campert, Elburg en Lucebert in een brief dat *Podium* 'niet alleen het blad vóór de avant-garde' moet zijn, maar 'vooral het blad van deze merkwaardige artiesten, een soort strijdkreet dus en eventueel ook boksring voor onderlinge verschillen'.

Intussen bloeide het experiment ook in kleinere blaadjes. Simon Vinkenoog lanceerde eind april 1950, 'als een verlate 1 aprilgrap', het eerste nummer van *Blurb*, 8 pagina's dik, en in tweehonderdvoud rondgestuurd aan bekenden. Later bleek dat precies tegelijkertijd een ander experimenteel blaadje was verschenen, *Braak*, dat was opgericht en volgeschreven door Remco Campert en Rudy Kousbroek. Vanaf het derde nummer waren ook Lucebert en Bert Schierbeek redacteur, waardoor het tijdschrift steeds beter geïllustreerd werd.

Het lijken onooglijke blaadjes, gemaakt op een jongenskamer, door een samenzwerend groepje jongeren, maar ze waren belangrijk voor de ontwikkeling van de naoorlogse literatuur. Deze schrijvers kwamen bij De Bezige Bij terecht, de uitgeverij die illegaal uitgaf tijdens de Tweede Wereldoorlog en die de belangrijkste naoorlogse literaire uitgeverij zou worden. Ook Mulisch, Reve en Hermans belandden uiteindelijk bij De Bezige Bij.¹⁸

Halverwege de jaren vijftig staat er alweer een nieuwe groep jongeren te trappelen om de boel over te nemen. Deze jongeren keren zich, uiteraard, tegen de Vijftigers. Zij noemen zich de Nieuwe Realisten. In het tijdschrift *Gard Sivik* (1955-1964) roeren zich de jonge dichters Hans Sleutelaar en Armando. Zij vinden het werk van Kouwenaar en de zijnen 'stuntelig', 'scholieren-manieren'. In het eerste nummer van *Barbarber* (1958-1972, redactie J. Bernlef, K. Schippers en G. Brands) schrijft Schippers dat het werk van de Vijftigers 'niet veel blijvends voor het nageslacht heeft opgeleverd' – hij zou ongelijk krijgen. De eigen literaire pretenties van de *Barbarber*-mannen reiken niet hemelhoog. Voor hen is de echte, waarneembare werkelijkheid al raadselachtig genoeg, daar hebben ze geen grote woorden voor nodig. Het onderscheid tussen poëzie en werkelijkheid lijkt opgeheven – de ultieme democratisering van de literatuur.

DE MAATSCHAPPIJ: EEN 'AFTANDSE OUDE VROUW'?

In 1966 is in Nederland de strijd van de jongeren tegen het establishment, tegen de onwrikbare maatschappelijke orde en het regenteske gezag, in volle gang. Vooral in Amsterdam. Een groepje jongeren dat

zich Provo noemt provokeert, met spontane 'happenings', bij het beeldje van het Lieverdje op het Spui, met een plan voor gratis fietsen voor iedereen, Het Witte Fietsenplan, en de ontregelende manifestaties van 'anti-rookmagiër' Robert Jasper Grootveld. De politie treedt keihard op tegen deze ludieke en geweldloze activiteiten. Als tijdens het huwelijk van Beatrix en Claus een rookbom wordt gegooid, wordt het schorriemorrie vakkundig aan de kant geknuppeld.¹⁹

Veel jonge schrijvers staan aan de kant van de provocerende jongeren. In 1966 publiceert Harry Mulisch zijn *Bericht aan de rattenkoning*, waarin hij de opstand van 1965-1966 beschrijft en het gezag aan de schandpaal nagelt. In zijn volgende boek, *Het woord bij de daad* zou Mulisch enthousiast verslag doen van de revolutie op Cuba, onder leiding van Fidel Castro. In 1966 roept Mao Zedong in China de Culturele Revolutie uit, waarbij de Communistische Partij gezuiverd zou worden van 'bourgeois-elementen'. Het idee spreekt ook veel jongeren in het Westen aan.

In het Amsterdamse theater Carré vindt in 1966 een geruchtmakende poëziemanifestatie plaats, 'Poëzie in Carré', georganiseerd door Simon Vinkenoog. De tweeduizend beschikbare plaatsen waren in een

AD, *Happening bij Het Lieverdje op Het Spui*, Amsterdam, 1965/66

mum van tijd uitverkocht. K. Schippers las, bij wijze van gedicht, een aantal adressen voor. Johnny 'the Selfkicker' van Doorn bracht luidruchtig een knallend 'oerdicht' ten gehore. Gerard Kornelis van het Reve, die net zijn geruchtmakende brievenboeken *Op weg naar het einde* en *Nader tot U* had gepubliceerd, waarin hij schreef over zijn homoseksualiteit op een volkomen vanzelfsprekende manier, las zijn Geestelijke Liederen voor, waarin zijn liefde voor God, Maria en Mee-dogenloze Jongens in één religieuze vervoering samenvloede – zeer provocerend voor die tijd.²⁰

In dat stormachtige jaar, 1966, het jaar waarin een nieuwe geest, ruim twintig jaar na Tweede Wereldoorlog, alsnog ons land binnen woei, bestond de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde tweehonderd jaar. Het tweede eeuwfeest werd uitgebreid gevierd in Leiden, op 18 en 20 mei 1966. Op 18 mei werd op Hogewoerd 126 een gedenksteen onthuld, ter herinnering aan de oprichter van de Maatschappij, Frans van Lelyveld. Daarna was er een 'ontvangst ten stadhuize' door het College van Burgemeester en Wethouders. 's Middags werd in de Lakenhal een tentoonstelling over de Maatschappij geopend. Twee dagen later was er nog een 'Herdenkingszitting' in de Stadsgehoorzaal, waarbij koningin Juliana aanwezig was. De voorzitter K. Heeroma sprak de feestrede uit en overhandigde vervolgens aan Hare Majesteit een speciaal gebonden exemplaar van de 'Liederen en gedichten uit het Gruuthuse-handschrift'. Daarna volgden nog vele sprekers, onder wie Garmt Stuiveling namens de Vereniging van Letterkundigen en Willem Brandt namens de P.E.N.-Club Nederland. Er was een drukbezochte receptie die volgens het verslag 'bijzonder ongedwongen van sfeer was', gevolgd door een koud buffet in restaurant Van der Heijden. De viering werd 's avonds afgesloten met een voorstelling in de Leidse Schouwburg door het gezelschap 'Uyt levender jonst', dat voor de pauze een Bredero-Drieluik vertolkte en na de pauze gedichten en gezangen die P.C. Hooft ooit liet opklinken op het Muider slot.

Nee, van de hedendaagse, moderne literatuur was vrijwel niets binnengeslopen in deze traditionele viering van het tweede eeuwfeest. Het besef dat de Maatschappij in zekere zin een anachronisme aan het worden was, leefde echter wel. Dat blijkt uit de bijdragen aan het *Gedenkboek* dat de Maatschappij ter ere van het tweehonderdjarig bestaan publiceerde. Is de Maatschappij nog wel van deze tijd? Dat is de vraag die de rode draad vormt in bijna alle bijdragen in dit boek.

Is de Maatschappij een 'aftandse oude vrouw' geworden?, vraagt W.C. Braat, archeoloog bij het Rijksmuseum van Oudheden, zich af. 'Onze Maatschappij is een gespleten gemeenschap. Zij is niet in drieën, maar in tweeën gespleten. Aan de ene kant staan de wetenschappelijke beoefenaren van letterkunde, geschied- en oudheidkunde, aan de andere kant de beoefenaars van de letterkunst.' Het is maar beter om toe te geven, schrijft Braat, 'dat het in de meeste gevallen een

ontmoeting van twee groepen is, die een geheel andere taal spreken, geheel andere interesse hebben en dat de band, die hen verbindt, wel uiterst zwak is'. Het beste wat hij ervan kan zeggen is dat uit zulke ontmoetingen 'waardering' voor het werk van de andere groep ontstaat. Of de Maatschappij in 2066 haar derde eeuwfeest zal vieren, durft Braat niet te voorspellen.²¹

Voorzitter K. Heeroma, dialectoloog, literatuurhistoricus én dichter onder de naam Muus Jacobse, wil ook nadenken over de toekomst van de Maatschappij, want anders zou de herdenking niets anders zijn dan 'de monumentalisering van een onvruchtbaar graf'. Heeroma ziet niet meer zo het nut in van een Maatschappij waarin schrijvers en wetenschappers elkaar ontmoeten. 'Want de wetenschappen der vaderlandse taal-, literatuur- en geschiedkunde hebben hun jeugdjaren achter de rug. Hun beoefenaars zijn specialisten en superspecialisten geworden. En ook het begrip 'letterkunde' is gespecialiseerd geraakt. De beoefenaars der wetenschappen voelen zich geen 'letterkundigen' meer en noemen zich ook niet meer zo.'

Heeroma vraagt, bijna retorisch: 'Moet men een 18de-eeuwse instelling, die in haar tijd ongetwijfeld nuttig en nodig is geweest en waarvan niemand de historische verdiensten zal willen ontkennen, met alle geweld door een 20ste naar een 21ste eeuw laten voortbestaan?' De Maatschappij lijkt aan haar eigen succes ten onder gegaan: haar initiatieven zijn door gespecialiseerde instituten overgenomen en 'de initiatiefneemster zelf is overbodig geworden'.

Uiteindelijk is anno 1966 vooral de symboolfunctie van de Maatschappij overgebleven, denkt de voorzitter. Toch vindt hij het de moeite waard om 'dit tot symbool geworden stukje verleden over te dragen aan de toekomst', want dat is 'niets dan een poging tot bewaring van onze complete menselijkheid'. Heeroma betreurt 'een té sterke synchronische gerichtheid' van de moderne literatuur. De Maatschappij 'staat en valt met haar diachronisch bewustzijn'. Want 'hoe kan een dichter vertrouwen hebben in de toekomst van zijn woord, als hij zich niet bewust is dat ook in hemzelf een, grotendeels misschien naamloos, maar ten dele zeker met name benoembaar verleden doorspreekt?' Dit bewustzijn, voort te bouwen op de traditie, daar komt Heeroma via een lange gedachtenkronkel bij uit, is de zin van de Maatschappij. Toch is ook hij 'er niet zo zeker van' of de Maatschappij een derde eeuwfeest zal vieren.²²

Drie jaar later, in 1969, is de vernieuwing in de samenleving en de strijd tegen de vermolmden instituties en tegen het gezag in ons land niet meer alleen een hobby voor een groepje malle provo's, heethoofdige dichters en gedroegerde kunstenaars. De gedachte dat alle burgers, man en vrouw, blank en zwart, rijk en arm, homo en hetero gelijk zijn en zich in vrijheid moeten kunnen ontplooien krijgt steeds meer aanhang.

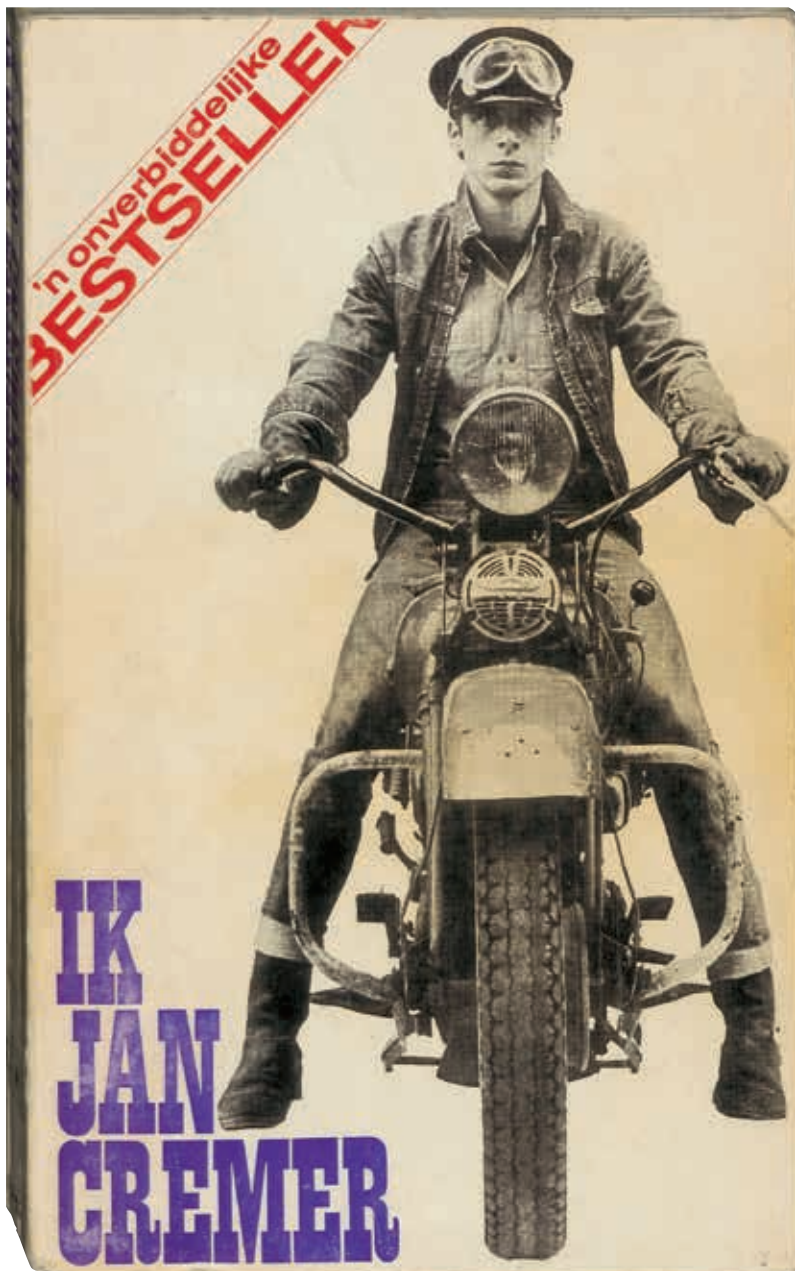
Enkele gebeurtenissen in het buitenland versnelden de verspreiding van de jongerenopstand. Martin Luther King, de Amerikaanse strijder voor gelijke rechten voor blank en zwart, was in 1968 in Memphis brutaal vermoord, waarna hij de held van de zwarte bevrijdingsbeweging werd. John Lennon zong in 1969 'Give Peace A Chance', en bloemenkinderen in de hele wereld, zongen het mee op vreedzame happenings en popfestivals. *Love and peace, man!* President Nixon zwichtte in 1969 voor de druk van hevige protesten: het Amerikaanse leger verliet Vietnam. In Praag stak de student Jan Palach zichzelf in brand midden op het Wenceslausplein, uit protest tegen het uitblijven van de beloofde hervormingen na de Praagse Lente.

Dichterbij, in Parijs, kwamen in mei 1968 studenten wekenlang massaal in opstand tegen de verstarde inrichting van de universiteit; zij dwongen met succes veranderingen af. dat moest bij ons ook kunnen. In Amsterdam werd in 1969 het Maagdenhuis, waar het bestuur en de administratie van de gemeentelijke Universiteit zetelden, door studenten bezet. In 1968 was het middelbaar onderwijs in Nederland al grondig veranderd door de invoering van de Mammoetwet, die ertoe zou leiden dat het aantal hoger opgeleiden, ook uit de traditioneel 'lagere' milieus, explosief zou toenemen. De studentenprotesten hadden, net als in Parijs wel gevolgen: studenten kregen meer inspraak, programma's werden vernieuwd en de universiteit nam veel jonge medewerkers in dienst.

Ook in literatuur waren de tijden 'a-changing', zoals Bob Dylan in

Paul van Riel (fotograaf),
*Bezettende studenten in
het Maagdenhuis, 1969*

Omslag van *Ik Jan Cremer*, 1964

1964 had voorspeld. Literatuur was niet langer een verfijnd tijdverdrijf voor de elite, zoals dat wel voor de vernieuwende Vijftigers had gegolden. Had Jan Cremer al in 1964 en 1966 opzien gebaard met de schelmenromans *Ik Jan Cremer 1 en 2*, choquerende literatuur van de straat, in 1968 beschreef – of liever parodieerde Remco Campert en zijn *Tjeempie! of Liesje in luiletterland* de blijde wereld van de vrije, onbeperkte seks die vanzelf tot de wereldvrede zou leiden. Jan Wolkers' lief-

desroman *Turks Fruit*, een vrijmoedige ode aan de lichamelijke liefde, werd in 1969 een bestseller, ook al verboden leraren hun leerlingen om het boek op hun literatuurlijst te zetten.

Een historisch moment was ook de rechtszaak tegen Gerard van het Reve in 1968. In *Nader tot U* werd niet alleen de homoseksuele liefde bezongen, ook presenteerde de schrijver hier een wonderlijke variant van het katholieke geloof. De hoofdpersoon ontmoet God, 'in de gedaante van een eenjarige, muisgrijze ezel', die hij vervolgens liefdevol 'drie keer achter elkaar langdurig in Zijn Geheime Opening bezit'. Van het Reve werd, na een beroemd geworden pleitrede waarin hij het recht op een eigen verbeeldingswereld opeist, vrijgesproken van godslastering.²³

'KLEINE JANTJE' EN 'NADER TOT U'

'Vernieuwing' is ook het sleutelwoord in de discussie die de Maatschappij met de leden voerde op de Jaarvergadering van 1969. De discussie werd besloten, volgens het verslag, met een ferme constatering: 'Dat de Maatschappij ruim twee eeuwen geleden werd opgericht geeft haar niet zonder meer recht op, of een reden van, bestaan. Wèl echter het feit dat zij bereid is zich aan te passen en te vernieuwen, kortom: dienstbaar te zijn. Het is de moeite waard zich daarvoor in te zetten'.

Enkele maanden later, op 23 oktober 1969, organiseerde de Maatschappij een behoorlijk vernieuwend evenement: een bijeenkomst, in de Allerheiligste Hartkerk in de Vondelstraat te Amsterdam, rond de met de P.C. Hooftprijs bekroonde schrijver Gerard Kornelis van het Reve. De bijeenkomst werd gefilmd, en uitgezonden door de VPRO. Hoewel de locatie bijzonder was, een kerk, was het op het eerste gezicht was een keurige letterkundige bijeenkomst. De laureaat werd geïnterviewd door Hans Keller en Hans Gomperts. Van het Reve liet weten het hele bestaan 'een verschrikking' te vinden. 'Je kunt je eigen wel ophangen, maar ik moet nog een paar boeken schrijven'. Hij vertelde over zijn treurige jeugd in de frisse arbeiderswijk Betondorp in Amsterdam Watergraafsmeer – 'Laat elke hoop varen, gij die hier binnentreedt' – en over zijn trauma's, veroorzaakt door zijn opvoeding in het communisme, 'een schadelijke leer met een overspannen heilsverwachting'. Over zijn toetreding tot het katholicisme zei de schrijver: 'De Katholieke kerk is een poppenkast en de Paus is Jan Klaasen', maar niettemin had hij er 'het Ware Geloof' gevonden, met symbolen en rituelen die bij hem pasten. De Zangeres Zonder Naam vertolkte Reves lievelingslied 'Kleine Jantje' en tot slot schreed de Volksschrijver, onder de klanken van de hymne 'Nader tot U', hand in hand met zijn vriend Teigetje over het middenpad de kerk uit, als waren zij zojuist getrouwd. Het was een bijzondere 'voorstelling' geweest: een in 1969 ongekende combinatie van spot en ernst, hoge en lage cultuur, religie en blasfemie. En dan

Eddy Posthuma de Boer
(fotograaf), *Huldiging van
G.K. van het Reve in de
Vondelkerk, Amsterdam, 1969*

kwam dit alles ook nog eens op tv, zodat heel Nederland kon meegenieten.

Het verslag van de Maatschappij spreekt van 'Een bijzonder geslaagde, door ruim 500 personen bezochte, bijeenkomst'. Er waren echter andere geluiden: 'Van bepaalde zijde werd aanstoot genomen aan enkele uitspraken van de schrijver over de Paus en mede daardoor over het feit dat een katholieke kerk voor deze vergadering was afgestaan. Ook enkele onzer leden hebben hun bezwaren kenbaar gemaakt en drie van hen meenden voor het lidmaatschap te moeten bedanken.' Elke vernieuwing vraagt offers.²⁴

Op 27 februari 1970 was er weer een bijzondere vergadering, met als titel 'Schrijven voor de kost'. In Hotel Krasnapolsky in Amsterdam werd gediscussieerd over de sociale en economische positie van de schrijvers, en over de actie van de schrijvers voor het recht op leengeld.

Affiche voor de Sonnet-
ten-avond van de Maatschappij
der Nederlandse Letterkunde,
Leiden, 25 april 1975

Dat leengeld, of die leenvergoeding, zou er in pas 1986 komen, met de oprichting van LIRA, die de verdeling van de leengelden regelt. Er werd in 1970 gediscussieerd met een panel bestaande uit Mies Bouhuys, J. Bernlef, Leo Klatser en Sybren Polet. Het was opmerkelijk dat de Maatschappij zich met dit onderwerp bezighield, omdat de belangenbehartiging van schrijvers toch vooral het terrein was van de Vereniging van Letterkundigen.

Ruim twee maanden later, op 9 april 1970, organiseerde de Maatschappij in Amsterdam nog een bijeenkomst, die ditmaal massaal – door zeshonderd mensen – werd bezocht. De forumdiscussie in het Koninklijk Instituut voor de Tropen onder de titel ‘Schrijvers en politiek’ was gewijd aan het ‘engagement van de kunstenaar’. In het forum zaten Hella S. Haasse, Fernand Auwera, Godfried Bomans, Willem Brandt, Herman J. Claeys, Eugène van Itterbeek, Harry Mulisch, Karel van het Reve en Julien Weverbergh. Op een persfoto van de bijeenkomst zien we de schrijvers uitkijken op een buste van de romanticus Multatuli, de schrijver die niet schreef om te behagen, maar om de Javanen van zijn ketenen te bevrijden; het lint van de Maatschappij der

Nederlandse Letterkunde is vrolijk om zijn hals geknoopt.²⁵

Wat de uitkomst van de discussie tussen zozeer verschillende schrijvers was, vertelt het verslag van de bijeenkomst jammer genoeg niet en het is ook elders niet meer na te gaan. Wel eindigt het verslag, een beetje trots: 'Wij herhaalden vorig jaar de woorden die wij schreven bij het aanbieden van de voorstellen tot vernieuwing: "de Maatschappij heeft slechts recht van bestaan als zij dienstbaar wil zijn". Wij menen ons dit jaar daarvoor moeite te hebben gegeven.'

Ook in de jaren die volgden toonde de Maatschappij af en toe haar betrokkenheid bij de wereld buiten de letteren. Op 19 oktober 1973 hield bestuurslid Fernand Auwera een lezing getiteld 'Engagement, geen daden maar woorden'. Auwera, behalve roman- en toneelschrijver ook correspondent Vlaanderen voor de Volkskrant, pleitte onvermoeibaar voor meer engagement, en maatschappelijke verantwoordelijkheid bij de literaire schrijvers. Hij publiceerde ook enkele bundels met interviews met schrijvers over dit onderwerp.

Zorg om wat er in die grote buitenwereld met schrijvers gebeurde, was er in de eerste helft van de jaren zeventig wel bij de Maatschappij. In 1975 werd de Zuid-Afrikaanse schrijver en dichter Breyten Breytenbach bij een bezoek aan zijn land, waar hij *persona non grata* was, gevangen genomen, op beschuldiging van 'politiek terrorisme'. In 1972 was Breytenbach – lid van de Maatschappij – nog onderscheiden met de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs voor zijn dichtbundel *Lotus*.

Het bestuur van de Maatschappij tekende protest tegen zijn gevangenschap aan, in Nederland én Zuid-Afrika. Het wendde zich 'zowel tot de minister-president, J. den Uyl, met het verzoek alles te doen wat het lot van Breytenbach kan verlichten, als tot de ambassadeur der Republiek van Zuid-Afrika met het verzoek onze verontrusting over te brengen aan zijn regering en aan te dringen op al wat het lot van Breyten Breytenbach kan verlichten'.

LEIDSE SCHRIJVERS, LEIDSE ONDERWERPEN

In de tweede helft van de jaren zeventig is van deze koerswijziging, van de ingezette vernieuwing op een pad van meer engagement, weinig meer te merken. In 1975 organiseert de Maatschappij weer eens een avond rondom 'het sonnet'- een vertrouwd terrein. Nu moet gezegd worden dat het genre in de jaren zeventig een nieuwe bloei beleefde, met talentvolle jonge dichters als Gerrit Komrij, Jan Kal, Jan Kuijper en Tymen Trolsky, dus in die zin was het evenement heel actueel. Op 25 april 1975 traden deze dichters op in de Lodewijkkerk te Leiden, maar ook 'oude meesters' als Han G. Hoekstra, Eric van der Steen en Nico Scheepmaker.

In 1977 had de Maatschappij Harry Mulisch weten te strikken om op de jaarvergadering een voordracht te houden. De tekst van deze lezing,

Hans van Dijk (fotograaf),
Gerrit Komrij met sigaar, 1981

‘De groei van een roman’ is helaas voor het nageslacht niet behouden, want, zo meldt het verslag, deze is ‘helaas door het mislukken van de bandopname verloren gegaan’. Dat kan bij een schrijver voor wie het toeval niet bestaat, geen toeval zijn. Gelukkig werd ‘van de mogelijkheid om met de spreker van gedachte te wisselen druk gebruik gemaakt’.

Eind jaren zeventig en gedurende de jaren tachtig en negentig is er zeker nieuw enthousiasme in de Maatschappij. Dat kwam niet door meer aansluiting bij de hedendaagse letteren, maar juist door de verdieping van de aandacht voor het verleden. Er werden werkgroepen opgericht, met als doel de studie voor een tijdvak, genre of gebied te bevorderen. In 1976 werd de Werkgroep Negentiende Eeuw opgericht, in 1985 de Werkgroep zeventiende eeuw, in 1986 de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde, in 1990 de Werkgroep biografie en in 1993 de Nederlandse Boekhistorische Vereniging. In 2006 zou de Werkgroep Caraïbische Letteren worden opgericht. De werkgroepen begonnen nieuwe tijdschriften, en organiseerden goed bezochte symposia, zoals die over ‘het jaar 1884’ en ‘Het Rijksmuseum’. De Maatschappij richtte zich in deze jaren ook zonder gêne op Leidse schrijvers en on-

derwerpen. Op de jaarvergadering van 1979 hield Maarten 't Hart, die net was doorgebroken bij het grote publiek met zijn roman *Een vlucht regenwulpen*, een voordracht die vermakelijker is dan de saaie titel 'De twee functies van schrijven' doet vermoeden. 't Hart was geen vernieuwer, niet hip, maar een eenling die verbazing wakte met een eindeloze stroom boeken en krantenartikelen, geschreven naast zijn onderzoeksaan als bioloog. Zijn wereldvreemdheid en zijn streng gereformeerde achtergrond waren bijna exotisch.

'Vanaf het moment dat ik voor het eerst een boek in handen hield', vertelde 't Hart aan de leden van de Maatschappij, 'wist ik dat ik niets liever wilde dan een boek in handen houden dat ik zelf geschreven had'. Hij had echter geen flauw idee hoe je dat deed, schrijver worden. Een plan om te trouwen met een dochter van een uitgever, mislukt. Zijn roman 'Drie vrienden' verschijnt in acht afleveringen in het *Maandblad van de Christelijke Korfbalvereniging*. Vervolgens dacht hij dat hij moest beginnen als journalist, maar hij kwam er snel achter dat 'journalistiek juist datgene is wat een schrijver niet moet doen', en hij ontdekte dat een aankomend schrijver 'in ieder geval géén Nederlands moest studeren'. In 1971 verscheen 't Harts eerste boek *Stenen voor een ransuil*. 'Ik herinner me nog zeer goed de mooie septemberdag waarop ik het in mijn handen hield en de verbazing en treurigheid over het feit dat het zoveel minder indrukwekkend bleek te zijn [...] dan ik op mijn

Hanneke van Schooten
(fotograaf), Maarten 't Hart
en J.M.A. Biesheuvel, niet
gedateerd

zesde jaar dacht en welke gedachte mij al die jaren had voortgestuwd en beheerst.'

Er kwamen meer jonge Leidse schrijvers aan het woord op bijeenkomsten van de Maatschappij. De toon van voordrachten, hoe verschillend ook, was anders dan de leden gewend waren: lichter, persoonlijker, geestiger, minder academisch. In 1981 sprak Boudewijn Büch over 'De geopieaceerde wereld van Willem Bilderdijk'. Vertrekkend bij het gedicht 'Junkieverdriet' van de in 1977 overleden dichter Jotie T'Hooft, zocht hij voorlopers van hem in de negentiende eeuw, ervan overtuigd 'dat er nauwelijks één negentiende-eeuwse Nederlandse schrijver te vinden zal zijn die zich niet heeft overgegeven aan de opiomanie'. Helaas wordt daar, zegt Büch, nauwelijks over geschreven, want wij hebben geen 'ijverige biografen', en de geschiedenis van de 'literaire psychofarmacohistorie' vergt veel archiefonderzoek. Het zou 'aanbeveling verdienen', schrijft Büch, die zich zelf zou ontpoppen als bestsellerauteur en tv-presentator, 'als wat meer neerlandici zich, in plaats van de structuur van damesromannetjes, met letterkundige geschiedenis zouden bezighouden'. Bilderdijk was als 'opiofaag' gewoon een kind van zijn tijd.

Büchs wens wordt snel vervuld. Nog op diezelfde jaarvergadering houdt de neerlandicus Peter van Zonneveld, die wél, samen met Rick Honings, Bilderdijks biograaf zou worden, de lezing 'Bilderdijk en Leiden', waarin hij vertelt waarom de door rampspoed, tegenwerking, armoede en dood van de zijnen geplaagde dichter, toch een grote liefde voor de stad Leiden koesterde.

Het jaarboek 1981 bevat ook, verrassend, bij het 'Mengelwerk' – een traditie die in het ongerede was geraakt – een verhaal van J.M.A. Biesheuvel, 'De trui'. Deze Leidse schrijver, die in 1972 was gedebuteerd met *In de bovenkooi* was in die jaren zeer geliefd. Het later beroemd geworden verhaal begint met de lange openingszin: 'Tijdens een winde- rige winteravond zat Dirk Olieslager, die president-directeur en nage- noeg eigenaar van de grootste rederij van Rotterdam was, in de ruime woonkamer van zijn huis gelegen in een klein park in de grote stad, samen met zijn vrouw Vera en zijn dochter Evelien van zestien die haar huiswerk zat te maken, naar een pianoconcert van Mozart te luisteren.' Die avond zag Olieslager de filmster Juliette Carroll in de bioscoop, een noodlottige ontmoeting. Zijn hele rederij zou hij weggeven, 'in ruil voor háár trui!'

Een vruchtbaar Maatschappij-jaar, 1981. En dan hebben we het hoogtepunt, volgens het jaarverslag althans, nog niet eens gehad: de vierhonderdste geboortedag van P.C. Hooft. De grote dichter werd uitvoerig herdacht. Op 10 maart nam, op Hoofts eigen Muiderslot, cultuurminister Til Gardeniers-Berendsen vier nieuwe Hooft-studies in ontvangst. Op 18 maart hield in de Nieuwe Kerk in Amsterdam de voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde, mevrouw

Schenkeveld-van der Dussen, een rede, en E.H. Kossmann en Kees Fens gaven lezingen over Hooft als, respectievelijk, dichter en politicus.

In 1982 kwam, in een lezing van Hella S. Haasse, weer een traditioneel literair genre aan de orde, de historische roman, een genre dat begin jaren tachtig een nieuwe bloei kende. Haasse legt in haar lezing uit waarin de ‘moderne historische roman’, op basis van archiefmateriaal, verschilt van de traditionele, romantiserende historische roman. Zij doet dat aan de hand van twee romans waarmee zij een groot publiek bereikte: *Mevrouw Bentinck of onverenigbaarheid van karakter* (1978) en *De groten der aarde, of Bentinck tegen Bentinck* (1981). ‘Het speuren, deduceren en combineren voldeed aan een innerlijke behoefte aan expansie, aan meer lééf-tijd’, zei Haasse. ‘Niet ik annexeerde die personen uit het verleden om ze te vervormen tot romanfiguren, zij gaven mij de gelegenheid mijn eigen werkelijkheid te verruimen.’ In 1991 zou Haasse worden benoemd tot erelid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, een eer die Theun de Vries, ook een schrijver van historische romans, in 1977 ten deel viel.

Het jaar 1983 was belangrijk voor de Maatschappij: in april verscheen het eerste nummer van het *Nieuw Letterkundig Magazijn*, een ‘mededelingenblad’ van de Maatschappij, dat twee keer per jaar aan de leden zou worden toegezonden. De eerste redactie bestond uit H. Duits, Peter van Zonneveld en R. Breugelmans. Het tijdschrift werd veel meer dan een mededelingenblad. Het was en is een mooi podium voor literaire, historische en literairhistorische artikelen, met nadruk op de Nederlandse literatuur.

In 1984 was er opwinding in het land over de toekenning van de P.C. Hooft-prijs, de literaire Prijs der Prijzen, aan columnist, essayist, polemist en taalkundige Hugo Brandt Corstius. De voordracht werd door het kabinet niet gevolgd – dat was nog nooit eerder voorgekomen. De voorzitter van de jury, Cornelis Verhoeven, was ooit zelf door de columnist voor ‘Roomse gluipkop’ uitgemaakt, maar had zich grootmoedig over die krenking heen gezet. Maar Minister van Cultuur Elco Brinkman meende dat Brandt Corstius de prijs niet mocht krijgen, omdat hij ‘het kwetsen tot instrument had gemaakt’. Erger: de schrijver had zich ‘ongepast uitgelaten’ over ministers. Onder het pseudoniem Piet Grijs had de columnist Onno Ruding, de minister van Financiën die de toestroom naar de bijstand wilde beperken, getypeerd als ‘de Eichmann van onze tijd’.

Het bestuur van de Maatschappij was onthutst door de weigering van de regering Brandt Corstius te prijs toe te kennen. Zij stuurde een telegram naar Minister Brinkman met de tekst: ‘Het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde betreurt in hoge mate het conflict dat gerezen is tussen de Minister van wvc en de organisaties die de letterkunde vertegenwoordigen. Het dringt er bij de Minister op

Ben Wolson (fotograaf),
Rudi van der Paardt houdt
rede bij de uitreiking van
de P.C. Hooft-prijs aan
Hugo Brandt Corstius, 1987

Ben Wolson (fotograaf),
Hella Haasse en Ary Langbroek
na afloop van de uitreiking
van de P.C. Hooft-prijs aan
Hugo Brandt Corstius, 1987

aan alles in het werk te stellen om tot een bevredigende oplossing te komen.' In 1987 zou Brandt Corstius de prijs alsnog krijgen.²⁶

EEN NIEUWE CANON VAN DE NEDERLANDSE LITERATUUR

Het onderwerp 'vernieuwing', vaak in samenhang met de 'verjonging' en 'verfrissing' van de hoogbejaarde en altijd maar 'eerbiedwaardig' genoemde Maatschappij, keerde van tijd tot tijd terug op de agenda. Dat de jonge aanwas uitbleef, vooral onder schrijvers en dichters, van wie velen nog nooit van de Maatschappij hadden gehoord, was iets dat elke bestuur zorgen baarde. Intussen bleef de Maatschappij doen wat zij altijd had gedaan: prijzen uitreiken, publicaties stimuleren, gedenkstenen plaatsen, haar collecties beheren en sprekers uitnodigen. Het ledental bleef in de jaren tachtig, negentig en na 2000 gestaag rond de 1000 schommelen, al was een groot deel van die leden als vanouds 'slapend'.

In 1990 interviewde de redactie van *Nieuw Letterkundig Magazijn* de toen net aangetreden voorzitter van de Maatschappij, de classicus en literatuurwetenschapper Rudi van der Paardt. Hij wijst op de noodzaak meer 'creatieve auteurs' aan de Maatschappij te binden. Het evenwicht tussen academische letterkundigen, historici en schrijvers is zoekgeraakt, ten nadele van de laatsten, vindt hij. 'Je zou de animo voor de Maatschappij nog groter kunnen maken, als ook aan auteurs duidelijk is, dat we ons actief in actuele literaire kwesties mengen.' Van der Paardt had bijvoorbeeld graag gezien dat de Maatschappij 'in de discussie over het lezen van de canon – de lijst van Anbeek c.s. – ook [...] haar partijtje mee had kunnen blazen'.²⁷ Van der Paardt doelt hier op de heftige reacties in de pers, en onder schrijvers, op het werk van de

Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlandse taal- en letterkunde vwo en HAVO (CVEN) in 1990. De drie letterkundigen die de adviescommissie vormden, Ton Anbeek, Harry Bekkering en Jaap Goedegebuure stelden een lijst voor met titels die in hun ogen de 'canon' van de Nederlandstalige literatuur na 1830 vormden. 'Ons voortijdig uitgelekte pre-advies werd zowaar de grootste komkommer van het zomerseizoen 1990', schreef Goedegebuure. Zij hadden niets willen voorschrijven, maar slechts wat oriëntatiepunten aan het literatuuronderwijs willen geven. Maar ze werden met hoon overladen. Ze zouden 'Volkscommissarissen', een 'litteraire Stasi' of een 'Kultuurkamer' zijn, omdat ze leerlingen niet vrij wilden laten in hun leeskeuze. De lijst met canon-titels stierf een stille dood.²⁸

Twaalf jaar later zou de Maatschappij zich wel bemoeien met het literatuuronderwijs, en met de canon. Hoewel het initiatief ook nu de pers haalde, waren de reacties een stuk rustiger. Dat is niet per se een positief teken: wellicht maakte het publiek zich in 2002 niet meer druk over zoiets gemarginaliseerd als het literatuuronderwijs.

In 2002 hield de Maatschappij een enquête naar wat volgens haar leden de canon van de Nederlandse literatuur zou zijn. Het project werd uitgevoerd door René van Stipriaan. De omvang van de enquête was bescheiden: er werden 299 formuleren door leden ingevuld geretourneerd; van de respondenten was 73,9 procent man.

De tien belangrijkste Nederlandse schrijvers waren volgens de leden van de Maatschappij: 1. Multatuli; 2. Louis Couperus; 3. Joost van den Vondel; 4. Willem Frederik Hermans; 5. Willem Elsschot; 6. Simon Vestdijk; 7. Gerard Reve; 8. Harry Mulisch; 9. Desiderius Erasmus en 10. P.C. Hooft. Tien mannen, onder wie slechts twee toen nog levende schrijvers, Reve en Mulisch. De tien belangrijkste werken uit de Nederlandse literatuur volgens de leden correspondeerde met dit rijtje: 1. Multatuli, *Max Havelaar*; 2. *Van den vos Reynaerde*; 3. Joost van den Vondel, *Lucifer* 4. *de Statenbijbel*; 5. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen*; 6. Willem Frederik Hermans, *De donkere kamer van Damokles*; 7. Desiderius Erasmus, *Lof der zothed*; 8. Gerard Reve, *De avonden*; 9. P.C. Hooft, *Nederlandsche historien*; 10. Gerrit Achterberg, *Verzamelde gedichten*.

De leden voegden bij hun lijstjes ook nog opmerkelijke en belangwekkende aanbevelingen. Zo vonden zij dat de aandacht voor de klassieken 'in onderwijs en media sterk te wensen over laat', en 'de kennis van het Nederlandse literaire erfgoed' eveneens. Suggesties die de leden aandroegen waren het aanwenden van media als radio en televisie, en het 'herspellen of hertalen' van oudere teksten. Een andere krachtige aanbeveling was het (weer) verplicht stellen van 'een ruime literatuurlijst' op de middelbare scholen; in meerderheid spraken de leden zich uit voor een lijst van ten minste 25 Nederlandse literaire teksten op het vwo. Die laatste aanbeveling zou niet worden over-

genomen, de andere twee wel, al zouden niet radio en tv maar vooral internet een grote rol spelen bij het aantrekkelijker maken van de geschiedenis van de Nederlandse literatuur.²⁹

Drie jaar voordat deze enquête werd gehouden, was op initiatief van de Maatschappij op internet een belangrijk nieuw middel gelanceerd om oudere teksten levend te houden en het literaire erfgoed te ontsluiten. In 1999 ging de DBNL online, voluit de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, een website over de Nederlandse literatuur, taal en cultuurgeschiedenis (www.dbnl.org). De website stond onder leiding van René van Stipriaan, dezelfde die de enquête over de canon zou uitzetten. De website groeide uit tot een veel gebruikte dienst waar gratis duizenden literaire teksten, van de vroegste tijden tot nu, secundaire literatuur, biografieën en audiovisueel materiaal te raadplegen zijn. Per 1 januari 2015 is de DBNL opgenomen in de dienstverlening van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

HET EINDE VAN HET PAPIEREN BOEK

In de eenentwintigste eeuw bleef de Maatschappij bestaan – we stapten nu, ter afronding, met reuzenschreden naar de huidige tijd. Niemand verwachtte eigenlijk meer dat zij zichzelf zou opheffen of overbodig verklaren, zoals niemand ook verwachtte dat zij een andere dan marginale rol in het culturele leven zou opeisen. Nooit zou er een getalsmatig evenwicht komen tussen de onderzoekers en academische letterkundigen en historici aan de ene kant en schrijvers, dichters en vertalers aan de andere kant; de ‘creatieven’ bleven helaas flink in de minderheid. Ook zouden de voordrachten vaker gaan over cultuurhistorische en historische onderwerpen dan over de literatuur.

Toch bleef de Maatschappij de nieuwe ontwikkelingen in de literatuur op bescheiden wijze alert volgen, wat te zien is in de keuze van de sprekers en onderwerpen op de jaarvergaderingen. Een voorbeeld is de lezing die Geert Mak in 1998 hield, ‘Enkele gedachten van een laag in-

Rob Mosterd (fotograaf),
Geert Mak, 1997

sect', over het toen snel opkomende genre van de verhalende non-fictie, die volgens Mak in veel gevallen tot de literatuur gerekend moet worden, maar beslist andere eigenschappen heeft dan fictie.

In 2007 vroeg schrijfster en literair critica Marja Pruis zich in 'Fluiten naar de overkant. Over het eigenaardige van poëziekritiek versus prozakritiek' zich af waarom dichters, in tegenstelling tot prozaschrijvers, elkaars werk wél graag recenseren en waarom ze daarbij zoveel milder, liever én vager zijn dan de meeste prozarecensenten. Datzelfde jaar sprak dichter en poëziecriticus Piet Gerbrandy. 'Nemen vrouwen eindelijk de poëzie over?' vroeg hij zich af. Gerbrandy denkt dat vrouwen anders dichten dan mannen, en vindt 'de poëzie van veel vrouwen krachteloos', maar ook de meeste poëzie van mannen kan 'naar de papierversnipperaars'. Vervolgens bespreekt hij vier dichters die hij geweldig vindt.

In 2012 werd, voor de verandering, in het openbare deel van de jaarvergadering geen spreker uitgenodigd, maar werd er een debat gevoerd. De titel daarvan luidde, heel omineus: 'Het einde van de uitgeverij'. Zouden er in de toekomst nog papieren boeken worden uitgegeven? Was er voor de uitgever nog een rol weggelegd als intermediair tussen schrijver en lezer nu die twee elkaar vinden op internet? Over deze vragen discussieerden Valentine van der Lande (digitaal uitgever), Eppo van Nispen tot Sevenaer (directeur van de CPNB en Mai Spijkers (uitgever Prometheus), met een volle zaal. De sprekers en de zaal waren het op veel punten oneens, maar vonden elkaar in de verwachting dat er altijd een 'zeef' zal blijven die in de literatuur kwaliteit onderscheidt van bagger, en vernieuwing van reproductie.

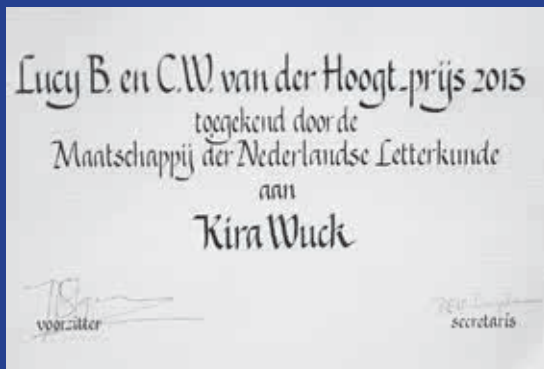
Ook op de jaarvergadering van 29 mei 2015, werd weer een levendig debat gehouden. Ditmaal ging het over 'Wetenschap als verhaal'. Hoe krijgen onderzoekers en academische auteurs hun bevindingen en gedachten over het voetlicht, zodat ze belanden bij een groter publiek? Hebben academici eigenlijk wel de plicht om zich helder en aantrekkelijk, in directe, pakkende taal uit te drukken? Hebben zij daarvoor 'literaire middelen' nodig of moeten zij die juist vooral vermijden. Onder leiding van schrijfster en vertaalster Barber van de Pol debatteerden vier wetenschappers, die alle vier wél over retorisch talent beschikken. De zaal, schrijvers, academici of beiden, deed enthousiast mee. Wetenschappers, vatte Van de Pol het debat kernachtig samen, kunnen zich niet langer permitteren in slecht verstaanbaar jargon voor eigen kring te schrijven. Iedere wetenschapper zal zich in deze tijd moeten inspannen om een lezend en denkend publiek te verleiden.³⁰ De kloof tussen de wetenschap en de literatuur, altijd een heikel punt in de Maatschappij leek die middag verdwenen: we zijn allemaal schrijvers, dingend om de gunst van de lezer. De beiden 'bloedgroepen' stroomden even door één kloppende ader. Dat is toch mooi, voor een 'aftandse vrouw' van 250 jaar.

1

2

3

4

5

6

Harry Otto (fotograaf)

- 1 Themadiscussie in 2014 met (v.l.n.r.) Dirk van Bastelaere, Aleid Truijens, Mano Bouzamour, Kevin Absillis en Thierry Baudet.
- 2 Gerrit Kouwenaar, Prijs voor Meesterschap 2009.
- 3 Oorkonde behorend bij de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs voor Kira Wuck, 2013.

- 4 Thomas von der Dunk krijgt de Dr. Wijnaendts Francken-prijs 2012 uitgereikt door voorzitter Peter Sigmond.
- 5 Gita Deneckere ontvangt de Henriette de Beaufort-prijs 2013 uit handen van Berry Dongelmans.
- 6 Bert Natter ontvangt de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs uit handen van voorzitter Ernestine van der Wall.

7

8

9

10

11

12

- 7 De Henriette Roland Holst-prijs 2005 wordt door voorzitter Floor Kist uitgereikt aan Bas Heijne.
- 8 Nelleke Noordervliet spreekt tijdens de jaarvergadering in 2006.
- 9 Tom Lanoye in zijn dankwoord voor de Henriette Roland Holst-prijs, 2011.

- 10 Discussiebijeenkomst met David van Reybroeck en Job Cohen o.l.v. Remieg Aerts.
- 11 Algemene ledenvergadering in 2010 in het Academieggebouw te Leiden.
- 12 Yra van Dijk reikt de zojuist ingestelde Academische Jaarprijs 2015 uit aan Hans van de Velde.

De auteurs hebben alle vijf gebruik gemaakt van de voor hun periode relevante jaargangen van de jaarboeken van de Maatschappij, bij E.J. Brill in Leiden verschenen onder verschillende titels. Hun inhoud is gemakkelijk doorzoekbaar in de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren, www.dbnl.org. Om het notenapparaat te ontlasten, zal de exacte vindplaats van citaten en verdere gegevens ontleend aan de jaarboeken niet steeds afzonderlijk worden vermeld.

GEEN WEG TERUG: NATIONALE CULTUUR IN EEN LAND VAN KOOPLIEDEN EN BOEREN

- 1 Brief van 7 november 1768, in: W.H. de Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende* I (Utrecht 1884) 271.
- 2 C.B.F. Singeling, *Gezellige schrijvers. Aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750-1800* (Amsterdam 1991) 43.
- 3 Martine Zoeteman-Van Pelt, *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit 1575-1812. 'Een volk op zijn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende'* (Leiden 2011) 352.
- 4 J. en P. Knapton, *A Description of Holland: or, the Present State of the United Provinces* (London 1743) 338.
- 5 Johan de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden 1968) 170.
- 6 Willem Otterspeer, 'Discipline en daadkracht. Onderwijs en wetenschap in Holland', in: Thimo de Nijs en Eelco Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795* II (Hilversum 2002) 351.
- 7 Zoeteman-Van Pelt, *De studentenpopulatie*, 290, 306, 336, 350 en 355.
- 8 J. Wille, *De literator R.M. van Goens en zijn kring* II, bezorgd door P. van der Vliet (Amsterdam 1993) 243-273.
- 9 Willem van Swaanenburg, *De vervrolykende Momus, of koddige berispen* nr. 3 (30 december 1726) 21.
- 10 France Guwy, *Voltaire, help! De Hollandse ervaringen van Voltaire en de invloed op zijn denken* (Amsterdam 1995) 27.
- 11 José de Kruif, *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* (Zutphen 1999) 111.
- 12 Geciteerd bij Singeling, *Gezellige schrijvers*, 56.
- 13 *Ibidem*, 59.
- 14 Zie Marleen de Vries, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800', in: *De Achttiende Eeuw* 31 (1999) 187-213.
- 15 Brief aan Tydeman op 1 februari 1765, in: J.A. Sillem, *Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen tot den Pol* (Utrecht 1883) 5.
- 16 J.A. Sillem, *Brieven*, 10. Van der Capellen schrijft 'Minima Crescunt', omdat de uitnodigingen voor het nieuwe landelijke genootschap nog verstuurd waren onder de naam van dit genootschap (Singeling, *Gezellige schrijvers*, 59).
- 17 Vergelijk Jan Noordegraaf, 'Over taal en maatschappij in de achttiende eeuw. Het werk van Meinard Tydeman (1741-1825)', in: *Neerlandica Wratislaviensia* 21 (2012) 87-100.
- 18 Brief aan Tydeman op 1 februari 1765, in: Sillem, *Brieven*, 6.
- 19 Brief van Van der Capellen tot den Pol aan M. Tydeman op 15 december 1767, in: *Ibidem*, 22.
- 20 Brief van Van der Capellen tot den Pol aan M. Tydeman op 27 juni 1772, in: *Ibidem*, 41.
- 21 C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie, 1780-1848: kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (Heerlen 1965) 15-17.
- 22 *Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* I (Leiden 1772), 'Voorbericht', ongepagineerd.
- 23 *Beredeneerd plan tot het vervaardigen van een algemeen, omschryvend woordenboek der Nederlandsche tale* (Leiden 1773) 2, 3 en 8.
- 24 *Werken* I, 'Voorbericht', ongepagineerd.
- 25 De ondertitel van dit tijdschrift luidde: *Bestaande in taal- en oordeelkundige aanmerkingen over duistere schriftuurplaatsen en andere nuttige wetenschappen*.
- 26 De Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens*, 225.
- 27 UBL: LTK 1004 Hogerbeets // Huygens, brief d.d. 24 augustus 1766.
- 28 Brief van 30 augustus 1768 (UBL: LTK 1004 Mastenbroek // Musschenbroek).
- 29 21 oogstmaand 1767 (UBL: LTK 1004).
- 30 De Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens*, 260.
- 31 Handelingen van de buitengewone vergadering van 14 februari 1772 (UBL: MNL 47, p. 84).
- 32 *Nederlandsche Bibliotheek* I (Amsterdam 1774) 23-30 en 222-227.
- 33 F.K.H. Kossmann, *Opkomst en voortgang van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Geschiedenis van een initiatief* (Leiden 1966) 32-33.
- 34 Brief van Van Lelyveld d.d. 4 december 1767, in: De Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens*, 236-237.
- 35 'Aan zyne doorluchtige Hoogheid Nederlands erf-

- stadhouder Willem den Vyfden, beschermmer van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden', voorafgaand aan de *Werken* deel III (Leiden 1777) mét octrooi.
- 36 UBL: LTK 1004.
- 37 Brief d.d. 17 april 1770 (UBL: BPL 2582).
- 38 Zie Rietje van Vliet, 'Veemgerecht. De Marsyas-bende van Frans van Lelyveld', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 32 (2009) 117-126.
- 39 J. le Francq van Berkhey, *Vriendentraanen, gestort bij het sterfbedde van [...] Joan Christiaan Schutz* (Leiden 1778) 88.
- 40 Zie hierover R.P.L. Arpots, *Vrank en vry. Johannes le Francq van Berkheij (1729-1812)* (Nijmegen 1990) hoofdstuk 8.
- 41 Arpots, *Vrank en Vry*, 85, noot 54.
- 42 Berkhey, *Vriendentraanen*, citaten op 66, 67, 83 en 87.
- 43 Frans van Lelyveld, *Noodig bericht aan het publiccq* (Leiden 1778).
- 44 *Leydse Courant* van 25 februari 1778.
- 45 *Provisieel antwoord van Jan le Francq van Berkhey aan Frans van Lelyveld* (Leiden 1778) 6.
- 46 Zie Rietje van Vliet, 'Poging tot karaktermoord. De Poëtische Snapper, onder de zinspreuk Vrank en Vry (1777-1778)', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 37 (2014) 202-215.
- 47 *Twenty-six letters, upon interesting subjects, respecting the revolution of America: Written in Holland in the year MDCCLXXX (1780)*. Online te raadplegen: <http://www.masshist.org/publications/apdez/view?id=ADMS-06-10-02-0117-0002>. Zie ook Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813* (Amsterdam 1989) 98-91.
- 48 3rd Letter, October 6, 1780; <http://www.masshist.org/publications/apdez/view?id=ADMS-06-10-02-0117-0004>.
- 49 J.W. Schulte Nordholt, *The Dutch Republic and American Independence* (Chapel Hill – London 1982).
- 50 C. Calkoen, *Het politiek systema van de Regeering van Amsterdam, in een waar daglicht voorgesteld [...]* (Middelburg, Amsterdam, Rotterdam 1780) 43-44.
- 51 Brief van 18 mei 1781 aan Van Goens, in: De Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens* I, 307-308.
- 52 Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 62, 129-131.
- 53 Zie Marleen de Vries, 'De geboorte van de moderne intellectueel. Literatuur en politiek rond 1800'. In: Frans Grijzenhout, Niek van Sas en Wyger Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2103) 243-273.
- 54 *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, gehouden den 8sten van Hooimaand 1783*, p. 3.
- 55 Pieter Vreede, *Mijn levensloop*. Verzorgd door M.W. van Boven, A.M. Fafianie, G.J.W. Steijns (Hilversum 1994) 35.
- 56 Hierover: Rick Honings, *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden 1760-1860* (Leiden 2011) 78-88.
- 57 *Ibidem*, 410, noot 486.
- 58 Erik Halbe de Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers. Patriotten en prinsgezinden in Leiden 1775-1795* (Hilversum 2014) 175-176, 178.
- 59 Herman Tollius, *Staatkundige geschriften* I (Den Haag 1814) 'Voorberigt', VII en VIII.
- 60 De Jong, *Weldenkende burgers*, 259.
- 61 *Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden. Voor de vaderlandsche jeugd*, deel xv (Amsterdam 1790) 28-31.
- 62 J.A. de Chalmot, *Verzameling van placaten. Tweeledige registers over de vyftig deelen van de verzameling van placaten [...]*, Derde stuk (Kampen 1794) 259.
- 63 Adriaan Kluit, *Academische redevoering over het misbruik van 't algemeen staatsrecht* (Leiden 1787) 88-89, 90, 91, noot 56.
- 64 Idem, 'Voorbericht' iv.
- 65 Zie E.V. Vrij, 'Het collegegeschil tussen de hoogleraren A. Kluit en J. Luzac', in: *Leids Jaarboek* 63 (1971) 121-142.
- 66 Zie Marleen de Vries, *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800* (Nijmegen 2001) hoofdstuk 4.
- 67 Brief van 4 april 1776 aan Van Goens, in: De Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens* I, 303.
- 68 De Beaufort, *Brieven aan R.M. van Goens* I, 308.
- 69 H.A. Höweler, 'De Lakenfabriek Frans van Lelyveld', in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* (Leiden 1966) 16.
- 70 Brief van Rebecca de Raat d.d. 8 april 1785 (UBL: MNL 83).
- 71 *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, gehouden den 28sten van Zomermaand 1785*, 8.
- 72 B. ten Brink, *Levensbeschrijving van Rijklof Michaël van Goens* (Utrecht 1869) 192.
- 73 J.C. de Jonge, *Henrik van Wyn als geleerde en staatsman geschetst* ('s Gravenhage-Amsterdam 1832) 82-83.
- 74 Maandelijks vergadering op 15 juli 1803 (UBL: MNL 50).
- 75 N.C.F. van Sas, *Bataafse Terreur. De betekenis van 1798* (Nijmegen 2011).
- 76 Brief van Tydeman d.d. 9 februari 1799 (UBL: BPL 2582).
- 77 Brief gedateerd juni van het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid (UBL: MNL 83:10).
- 78 J.C. de Jonge, *Henrik van Wyn*, 102-107.
- 79 Kossmann, *Opkomst en voortgang*, 15.
- 80 'Levensschetsen van de hoogleraren, Kluit en Luzac', in: Willem Bilderdijk en Matthijs Siegenbeek, *Leydens ramp* (Amsterdam 1808) 117.
- 81 Brief van Bennet aan Tollius d.d. 21 februari 1803 (UBL: BPL 2582 A).
- 82 UBL: MNL 50.
- 83 Maandelijks vergadering vrijdag 3 februari 1804 (UBL: MNL 50).
- 84 Maandelijks vergadering 6 april 1804 (UBL: MNL 50, p. 5).
- 85 J.W. te Water, *Levens-berigt van Jona Willem te Water* (z.p. z.j.) 296.

- 86 UBL: MNL 50, buitengewone vergadering 20 april 1804.
- 87 UBL: MNL 50: 21.
- 88 Brief van Bennet vanuit Heiligenberg, 13 november 1804 (UBL: BPL 2582A).
- 89 H.T. Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* v. Koning Lodewijk 1806-1810 (Den Haag 1909) 1.
- 90 *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1 (Leiden 1806), citaten op 2 en 502.
- 91 *Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen* 1 (Amsterdam 1806) 550.
- 92 Rick Honings, *Geleerdheids zetel*, 123.
- 93 UBL: MNL 50, 25 september 1806, 37-41.
- 94 Bilderdijk en Siegenbeek, *Leydens ramp*, 12-13.
- 95 *Ibidem*, 5.
- 96 *Ibidem*, 65-67.
- 97 Gerlof D. Homan, *Nederland in de Napoleontische tijd 1795-1815* (Haarlem 1978) 81.
- 98 *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden den 5 van Hooimaand 1808*, 24.
- 99 UBL: MNL 50, 3 februari 1809, 62-63.
- 100 Zie Lotte Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013).
- 101 UBL: MNL 50, 5 juni 1812, 83.
- 102 UBL: MNL 50, 88 en 93.
- 103 UBL: MNL 50, 89.
- 104 UBL: MNL 50, 95 en 97.
- 105 UBL: MNL 50, 99.
- 106 UBL: MNL 50, 101
- 107 Marleen de Vries, 'Efemeriden, seniliteiten, republiekjes der letteren. De geheime fantasieën over literaire genootschappen op een rijtje', in: *Spiegel der Letteren* 46 (2004) 241-254.
- 108 Te Water, *Levenberigt van Jona Willem te Water*, 297.
- 109 Arthur M. Melzer, 'What is an intellectual?', in: Arthur M. Melzer (red.), *The Public Intellectual. Between Philosophy and Politics* (Lanham etc. 2003) 10.
- 110 Zie Marita Mathijssen, *Historiezuucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013).
- 111 Martha Nussbaum, *Not for profit. Why democracy needs the humanities* (New Jersey 2010) 21.
- uitgave. Verzorgd door Marita Mathijssen (Amsterdam 1987) 1, 17.
- 6 Over Tydeman, Bilderdijk en de *Maatschappij* zie Rick Honings, 'In de voetsporen van de vader. Tydemannen, Bilderdijk en de Maatschappij', in: *Tijdschrift voor Biografie* 1 (2012) 2, 26-33.
- 7 Hoffmann von Fallersleben, *Mein Leben*, 1, 276.
- 8 Willem Bilderdijk, *Brieven* (Amsterdam 1836-1837) 4, 20.
- 9 Berry Dongelmans en Marco de Niet, 'Verzamelen in vogelvlucht', in: Berry Dongelmans, Frits van Oostrom en Peter van Zonneveld (red.), *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Amsterdam 1995), 16.
- 10 J.R. Thorbecke, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*. Ed. G.J. Hooykaas (Den Haag 1975-2002) 1, 174.
- 11 Nicolaas Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets, 1833-1836*. Ed. Peter van Zonneveld (Den Haag 1983), 175.
- 12 Hoffmann von Fallersleben, *Mein Leben*, 1, 287.
- 13 Nicolaas Beets, *Leven en karakter van Johannes Henricus van der Palm* (Leiden 1842), 80.
- 14 Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*, 150.
- 15 Vergelijk Rick Honings, "'Een ruwe diamant, maar van het eerste water". Het Vondelbeeld in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *De Zeventiende Eeuw* 28 (2012) 2, 176-195.
- 16 Over het leven van Bilderdijk zie Rick Honings & Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk* (Amsterdam 2013).
- 17 Willem Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleeraren en mrs. M. en H.W. Tydeman, gedurende de jaren 1807 tot 1831*. Ed. H.W.T. Tydeman (Sneek 1866-1867) 2, 217.
- 18 Geciteerd naar R.A. Kollewijn, *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken* (Amsterdam 1891) 2, 155-156.
- 19 Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleeraren en mrs. M. en H.W. Tydeman*, 1, 442.
- 20 G. Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap* ('s-Gravenhage 1925-1992) 2, 37.
- 21 Willem de Clercq, *Dagboek Willem de Clercq 1811-1844* 10 (1823), 136. Geraadpleegd via <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/declercq>, 1 februari 2016.
- 22 Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleeraren en mrs. M. en H.W. Tydeman*, 2, 229.
- 23 Over de erepenning voor Bilderdijk en Van der Palm zie Rick Honings, 'Goud voor de Tweede Vondel. Bilderdijks erepenning vanwege de Maatschappij uit 1830', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 27 (2009) 2, 37-45.
- 24 Beets, *Leven en karakter van Johannes Henricus van der Palm*, 17-19. Vergelijk Peter van Zonneveld, 'Schreeuwelijk versus huichelaar. De controverse tussen Bilderdijk en Van der Palm', in: Suzanne Fagel, Eep Francken en Rick Honings (red.), *Strijd! Polemieken en conflict in de Nederlandse letteren* (Leiden 2012), 77-84.
- 25 Thorbecke, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 1, 269, 272-273.

GEBORGENHEID IN KLEINE KRING

- 1 Dit hoofdstuk is grotendeels een bewerking van passages uit Rick Honings, *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden* (Leiden 2011), 120-125, 191-228 en 305-329.
- 2 Brief van W. Bilderdijk aan J. Valckenaer, 12 mei 1806. Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL 1039.
- 3 Over Te Water als voorzitter van de Maatschappij zie Jack de Mooij, *Jona Willem te Water (1740-1822). Historicus en theoloog tussen traditie en Verlichting* (s.l. 2008), 167-175.
- 4 A.H. Hoffmann von Fallersleben, *Mein Leben. Aufzeichnungen und Erinnerungen* (Hannover 1868) 1, 286.
- 5 De Schoolmeester, *De brieven. Documentair-kritische*

- 26 Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap*, 2, 580.
- 27 *Ibidem*, 2, 533.
- 28 Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*, 112.
- 29 Vergelijk Peter van Zonneveld, 'De Belgische Opstand en de Nederlandse literatuur', in: *De Negentiende Eeuw* 5 (1981) 4, 200-212; Rick Honings, 'De verstoring van de Muzen. De Belgische Opstand en het literaire leven', in: *Spiegel der Letteren* 52 (2010) 3, 307-336.
- 30 Thorbecke, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 1, 7-8, 10.
- 31 N. Beets, *Tijdgenooten van beteekenis*. Hs. Universiteitsbibliotheek Leiden, Beets-collectie, B17.
- 32 Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*, 196.
- 33 Klikspaan, *Studentenschetsen*. Ed. Annemarie Kets, Mariëlle Lenders en Olf Praamstra (Den Haag 2002) 1, 290.
- 34 Jacob van Lennep, *Ik zou U gaarne meer schrijven. Brieven van Jacob van Lennep aan Willem Veder*. (Amsterdam 1984), 25-26, 35.
- 35 J. Geel, *Onderzoek en phantasie* (Leiden 1838), 231.
- 36 Brief van A.C. Oudemans aan Arie de Jager, 5 mei 1850. UBL, BPL 2886.
- 37 Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*, 150, 153.
- 38 Van Lennep, *Ik zou U gaarne meer schrijven*, 6. Vergelijk Peter van Zonneveld, 'Tassoos weeklacht. Een onbekende Byron-vertaling van Nicolaas Beets (1834)', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1982-1983* (Leiden 1984), 15-25.
- 39 De Schoolmeester, *De brieven*, 1, 17.
- 40 Thorbecke, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 3, 133-134.
- 41 Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*, 137-138.
- 42 Vergelijk Peter van Zonneveld, *De Romantische Club. Leidse student-auteurs 1830-1840* (Leiden 1993), 41.
- 43 Over Bilderdijk, Jacoba van Beieren en de Maatschappij zie Rick Honings, 'Van doortrapte feeks tot verliefde gravin. Jacoba van Beieren in de negentiende-eeuwse literatuur', in: Rick Honings en Olga van Marion (red.), *Vrouw van het Vaderland. Jacoba van Beieren in literatuur en kunst* (Haarlem 2011), 75-95.
- 44 Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets*, 64; Van Zonneveld, *De Romantische Club*, 88.
- 45 W. van den Berg, 'Dispuut op de Drachenfels', in: *Literatuur* 2 (1985) 2, 74-79; W. van den Berg, *Een bedachtzame Beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 1999), 261.
- 46 Van den Berg, *Een bedachtzame beeldenstorm*, 41.
- 47 Over de *Maatschappij* en de revolutie van 1848 zie Rick Honings, 'Een nieuwe grondwet, een nieuw geluid. De Maatschappij, Siegenbeek en de revolutie van 1848', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2009-2010* (Leiden 2011), 82-94.
- 48 De wetten van 1847 berusten in de Universiteitsbibliotheek Leiden, AMNL 9.

KRINGSPIERGYMNASTIEK EN ELEKTRISCH LICHT

- 1 Raadpensionaris Johan de Witt had in 1665 de ingeving dat een doorgaans onbevaren zeegat bij Texel 's Lands vloot toch een opening naar open water zou bieden. Hij kreeg gelijk. Lange tijd werd zijn naam aan dit zeegat verbonden.
- 2 Kist zelf gebruikt dit on-Nederlands mooie woord voor 'tongval'.
- 3 Voor wie de Ripuarische zaak tot de niche-verschijnselen meent te moeten rekenen, voor de Maatschappij geldt 'wie het kleine niet eert ...'. Een mooi bewijs hiervan is het onder haar auspiciën verschenen dieptewerkje *Het Negerhollandsch der Deensche Antillen* (1905) door D.C. Hesseling.
- 4 Groots in zijn hymnes 'Die Wurstfachverkäuferin' en 'Bonbon aus Wurst'.
- 5 Het tijdschrift *De Kampioen* meldt in 1887: 'De Godesberg is niet buitengewoon hoog en langs den steilen weg kan dit puistje der aarde in een vijftal minuten bestegen worden. Boven kan men bij helder weer de vlakte tot aan Keulen overzien, en omdat het weer niet zoo helder was konden wij dat niet.'
- 6 Bedoeld wordt uiteraard de vrouwelijke helft van *William and Mary*, het enige Oranjepaar dat ooit (1689-1702) op de Engelse troon heeft gezeten. William is dus Willem III, de man die in zijn Hollandse tijd via een samenzwering Jan de Witt het gat van het graf in wist te werken.
- 7 Afgezien van de ereleden A.L.G. Bosboom-Toussaint (sinds 1870), Lina Schneider (sinds 1872) en Adèle Opzoomer alias A.S.C. Wallis (sinds 1880).
- 8 Jacoba van Westrheene-van Heyningen en Elise van Calcar-Schiotling, Marie Snijder van Wissenkerke-Clant van der Mijll, Virginie Loveling, Amy de Leeuw, Marie Gelderman-Boddaert, Cornélie Huygens, Johanna Wolters, Sophie van Wermeskerken-Junius, Marie Sloot, Elize Knuttel-Fabius, Louise de Neve en Hélène Swarth.
- 9 Geen onzinnig werk mis schien. De *Historie van den heer Willem Leevend* (1784-1785) telt maar liefst acht delen.
- 10 De dichteres zou hem nog in 1933 bedanken voor 'het onvergetelijke van uw aanmoediging, toen mijn eerste verzen van schuchter en onbekend meisje u troffen en uw stukje over mijn eersten bundel mij vervulde met vreugde en hoop.' Van haar *Bloemen*-bundels had hij later niettemin gehakt gemaakt.
- 11 Voorzitter Matthias de Vries: 'Te midden van zooveel smart over geleden verliezen, van zooveel bekommering voor nog altijd dreigend gevaar, zou onze jubeltoon een wanklank geweest zijn.'
- 12 Nop Maas (hij beschrijft het in 'Schatgraven', in: Berry Dongelmans, Frits van Oostrom en Peter van Zonneveld (red.), *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Amsterdam 1995) 173-174) dook uit de archieven van de Maatschappij een wat hij noemt guerrilla op voor het uitbreiden van het aantal katholieke leden, in 1867-1868 gevoerd door het Amsterdamse lid J.A. Alberdingk

- Thijm. Een actie waarvoor de wetenschap misschien inderdaad nog een extra slot op de deur moest doen.
- 13 'Ziet die lange rij van *Werken, Verhandelungen* en *Nieuwe Werken*, nog door eene Nieuwe Reeks van *Werken* gevolgd; denkt aan dat honderdtal jaarlijksche verslagen, met al de levensberichten en verdere bijdragen die zij bevatten; aan hetgeen zij verzameld heeft tot voorbereiding van het 'Taalkundig Woordenboek', later door Weiland en de zijnen bewerkt; aan den *Catalogus* onzer boekery; aan de uitgave van Maerlants *Spiegel Historiae*, aan de beide registers van verspreide stukken betreffende de geschiedenis des vaderlands, aan de *Informacie* omtrent Holland in 1514, die onlangs het licht zag; aan de bewerking der *Rose*, het woordenboek op Hooft, en de gedichten van Hildegartsberch, nu deels bijna voltooid, deels voor den druk gereed.'
 - 14 Dit geschenk behoevde Koenen niet voor een ronduit hels sterfbed, getuige (de nog altijd uiterst leesbare) J.P. Hasebroek, de schrijvende dominee. In diens Maatschappij-levensbericht over Koenen lezen we: 'Het behaagde toch den Almachtige, het goud zijns geloofs, eer het tot de kroon versmeed werd, die daarboven hem zou sieren, in den smeltkroes, en dezen smeltkroes in een zevenmaal heetgestookt vuur te brengen.'
 - 15 Om de jaarlijkse reeks herdenkingen van leden die de Maatschappij ontvielen te ontwijken nam Jacob Geel vóór zijn dood ontslag als Maatschappij-lid. Toen hij in 1862 heenging, werd op de jaarvergadering aan deze 'daad van bescheidenheid' gerefereerd. Zodat hem toch een mini-levensberichtje ten deel viel, want aan een Maatschappij-notulist valt niet te ontsnappen.
 - 16 De lotgevallen van deze boekery vinden we ook in Dongelmans e.a. (red.), *Dierbaar magazijn*.
 - 17 Geen kwaad woord over Jan ten Brink. Hij mag dan een matig, deels Indisch geïnspireerde romanschrijver zijn, en slordig als literatuurgeschiedschrijver – zijn *Geschiedenis der Noord-Nederlandse letteren in de XIXe eeuw* (Amsterdam 1889) is een *Fundgrube* voor de leek, al moet je zijn gegevens steeds controleren. Ten Brink intussen heeft met zijn Zola-beschouwingen in de jaren 1878-1879, het naturalisme in Nederland geïntroduceerd. Zelf had hij, afgezien van het literaire meesterschap van Zola, bezwaar tegen de 'onfatsoenlijke' en zelfs 'lage' uitwerkselen van diens maatschappelijke uitgangspunten, via Ten Brinks verkenningen maakten een hele literaire generatie hier te lande kennis met de grootmeesterlijke, Franse analytici van het door genetische, hormonale en milieu (opvoeding) gestuurde, alledaagse bestaan. Daarbij was Ten Brink ook nog eens croniqueur van de onmenselijkheden, begaan tijdens de Commune van Parijs (1871), het gruwelijk slotstuk van de Frans-Duitse oorlog. *Hut ab!* Ik zou nog eens een biografie over hem willen schrijven. Of een roman, maar dat is een generverschil wat hij zelf als laatste zou betreuren.
 - 18 Ik heb zo het vermoeden dat sommige passages Den Hertogs uiteenzettingen de Tachtigers in schateren hadden doen uitbarsten. Deze bij voorbeeld: 'Reeksen

van nieuwe denominatieven, van adjectivische en substantivische samenstellingen trekken ons in de nieuwere literatuur onvermoeid voorbij; sterk heeft zich daarnaast de functie van het participium uitgebreid en daarmee heeft een absolute nominatief opgehouden eene curiositeit te zijn; bijwoorden komen herhaaldelijk als praeposita, adjectieven niet zelden als postposita voor, en afwijkingen van de traditioneele woordorde hebben nieuwe en vreemdklinkende zinsmelodieën geschapen.'

- 19 Een pseudoniem van Israël Querido (1872-1932).
- 20 In 1884 is de Afrikaner S.J. du Toit in Nederland, 'die bij het ontpakken der boeken was tegenwoordig geweest en het plaatsen daarvan in de kasten persoonlijk had geregeld.' Het zit goed.
- 21 Met als dirigent Richard Hol (1825-1904), componist van o.a. de opera *Floris v* (1892) en de Multatuli-geïnspireerde elegie voor cello en piano 'Saïdjah' (1860).

EEN MACHTIG EN BELANGRIJK ORGAAN IN HET KULTUURLEVEN VAN ONS LAND

- 1 Jan Romein, *Carillon der tijden. Studies en toespraken op cultuurhistorisch terrein* (Amsterdam 1953), 146.
- 2 Zie hiervoor ook: C. Kruyskamp, 'De Commissie voor Taal- en Letterkunde', en: S.J. Fockema Andreae, 'De "Historische Commissie" van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden', beide in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, gevierd op 18, 20 en 21 mei 1966* (Leiden 1966), 146-167 resp. 169-177.
- 3 Zie voor de geschiedenis van het tijdschrift, dat hier verder onbesproken blijft: Wim van Anrooij & Els Ruijsendaal, 'Honderdvijftien delen *Tijdschrift voor Nederlands(ch)e taal- en letterkunde* (1881-1999)', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 116 (2000) 4, 297-367.
- 4 Hierover: Mathijs Sanders, 'De melodie van het denken. Polemisten en professoren in de literatuurkritiek van het Interbellum: een terreinverkenning', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 122 (2006) 4, 328-347.
- 5 Geert Buelens, *Bepaald geen kleine oorlog. De Eerste Wereldoorlog en de literatuur in Nederland* (Enschede 2014), 11.
- 6 W. Otterspeer, *Huizinga voor de afgrond. Het incident-Von Leers aan de Leidse universiteit in 1933* (Utrecht 1984).
- 7 Zie over de tegenstelling: J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen* (Amsterdam 1969), m.n. 490-493.
- 8 Over De Vreeses rede: Ton van Kalmthout, 'Bouwvakkers van de literatuurbeschouwing. Filologen en hun werkwijzen sinds de negentiende eeuw', in: Theo Janssen & Ton van Strien (red.), *Neerlandistiek in beeld*. (Amsterdam-Münster 2013), 377-386, 381.
- 9 H. van Galen Last, 'Het cultureel-maatschappelijke

- leven in Nederland 1918-1940', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. 14 (Haarlem 1979), 285-311; idem, *Stilte voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig* (Bussum 1969).
- 10 Hierover: Michel Dupuis, '21 januari 1933: Jan Greshoff en Menno ter Braak op bezoek bij Willem Elschot. De relaties tussen Noord- en Zuidnederlandse literatuur tijdens het interbellum', in: M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (Groningen 1993), 648-653.
 - 11 Zie over de (schaarse) Vlamingen en Zuid-Afrikanen onder de leden in de hier besproken periode: P. Minderaa, 'De Maatschappij en haar Belgische leden', en: Jan Ploeger, 'De "Maatschappij der Nederlandse Letterkunde" en Zuid-Afrika', beide in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 178-192 resp. 193-198.
 - 12 [J.] de Vries, *De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Geschiedenis en werkzaamheid* (Leiden 1939), 20.
 - 13 Hierover: Frits Boterman, 'Inleiding', in: Frits Boterman & Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), 7-19, m.n. 16-17.
 - 14 Zie Martien J.G. de Jong, '18 januari 1934: het weekblad De nieuwe eeuw publiceert een gedicht van Ed. Hoornik over de terechtstelling van Marinus van der Lubbe. Literatuur en engagement in de jaren dertig', in: Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse literatuur*, 660-664; Nel van Dijk, 'Tussen professionalisering en verzuiling. Kunstkritiek in de Nederlandse dagbladpers tijdens het interbellum', in: Gillis J. Dorleijn & Kees van Rees (red.), *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000* (Nijmegen 2006), 123-142 en 319-321; Koen Rymenants, 'Ter inleiding', in: Koen Rymenants e.a. (red.), *Literatuur en crisis. De Vlaamse en Nederlandse letteren in de jaren dertig* (Antwerpen 2010), 8-15.
 - 15 Zie ook Gillis J. Dorleijn e.a., 'Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig. Een panorama', in: Gillis J. Dorleijn e.a. (red.), *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig* (Nijmegen 2009), 7-34.
 - 16 Zie over de verenigingszetel verder: Annie Versprille, 'Huisvesting', in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 115-129.
 - 17 Idenburg, 'Persoonlijke herinneringen', 97-98.
 - 18 *Ibidem*, 97.
 - 19 Zie Gerard Groeneveld, *Zwaard van de geest. Het brui-ne boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen 2001), 319-334, 382-383.
- ## GIJ LETTERDAMES EN GIJ LETTERHEREN
- 1 C.J.M. Schuyt en Ed Taverne, *Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000), 437-439.
 - 2 Aleid Truijens, 'Een clownesque gevecht tegen angst en ontredde', in: Paul Brill (red.), *Kopstukken van het laagland. Een eeuw Nederland in honderd portretten* (Amsterdam 1999), 319-323.
 - 3 Simone Korkus, 'De rechtszaak tegen Adolf Eichmann', in: *Historisch Nieuwsblad* 10 (2006), <http://www.historischnieuwsblad.nl/tweedewereldoorlog/artikelen/de-rechtszaak-tegen-adolf-eichmann/index.html>.
 - 4 Zie Willemijn Stokvis, *Cobra. Geschiedenis, voorspel en betekenis van een beweging in de kunst van na de tweede wereldoorlog* (Amsterdam 1974).
 - 5 R.L.K. Fokkema, *Het komplot der Vijftigers. Een literair-historische documentaire* (Amsterdam 1979).
 - 6 Zie Piet Calis, *Het elektrisch bestaan. Schrijvers en tijdschriften tussen 1949 en 1951*. (Amsterdam 2001).
 - 7 Zie voor de geschiedenis rond *Ik heb altijd gelijk* onder meer <http://www.wfhermansvolledigewerken.nl/>.
 - 8 Zie Fokkema, *Het komplot der Vijftigers*.
 - 9 P.J. Idenburg, 'Persoonlijke herinneringen', in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* (Leiden 1966), 89-114.
 - 10 Marije Groos, '575 sonnetten uit de tijd van '50. De Maatschappij geeft vergeten schatten prijs', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 19 (2001) 1, 2-9.
 - 11 F.P. Huygens (red.), *Keur uit 575 sonnetten, ingekomen bij het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden naar aanleiding van een prijsvraag door haar uitgeschreven in het voorjaar 1950* (Zwolle 1953).
 - 12 Zie Piet Hein Honig, *Acteurs- en kleinkunstenaarslexicon. 3200 namen uit 100 jaar Nederlands toneel* (Diepenveen 1984), <http://theaterencycopedie.nl>.
 - 13 Geciteerd naar www.willemfrederikhermans.nl.
 - 14 Edith Zuiderent, 'Anna Blaman en de moraal van het lezersdom', in: *Passionate* 5 (1998), 24-29.
 - 15 Zie www.resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon.
 - 16 Zie voor een overzicht van alle door de Maatschappij uitgereikte prijzen <http://www.maatschappijdernederlandseletterkunde.nl/prijs>
 - 17 G. Kouwenaar, 'D.B. door de mand gevallen', in: *Podium* nr. 58 (1959).
 - 18 Zie ook Calis, *Het elektrisch bestaan*.
 - 19 Zie E. Duivenvoorden, *Magiër van een nieuwe tijd. Het leven van Robert Jasper Grootveld* (Amsterdam etc. 2009) en <http://www.iisg.nl/collections/provo>
 - 20 Marnix Koolhaas, 'Poëzie in Carré, 1966. Markeringspunt in de jaren '60', <http://www.npogeschiedenis.nl/nieuws/2012/september/Po-zie-in-Carré-1966.html>.
 - 21 W.C. Braat, 'De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde van 1803 tot 1966', in: *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 64-88, 87-88.
 - 22 Idenburg, 'Persoonlijke herinneringen', 199-204.
 - 23 Zie voor het 'ezelproces' Jan Fekkes, *De God van je tante, ofwel het Ezel-proces van Gerard Kornelis van het*

- Reve. Een documentair* (Amsterdam 1968). Reves pleit-rede staat in Gerard Reve, *Vier pleidooien* (Amsterdam 1971).
- 24 De opname van deze bijeenkomst, in oktober 1969 uitgezonden door de VPRO-televisie, is te zien op <http://www.npo.nl/gerard-kornelis-van-t-reve-t-g-v-p-c-hooftprijs>.
- 25 Foto uit de collectie van het Nationaal Archief, trefwoord Hella S. Haasse, <http://www.gahetna.nl>.
- 26 Aleid Truijens, 'Hugo Brandt Corstius: briljant gelijkhebber, hartstochtelijk hater', in: *de Volkskrant*, 28-2-2014.
- 27 'Interview met de voorzitter van de Maatschappij, dr. Rudi van der Paardt', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 8 (1990) 1-2, 2-7.
- 28 J. Goedegebuure, 'Van eenentwintig via vijf naar nul. De wederwaardigheden van een leeslijst', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 10 (1992) 1, 5-8.
- 29 Zie voor de gehele uitkomst van de enquête: <http://www.dbnl.nl/letterkunde/enquete/enquete>.
- 30 www.maatschappijder nederlandse letterkunde.nl/nieuws.

Illustratieverantwoording

Atlas van Stolk, Rotterdam: p. 37, 55
 Erfgoed Leiden en omstreken, Leiden: p. 57, 66-67, 84-85, 92, 96-97, 102, 106-107, 109, 121, 124-125, 162, 163, 168
 Letterkundig Museum, Den Haag: p. 6, 54, 129, 144, 146, 151, 159, 161, 165, 176, 183, 187, 188, 190, 200, 203, 205, 206, 208
 Maria Austria Instituut, Amsterdam: p. 179
 Musée du Second Empire, Compiègne: p. 89
 Museum De Lakenhal, Leiden: p. 13
 Nationaal Archief/Collectie Anefo, Den Haag (CC-BY 4.0): p. 2, 161, 172/173 (uitsnede), 202
 Nationaal Archief / Collectie Spaarnestad, Den Haag: p. 154, 175
 Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: p. 149
 Otto, Harry, Leiden: p. 210-211
 Posthuma de Boer, Eddy, Amsterdam: p. 191, 199
 Riel, Paul van, Amstelveen: p. 196
 Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Amersfoort: p. 58, 141
 Rijksmuseum, Amsterdam: p. 10-11, 14, 16, 17, 21, 23, 24, 28, 31, 32, 33, 36, 39, 40, 44, 45, 50-51, 52, 53, 54, 56, 59, 75, 79, 86, 88, 91, 99, 111, 119
 RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Iconografisch Bureau, Den Haag: p. 77
 Stadsarchief, Amsterdam: p. 82, 193
 Telegraaf Media Groep, Amsterdam: p. 180
 Universiteit van Amsterdam, Portrettencollectie, Amsterdam: p. 56
 Universiteitsmuseum, Groningen: p. 74
 Universitaire Bibliotheken Leiden, Collectie en Bibliotheek Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden: p. 13, 15, 30, 35, 46, 47, 70, 73, 78, 81, 95, 105, 112, 114, 115, 123, 134, 138, 139, 144, 146, 150, 158, 170, 171, 197
 Universitaire Bibliotheken Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis, Leiden: p. 56, 72, 88
 Universitaire Bibliotheken Leiden, Collectie Icones Leidenses, Leiden: p. 16, 23, 36, 41, 54, 57, 90, 93, 111, 126, 127, 132, 133

- Aafjes, B. 177, 179
 Absillis, K. 210
 Achterberg, G. 207
 Acquoy, J.G.R. 110
 Adams, J. 25-26
 Aerts, R. 211
 Albada, W.B. van 198
 Alberdingk Thijm, J.A. 99, 215-216
 Alberdingk Thijm, K.J.L. 95, 114, 116-177, 122, 147
 Alembert, d' zie J. le Rond d'Alembert
 Alewijn, Z.H. 16
 Alexander, prins 90-91
 Alfieri, V. 76
 Alkemade, K. van 108
 Amorie van der Hoeven, A. des 76
 Anbeek van der Meijden, A.G.H. 206-207
 Anbeek, T. zie A.G.H. Anbeek van der Meijden
 Andreus, H. 178, 191
 Appel, K. 177
 Archimedes 103
 Arendzen, P.J. 99
 Armando zie H.D. van Dodeweerd
 Arouet, F.-M. 15
 Asselbergs, W.J.M.A. 145, 147, 161
 Assen, C.J. van 56, 63, 71, 76
 Austen, J. 159
 Auwera, F. 200-201

 Baden-Powell, R. 118
 Bake, J. 56
 Bakhuizen van den Brink, R.C. 75
 Bakker, I. 175
 Bakker, P. 175
 Balk-Smit Duyzentkunst, F. zie F. Smit Duyzentkunst
 Barnard, W. 186, 192
 Bastelaere, D. van 210
 Bastet, F. 184
 Baudelaire, C. 178
 Baudet, T. 210
 Beatrix, prinses 156, 193
 Beethoven, L. von 76
 Beets, N. 59, 63-64, 74-76, 79, 111
 Beijer, J. de 12
 Bekker, E. 15, 94, 159
 Bekkering, H. 207
 Bennet, R.G. 40-41, 43
 Berendsen, T. 204
 Berger, P. 190
 Berghaus, J.P. 66
 Berkhey, J. 23
 Bernhard, prins 156
 Bernlef, J. zie H.J. Marsman

 Besten, A. den 189-190, 192
 Bey, M. 198
 Bierens de Haan, J.D. 156
 Biesheuvel, J.M.A. 203-204
 Bilderdijk, W. 33, 38, 42, 45, 48, 52-53, 55, 60-64, 77, 79-80, 83, 94, 101, 103, 108, 204, 214-215
 Bilsen, J. van 4
 Bismarck, O. von 95, 98
 Blake, W. 178
 Blaman, A. 185
 Bloem, J.C. 164
 Blok, P.J. 126, 140
 Boddaert, M. 215
 Boddaert, P. 108
 Bodel Nijenhuis, J.T. 74, 77
 Boekennoogen, G.J. 127-128, 130, 132
 Boers, C. 16, 34
 Boëtius 48
 Bolhuis, J.J. van 143
 Bomans, G. 174, 176, 200
 Bordewijk, F. 183
 Borgeld, A. 142
 Borger, E.A. 56
 Borgers, G. 181, 192
 Borssum Buisman, H. van 127
 Bosboom-Toussaint, A.L.G. zie A.L.G. Toussaint
 Bosch, P. van den 37
 Bothenius Brouwer, A.J. 152, 154
 Boudier-Bakker, I. zie I. Bakker
 Bouhuys, M. 200
 Boutens, P.C. 138
 Bouzamour, M. 210
 Boyens, J. 190
 Braakensiek, J. 86
 Braat, W.C. 9, 194-195
 Brabander, G. den zie J.G. Jofriet
 Brands, G. 192
 Brandsma, T. 167
 Brandt Corstius, H. 205-206
 Brandt, W. 194, 200
 Bredero, G.A. 194
 Breugelmans, R. 205
 Breytenbach, B. 201
 Brink, J. ten 111-112, 216
 Brinkel, B.G.F. 192
 Brinkman, E. 205
 Brinkman, W. 190
 Broekhuizen, H.D. van 156
 Broers, F.W.M. 186-187
 Brom, G. 166
 Brouwer, J. 167
 Bruggen, C. van zie C.L. de Haan

- Büch, B. 204
 Buddingh', C. 184
 Bulthuis, R. 176
 Burgersdijk, L.A.J. 110
 Bussemaker, C.H.T. 120
 Buter, H. 187
 Buys, J. 31-32
 Byron, G.G. 75

 Calcar-Schiotling, E. van zie E. Schiotling
 Calkoen, H. 26, 40
 Cals, J. 179
 Campert, J. 167
 Campert, R. 179, 181, 187, 189, 191-192, 197
 Capellen tot den Pol, J.D. van der 16-17, 33
 Castro, F. 193
 Chantepie de la Saussaye, P.D. 115-116
 Chijs, P.O. van der 74
 Claeys, H.J. 200
 Clant van der Mijll, M. 215
 Clarisse, J. 65, 71
 Clarisse, W.C.L. 65
 Claus, prins 193
 Clercq-Zubli, E. de zie E. Zubli
 Clignett, J.A. 38
 Cohen, J. 211
 Colenbrander, H.T. 132-133, 140-142
 Collot d'Escury, H. 65-68
 Constant zie C.A. Nieuwenhuijs
 Coolen, A. 142
 Coornhert, D.V. 163
 Corneille, G.B. 177
 Corneille, P. 17
 Costa, I. da 56, 62, 103
 Coster, D. 136, 142, 147-148
 Couperus, L. 116, 207
 Cremer, J. 197
 Cremer, J.J. 76

 Daisne, J. 184
 Damsté, H.T. 153
 Davidson, E. 41
 Deken, A. 15, 94, 159
 Delin, N. 36
 Deneckere, G. 210
 Denninger, J.C. 4
 Deyssel, L. van zie K.J.L. Alberdingk Thijm
 Dibbets, B.J.C. 98
 Diderot, D. 14
 Dijk, H. van 202
 Dijk, I. van 117
 Dijk, J.H. van 190
 Dijk, Y. van 211
 Dodeweerd, H.D. van 192
 Don Bosco, G. 139
 Dongelmans, B. 210
 Donkersloot, N.A. 166
 Doolaad, A. den 149, 151-152, 175
 Doorn, J. van 194
 Douwes Dekker, E. 6, 8, 88, 90, 99, 122, 200, 207, 216

 Duinkerken, A. van zie W.J.M.A. Asselbergs
 Duits, H. 205
 Dullemen-de Wit, J. van zie Jo de Wit
 Dunant, H. 89
 Dunk, T. von der 210
 Dussen, M.A. van der 204-205
 Duyn, A.F. van der 53
 Duyvendak, J.J.L. 147
 Dylan, B. 196

 Eeden, F. van 113-116
 Eekhout, J.H. 160
 Eggink, C. 160
 Ehnle, A. 111
 Eichmann, A. 177, 205
 Ekels de Jonge, J. 4
 Elburg, J. 177-179, 191-192
 Elsschot, W. 207
 Emants, M. 136
 Emma, koningin 8, 91, 152
 Engelman, J. 149-150, 152
 Enschede, J.W. 139
 Ensing, J. 74
 Erasmus, D. 17, 207
 Eyck, P.N. van 160
 Eyk, H. van 160
 Eysinga, W.J.M. van 126

 Fabius, E. 215
 Fabricius, J. 175
 Fens, K. 205
 Fleuss, H. 55
 Fockema Andreae, S.J. 91
 Fokkema, R.L.K. 190-191
 Franck van Berkhey, J. le 23-25, 29
 Frank, A. 174
 Frank, O. 174
 Frederik, prins 65, 74
 Frederiks, W.M. zie W. Holzhaus
 Freud, S. 108
 Fröbel, F.W.A. 94
 Fruin, R. 77, 88, 102, 104-105, 108-110, 118
 Funke, G.L. 6

 Galen, J. van 68
 Gardeniers-Berendsen, T. zie T. Berendsen
 Geel, J. 56, 65, 71, 74, 76, 79, 103, 216
 Gelder, H.E. van 140, 181-182
 Gelderman-Boddaert, M. zie M. Boddaert
 Genderen Stort, R. van 137
 Gerbrandy, P. 209
 Gerhardt, I. 185
 Gerretson, F.C. 147, 166
 Geyl, P. 140
 Gielen, J.J. 155
 Goebbels, J. 161
 Goedegebuure, J. 207
 Goedeljee, J. 88, 109
 Goens, R.M. van 12, 14, 20-21, 23, 26-28, 34, 38
 Goes, F. van der 113

Goethe, J.W. von 77
 Gomperts, H.A. 174, 181, 198
 Gorter, H. 95, 115
 Gossaert, G. zie F.C. Gerretson
 Graft, G. van der zie W. Barnard
 Grebner, W. 79
 Grijs, P. zie H. Brandt Corstius
 Grimm, J. 56
 Grimm, W. 56
 Groen van Prinsterer, G. 62
 Groenewoud, H. 57
 Groos, M. 183-184
 Grootveld, R.J. 193

 Haak, S.P. 131
 Haan, C.L. de 137
 Haar, B. ter 75
 Haasse, H.S. 174, 181, 187, 200, 205-206
 Haen, K. d' 184
 Hall, J.N. van 113
 Hall, M.C. van 40
 Hamaker, H.A. 56, 68-69
 Hanlo, J. 178-179
 Hansen, C.L. 44
 Harmsen van der Beek, F. ten 186
 Hart, M. 't 203
 Hartevelt, jeneverstoker 29
 Hartog, J. de 175
 Hasebroek, J.P. 216
 Haspels, G.F. 116-117
 Heeroma, K. 4, 7, 9, 164, 194-195
 Heever, C.M. van de 156
 Heijden, A.F.T. van der 187
 Heijne, B. 211
 Heinsius, A. 68
 Heinsius, J. 155
 Helman, A. 185
 Hendrik, prins 152-153
 Hengel, W.A. van 65
 Hermans, W.F. 176-177, 180, 183, 185, 187, 192, 207
 Hertog, C.H. den 113, 115, 216
 Hesseling, D.C. 215
 Heukelom, J. van 34
 Heyblom, A. 108
 Heyningen, J. van 94, 215
 Hildegarsberch, W. van 216
 Hilverdink, J. 82
 Hinlopen, N. 34
 Hitler, A. 143
 Hodges, C.H. 40, 52, 74
 Hoekstra, H.G. 201
 Hoffmann von Fallersleben, A.H. 54-56, 59, 71
 Hofmeister, J.H. 88
 Hogendorp, G.K. van 52-53
 Hol, R. 216
 Hollander Cz., H. 56
 Holzhaus, W. 183-184
 Homerus 15
 Honings, R. 204
 Hooft, J. 'T 204

Hooft, P.C. 18, 57, 103, 194, 204, 207
 Hoogt, C.W. van der 138, 142
 Hoogt-Marks, L.B. van der zie L.B. Marks
 Hoornik, E. 160, 177, 184, 191
 Houbraken, J. 23
 Huf, P. 179
 Huizinga, J. 133-134, 136, 143, 167
 Humbert de Superville, D.P. 54
 Huydecoper, B. 17, 20, 34
 Huygens, C. 215
 Huygens, F.P. 184

Idenburg, P.J. 155, 167
 Idsinga, W. van 59
 Israëls, J. 56-57
 Itterbeek, E. van 200

Jacoba van Beijeren 79, 215
 Jacobse, M. zie K. Heeroma
 Jager, A. de 79
 Jan van Beijeren 42
 Janssen, L.J.F. 74
 Japikse, N. 152
 Jofriet, J.G. 184
 Johnny the Selfkicker zie J. van Doorn
 Jong, A.M. de 175
 Jong, M.J.G. de 184
 Josselin de Jong, P. de 105
 Juliana, prinses 152, 156, 194
 Junius, S. 215
 Juynbol, W.R. 166

Kal, J. 201
 Kaldenbach, J. 17
 Kalf, G. 135-137, 139
 Kamerlingh Onnes, H. 132-133
 Kampen, N.G. van 59, 62, 69, 71
 Kantelaar, J. 40
 Kate, L. ten 17
 Kellendonk, F. 187
 Keller, H. 198
 Kemper, J.M. 52, 54
 Kern, H. 111
 King, M.L. 196
 Kinker, J. 56, 62
 Kist, F. 211
 Kist, N.C. 74, 80, 83, 86-87, 90, 95, 215
 Klatser, L. 200
 Kleibrink, H. 168
 Klikspaan zie J. Kneppelhout
 Kloeke, G.G. 161
 Kloos, W. 95, 114-116, 122
 Kluit, A. 16, 33, 38, 40-41, 43, 52
 Knappert, L. 126-127, 131, 135
 Kneppelhout, C.J. 52
 Kneppelhout, J. 52, 70, 75
 Knuttel-Fabius, E. zie E. Fabius
 Koch, E. 174
 Koenen, H.J. 103, 216
 Koetsveld, C.E. van 75

- Köhler, C. 156
 Komrij, G. 201-202
 Koning, E. 114
 Koolemans Beijnen, G.J.W. 126
 Kossmann, A. 186
 Kossmann, E.H. 205
 Kousbroek, R. 178, 192
 Kouwenaar, G. 177-179, 187-192, 210
 Kreet, H.A. 13, 16, 31-32, 38
 Kret, W.J. 162
 Krog, A. 119
 Krom, N.J. 155
 Kruger, P. 118-119
 Kruitwagen, B. 140
 Kuenen, A. 110
 Kuijper, J. 201
- Laan, N. van der 158
 Lande, V. van der 209
 Langbroek, A. 206
 Lange, J. 79
 Langendijk, D. 39
 Langendonck, P. van 158
 Lanoye, T. 211
 Last, J. 184
 Lebrun, C.F. 45
 Leenmans, M. 177
 Leers, J. von 143
 Leeuw, A. de 215
 Lelyveld, F. van 4, 12-17, 20-26, 29-31, 33-34, 37, 194
 Lennep, D.J. van 40, 56
 Lennep, J. van 71, 75, 108
 Lennon, J. 196
 Lenthe, D. van 176
 Leyds, W.J. 167
 Liefstinck, G.I. 184
 Linde, G. van de 54-55, 71, 75
 Lodeizen, H. 178, 183, 189
 Lodewijk Napoleon, koning 8, 41-45, 52
 Lodewijk xiv, koning 42
 Looy, J. van 137
 Loveling, V. 215
 Lucebert zie L.J. Swaanswijk
 Luzac, E. 14
 Luzac, J. 33, 37, 43, 52
 Luzac, L.C. 61
- Maanen, C.F. van 57
 Maas, N. 215
 Macquet, J. 16
 Maerlant, J. van 216
 Maeterlinck, M. 116
 Mak, G. 208-209
 Malherbe, F. de 42
 Manen, B. van 93
 Manen, W.C. van 93-95
 Mao Zedong 193
 Marchant, H.P. 154-155
 Maria II, koningin 88, 215
 Maris, L. van 181
- Marks, L.B. 160
 Marsman, H. 145-148, 167
 Marsman, H.J. 186, 191-192, 200
 Martin, P.O. 146
 Meerman, J. 41-42
 Meertens, P.J. 142, 181
 Mees, J. 148, 152
 Meester, J. de 134-136
 Meijer, C. 39
 Meijer, P. 20
 Meijnsing, D. 187
 Menco, S. 176
 Mens, J. 175
 Merken, L.W. van 34
 Mieris, F. van 42
 Mikkers, J.J.J.M. 201
 Minco, M. zie S. Menco
 Minderaa, P. 186
 Moer, C. van der 34
 Moore, T. 77
 Moormann, J. 155
 Morits, L. 23
 Morriën, A. 192
 Mosterd, R. 208
 Mulder, A. 58
 Mulisch, H. 177, 192-193, 200-201, 207
 Muller, J.W. 132, 136, 140, 167
 Multatuli zie E. Douwes Dekker
- Naber, J. 130
 Naeff, T. 136
 Naopeon III, keizer 89
 Napoleon Bonaparte 40-41, 44-45, 48, 69, 126
 Nat, W. van der 126
 Natter, B. 210
 Neuman, J. 111
 Neve, L. de 215
 Nieuwenhuijs, C.A. 177
 Nijhoff, M. 147 152, 162-166, 168
 Nijhoff, W.F. 183
 Nispen tot Sevenaer, E. van 209
 Nixon, R. 196
 Noordervliet, N. 211
 Nooteboom, C. 186-187
 Nussbaum, M. 49
- Obreen, H. 121
 Oorthuys, C. 149
 Oosterdijk, H.G. 22
 Oosterhuis, H. 190
 Opzoomer, A. 215
 Oss, S.F. van 137
 Otten, W.J. 101
 Otto, H. 210
 Oudemans, A.C. 74
- Paardt, R. van der 205-206
 Palach, J. 196
 Palm, J.H. van der 40, 52, 54-55, 57, 59-64, 71, 73-74, 80, 214

- Pindarus 15
 Pirenne, H. 140
 Plas, M. van der zie B.G.F. Brinkel
 Pol, B. van de 209
 Polet, S. 200
 Poot, H.K. 15
 Portman, L. 16, 33
 Posthuma de Boer, E. 191, 199
 Pot, W. van der 20, 22
 Pothoven, H. 23
 Praag, S. van 149-150
 Presser, J. 184
 Prins, J. zie C.L. Schepp
 Prins, J.J. 90, 111
 Pruis, M. 209

 Querido, I. 114, 216

 Raat, R. de 34
 Racine, J. 17
 Raes, H. 186
 Rameau, W. 141
 Rau, S.F.J. 43
 Reddingius, H. 190
 Reeder, T. zie I. Querido
 Rennefeld, J.H. 56
 Reuvens, C.J.C. 74
 Reve, G. zie G.K. van het Reve
 Reve, G.K. van het 175-176, 183, 187, 192-193, 198-199, 207, 218
 Reve, K. van het 200
 Reve, S. van het zie G.K. van het Reve
 Reybroeck, D. van 211
 Riel, P. van 196
 Riemsnijder, H. zie W. Bilderdijk
 Rijkmans, H. 129
 Rimbaud, A. 178
 Ringers, J.A. 167
 Robbers, H. 136, 139
 Roland Holst-van der Schalk, H. zie H. van der Schalk
 Romein, J. 126, 166
 Romein-Verschoor, A. zie A. Verschoor
 Rond d'Alembert, J. le 14
 Ronkel, P.S. van 132
 Röntgen, J. 141
 Rossum, J. van 56
 Rousseau, J.J. 15
 Royer, L. 74
 Ruding, O. 205
 Rutke, F. 190
 Ruyter, M. de 68

 Salomons, A. 129-130, 136
 Salomonson, H. 167
 Sandberg, W. 177
 Schalk, H. van der 160
 Scheepmaker, N. 201
 Scheltema, J. 59
 Schendel, A. van 143, 145
 Schenkeveld-van der Dussen, M.A. zie M.A. van der Dussen
 Schepp, C.L. 164
 Schierbeek, B. 178-179, 181, 186, 192
 Schimmelpenninck, R.J. 40-41
 Schiotling, E. 94, 215
 Schippers, K. 176, 191-192, 194
 Schley, J. van 47
 Schmidt, H.J. 152
 Schneider, H. 87
 Schneider, L. 215
 Schoolmeester, De zie G. van de Linde
 Schooten, H. van 203
 Schouman, M. 52
 Schrant, J.M. 69
 Schulte Nordholt, J.W. 186
 Schultens, H. 29, 43
 Schuur, K. 191
 Serrurier, C. 136
 Sevensma, T.P. 166
 Shakespeare, W. 17, 110
 Siegenbeek, M. 41, 52, 54, 57-64, 68-69, 71, 74, 76-77, 80, 82-83
 Sigmond, P. 101, 210
 Simons, A. 56, 59-60, 64, 68-69
 Sjollem, J. 165
 Slauerhoff, J. 144-145
 Sleutelaar, H. 192
 Slingelandt, S. van 58
 Sloot, M. 215
 Sluyter, D.J. 75, 86, 111
 Smit Duyzentkunst, F. 181
 Smit, G. 192
 Sneyders de Vogel, K. 127
 Snijder van Wissenkerke-Clant van der Mijl, M. zie M. Clant van der Mijl
 Snouck Hurgronje, C. 162
 Snow, J. 98
 Somerwil, P. 88
 Sötemann, A.L. 181
 Speijk, J. van 52, 68-69
 Spijkers, M. 209
 Springer, L. 57
 Staring, A.C.W. 56, 65
 Staring, W.C.H. 65
 Steen, E. van der zie D. Zijlstra
 Steensma, familie 175
 Steenwinkel, J. 48
 Sterck, J.F.M. 127, 130
 Steyn, J. 37
 Stipriaan, R. van 207-208
 Stoke, M. zie H. Salomonson
 Stuifbergen, P. 175
 Stuiveling, G. 184, 194
 Stutvoet, C. 190
 Sue, E. 98
 Swaanenburg, W. van 14-15
 Swaanswijk, L.J. 177-180, 182, 191-192
 Swarth, H. 94-95, 116, 160, 215

Teigetje zie W.B. van Albada
 Telders, B.M. 167
 Tetar van Elven, J.B. 73
 Thorbecke, J.R. 57, 63, 65, 76, 80
 Tiele, C.P. 105
 Tindal, H. 98
 Tischbein, J. 21
 Toit, S.J. du 216
 Tollens, H. 56
 Tollius, H. 13, 16, 23, 30-31, 38, 40-41, 45, 56
 Toussaint, A.L.G. 75, 159, 215
 Trolsky, T. zie J.J.J.M. Mikkers
 Tromp, C. 68
 Truijens, A. 210
 Tydeman, H.W. 40, 55, 59-60, 62-64, 68, 71, 74, 214
 Tydeman, M. 15-17, 37-38, 41, 45, 52-53, 55-56, 214

 Uyl, J. den 201

 Valk, H. 188
 Valleide, G. 190
 Vasalis, M. zie M. Leenmans
 Veen, A. van der 186
 Velde, H. van de 211
 Ven, D.J. van de 141
 Verdam, J. 113, 118, 127-130, 169
 Vereul, A. 40
 Verhoef, J. 190
 Verhoeven, C. 205
 Vermeylen, A. 167
 Verschoor, A. 159
 Verwey, A. 95, 115-116
 Vestdijk, S. 160, 177, 185, 207
 Veth, J. 90
 Victor Emmanuel II, koning 89
 Vinkeles, R. 31-32, 45
 Vinkenoog, S. 178, 191-193
 Visser, A. 184
 Voeten, B. 185, 192
 Vogelaer, J.F. zie F.W.M. Broers
 Voltaire zie F.M. Arouet
 Vondel, J. van den 18, 22, 60, 63, 207
 Vooy, C.G.N. de 122
 Vreede, P. 29-30
 Vreese, W. de 153, 216
 Vries, Abraham de 71
 Vries, Anne de 175
 Vries, H. de 185
 Vries, J. de 141, 143, 148, 155-157, 159, 162-164, 169
 Vries, M. de 73-74, 76-77, 89-90, 98-99, 102-105, 111, 215
 Vries, S.G. de 127, 136

Vries, T. de 149-150, 176, 181, 205
 Vriesland, V.E. van 184
 Vrij, F. de zie P. Vreede
 Vroman, L. 174, 185, 191

 Waanders, F. 56
 Wal, J. de 74, 88, 103
 Walch, J. 131, 135, 169
 Waldorp, J.G. 28
 Wall, E. van der 210
 Wallis, A.S.C. zie A. Opzoomer
 Water, J.W. te 36-37, 41-42, 45, 49, 52-54, 214
 Weiland, P. 46, 69, 216
 Wermeskerken-Junius, S. van zie S. Junius
 Werumeus Buning, J.W.F. 147, 156
 Wesseling, H.L. 181
 Westrheene, J. van zie J. van Heyningen
 Weverbergh, J. 200
 Wijk, N. van 130-131
 Wijn, H. van 16, 23, 38-39, 41-42, 56
 Wijnaendts Francken, C.J. 139, 152, 160, 167
 Wilhelmina, koningin van Pruisen 69
 Wilhelmina, koningin der Nederlanden 8, 91, 93, 126-127, 140, 152, 156
 Willem Frederik van Oranje, prins zie koning Willem I
 Willem I, koning 48, 52, 54, 57, 65, 69, 74
 Willem II, koning 69, 74
 Willem III, koning 69, 77, 90-91
 Willem III, stadhouder 215
 Willem V, stadhouder 8, 18, 21-22, 31, 38-39, 42, 52
 Willem van Oranje, prins 152
 Willems, J.F. 103
 Winkel, L.A. te 73-74, 77
 Winter, P.J. van 167
 Wit, Jan zie J. de Witt
 Wit, Jo de 137, 147, 164
 With, W.C. de 68
 Witt, J. de 68, 86, 215
 Wolff-Bekker, E. zie E. Bekker
 Wolkers, J. 187, 197
 Wolson, B. 205-206
 Wolters, J. 215
 Wuck, K. 210

 Ypey, A. 47-48
 Yvon, A. 89

 Zangeres zonder Naam zie M. Bey
 Zernike, E. 137
 Zijlstra, D. 201
 Zola, E. 216
 Zonneveld, P. van 64, 204-205
 Zubli, E. 190